

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

IMAGINEA DACIEI ÎN SPAȚIUL GEOGRAFIC ANTIC

CONSTANTIN C. PETOLESCU

UN PĂMÂNTEAN PRINTRE DOMNITORII FANARIOȚI: MIHAI RACOVITĂ

MATEI D. VLAD

RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1888 ȘI PRESA EUROPEANĂ

ADRIAN STĂNESCU, GRIGORE TOMESCU

ACTUL ISTORIC DE LA 23 AUGUST 1944 ÎN CONTEXTUL POLITICII
MARILOR PUTERI FAȚĂ DE ROMÂNIA (I)

IOAN CHIPER

ISTORIE UNIVERSALĂ

ORGANIZAȚIA UNITĂȚII AFRICANE – LA PESTE UN SFERT DE VEAC
DE EXISTENȚĂ

VIOREL CRUCEANU

MEMORII. CORESPONDENȚĂ. ÎNSEMNĂRI

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEACCĂ ȘI
STRĂINĂ DE ISTORIE

9

TOMUL 42

1989

SEPTEMBRIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjuncț*); NICHIȚĂ ADĂNILĂ, LUDOVIC DEMÉNY, CHERCIE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, ȘTEFAN OLTEANU, POMILIU TEODOR (*memברי*).

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente. Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona prin „Rompresfilatelia”, Departamentul Export-Import presă, P. O. Box 12-201, Telex 10 376 prsfir — București, Calea Griviței Nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Revista de Istorie”. Apar de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

B-dul Aviatorilor Nr. 1

71247 — București, tel 50 72 41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 42, NR. 9
Septembrie 1989

SUMAR

ISTORIA ROMÂNIEI

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Imaginea Daciei în spațiul geografic antic 881
MATEI D. VLAD, Un pămintean printre domnitorii fanarioți: Mihai Racoviță 889
ADRIAN STĂNESCU, GRIGORE TOMESCU, Răscoala țărănilor din 1888 și presa europeană 911
IOAN CHIPER, Actul istoric de la 23 August 1944 în contextul politicii marilor puteri față de România (I) 927

ISTORIE UNIVERSALĂ

- VIOREL CRUCEANU, Organizația Unității Africane — la peste un sfert de veac de existență 945

MEMORII. CORESPONDENȚĂ. INSEMNĂRI

- Amintiri despre înființarea Institutului de Istorie Universală de către N. Iorga (*Valeria Costăchel*) 955

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Documente fundamentale despre 23 August 1944 (*Constantin Mocanu*) 959

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea științifică cu tema: „Dunărea și Marea în istoria poporului român”, ediția a VII-a (*Jianu Moldovan, Mariana Păvăloiu*); Un util instrument de lucru: *Indicele bibliografic (1948—1985) al „Revistei de istorie”* 967

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- IOANA URSU, DUMITRU PREDA, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu*, Cuvânt înainte de acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 295 p. + il. (*Marian Stroia*) 973
VASILE VESA, *Les relations politiques roumano-françaises au début du XXe siècle (1900—1918)*, Edit. Academiei, București, 1986, 221 p. (*Raluca Prioteasa*) 974
JOACHIM HENNING, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausends u.z.*, Berlin, 1987, 176 p., 51 fig., 56 tabele (*Ștefan Olteanu*) 976
JERZY TOPOLSKI, *Metodologia istoriei*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 474 p. (*Damian Hurezeanu*) 977

„Revista de istorie”, tom 42, nr. 9, p. 879—980, 1989

REVISTA DE ISTORIE

TOME 42, N° 9

Septembre 1989

SOMMAIRE

HISTOIRE DE ROUMAINE

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, L'image de la Dacie dans l'espace géographique de l'Antiquité 881
- MATEI D. VLAD, Un autochtone parmi les princes phanariotes: Michel Racovitza . . . 889
- ADRIAN STĂNESCU, GRIGORE TOMESCU, La presse européenne et la révolte des paysans roumains en 1888 911
- IOAN CHIPER, L'acte historique du 23 Août 1944 dans le contexte de la politique des grandes puissances à l'égard de la Roumanie (1) 927

HISTOIRE UNIVERSELLE

- VIOREL CRUCEANU, L'Organisation de l'Unité Africaine — à plus d'un quart de siècle d'existence 945

MÉMOIRES. CORRÉSPONDANCE. NOTES

- Souvenirs sur la fondation de l'Institut d'Histoire Universelle par N. Iorga (*Valeria Costăchel*) 955

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Documents fondamentaux concernant le 23 Août 1944 (*Constantin Mocanu*) 959

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Session scientifique avec le thème: „Le Danube et la Mer dans l'histoire du peuple roumain”, VIIe édition (*Jianu Moldovan, Mariana Păvăloiu*); Un instrument de travail utile: *Indicele bibliografic (1948—1985) al „Revistei de istorie”* („Revista de istorie”, index bibliographique: 1948—1985) 967

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- IOANA URSU, DUMITRU PREDĂ, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu* (La biographie d'une conscience. Ioan Ursu), Avant-propos par l'acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 295 p. + ill. (*Marian Stroia*) 973
- VASILE VESA, *Les relations politiques roumano-françaises au début du XXe siècle (1900—1916)*, Edit. Academiei, București, 1986, 221 p. (*Raluca Prioteasa*) 974
- JOACHIM HENNING, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u.z.*, Berlin, 1987, 176 p., 51 fig., 56 tableaux (*Ștefan Olteanu*) 976
- JERZY TOPOLSKI, *Metodologia istoriei* (Méthodologie de l'histoire), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 474 p. (*Damian Hurezeanu*) 977

IMAGINEA DACIEI ÎN SPAȚIUL GEOGRAFIC ANTIC

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Ca noțiune etno-geografică, *Dacia*¹ acoperă teritoriul locuit din timpuri străvechi de ramura nordică a tracilor. Cele mai însemnate neamuri din grupa nord-tracică și care s-au manifestat din punct de vedere militar-politic mai de timpuriu, intrând astfel în atenția istoriografiei greco-romane, au fost geții și dacii. Istoria acestor două neamuri se întrepătrund strâns : de aceea, cel mai adesea istoricii antici îi confundă, iar în istoriografia modernă sînt prezentați sub numele de geto-daci. Ulterior, alte populații nord-tracice s-au manifestat pe scena istoriei : costobocii — în jurul anului 170 e.n. ; dacii din nord-vest („dacii mari”) — în secolele II — III : carpicii — în secolul al III-lea.

Cunoștințele autorilor greci din epocile arhaică și clasică despre ținuturile de la nord de Dunăre erau vagi și nesigure. Referirile lor sînt, de cele mai multe ori, întîmplătoare și învăluite în legendă. Observația este, de altfel, valabilă și pentru alte zone ale lumii antice, cum ar fi baziinul occidental al Mediteranei, îndeosebi zonele mai din interior, în care fenicienii — cei dintîi mari exploratori ai antichității — încă nu pătrunseseră. O sensibilă lărgire a orizontului geografic a fost determinată de colonizarea greacă ; temerarii navigatori greci, care s-au avîntat spre Coloanele lui Herakles ori spre legendara Colchida în căutarea „lînei de aur”, au relevat lumii grecești uimite existența unor ținuturi și a unor populații pînă atunci necunoscute.

Întemeierea salbei de colonii grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre a adus știrea despre existența unui mare fluviu : *Istros*, cum l-au numit străinii veniți de peste mări, *Danubius-Donaris* în graiul semînțiilor celtice și trace locuind de o parte și de alta a lui. Cunoștințele despre acesta sînt vagi, dar sursele antice nu ezită a-l socoti cel mai mare fluviu din Europa². Herodot îl prezintă astfel : „Istrul, care este cel mai mare dintre toate fluviile pe care le cunoaștem, curge mereu cu același debit, vara și iarna. E cel dintîi fluviu din Sciția venind dinspre apus : el ajunge fluviul cel mai mare, deoarece primește apele mai multor riuri. Printre acelea care îl fac să fie mare sînt cinci mari cursuri de apă care curg prin Sciția ; unul numit de sciți Porata, iar de eleni Pyretos, apoi Tiarantos, Araros, Naparis și Ordessos. Cel dintîi amintit între aceste riuri e mare și, curgînd el spre răsărit, își unește apele cu ale Istrului. Al doilea, căruia i se spune Tiarantos, curge mai spre apus, fiind și mai mic. Araros, Naparis și Ordessos curg între aceste două riuri, vîrsîndu-se și ele în Istru. Acestea sînt riurile care izvorăsc din Sciția și care îi sporesc apele. Rîul Maris izvorăște din țara agatirșilor și se varsă și el în Istru” (IV, 48)³. Lipsa de precizie în prezentarea afluenților de pe malul stîng al Dunării se explică prin cunoștințele geografice vagi ale surselor din care s-a inspirat Herodot.

De fapt, este aproape tot ce se știa cît de cît sigur despre aceste ținuturi; căci scrie părintele istoriei (V,9) : „Cît privește partea dinspre miazănoapte a acestei țări, nimeni n-ar putea spune cu exactitate ce oameni o locuiesc, căci ținutul de dincolo de Istru se arată a fi pustiu și de o întindere nesfîrșită. Singurii oameni despre care am putut afla că trăiesc dincolo de Istru sînt un neam cu numele de sigini”⁴; iar în alt loc (V, 10) : „Tracii spun că ținutul de dincolo de Istru e ocupat de albine și din cauza lor nu se poate pătrunde mai departe. Cei care povestesc așa ceva, după părerea mea, spun lucruri de necrezut. Căci se știe că vietățile acestea îndură greu frigul; iar eu sînt de părere că ținuturile de sub constelația Ursei nu pot fi locuite din cauza frigului”⁵.

De altfel, chiar și cunoștințele despre Istru ale scriitorilor greci sînt confuze și contradictorii — începînd de la prezentarea gurilor prin care se varsă în mare, pînă la cursul superior și izvoarele sale. Multă vreme s-a crezut, de pildă, că Istrul se varsă printr-un braț în Adriatică; această confuzie a fost întreținută de mitul argonauților care, urcînd pe Istru, ar fi ajuns la Marea Adriatică.

Ignoranța grecilor privind ținuturile noastre se explică prin slabul lor interes pentru zonele de interior ale coastei și în general care depășeau Dunărea de Jos. La lărgirea orizontului lumii civilizate, doi factori de caracter politic-militar și-au adus contribuția : expansiunea macedoneană și cuceririle romane. Faptul a fost remarcat încă din antichitate de geograful Strabo (I, 2, 1) : „Într-adevăr, multe cunoștințe de acest fel le-a oferit contemporanilor împărăția romanilor și a parților, așa cum a oferit expediția lui Alexandru urmașilor ei, cel puțin după cîte susține Eratostene. Alexandru ne-a descoperit o mare parte din Asia, cît și regiunile de miazănoapte ale Europei pînă la Istru; romanii au dezvăluit toate ținuturile apusene ale Europei pînă la Albis (Elba), fluviu care imparte Germania în două, precum și regiunile de dincolo de Istru pînă la Tyras”.

Într-adevăr, supunerea Peninsulei Balcanice de către Alexandru cel Mare a adus imperiul macedonean — și implicit lumea greacă — în contact direct cu populațiile care trăiau la nord de Dunăre. Urmărind pe tribali, Alexandru hotărăște să treacă Dunărea „împotriva geților care trăiau la nord de Istru”; evenimentul a fost relatat de Ptolemeu al lui Lagos, general al lui Alexandru, și preluat de Arrian (*Anabasis*, I, 3, 5). Este cea dintîi referire într-un izvor la geții de la nord de Dunăre. Tot astfel, Aristotel, într-una din scrierile sale (*Povestiri minunate* 168 (182)), amintind despre Dunăre, scrie că îngheață iarna din cauza frigului, „iar oamenii pot trece călare, ca și cum ar fi o cîmpie”. Este prima știre despre folosirea acestei căi de invazie, din antichitate pînă în evul mediu, împotriva imperiilor ce s-au întins de-a lungul istoriei pînă la Dunăre. Un alt moment cînd macedonenii iau contact cu ținuturile de la nord de Dunăre a fost conflictul militar dintre diadohul Lysimachos și regele Dromichaites⁶.

Pătrunderea romanilor în ținuturile mai puțin cunoscute ale Europei a determinat implicit o lărgire a cunoștințelor geografice ale celor vechi. Iată un exemplu sugestiv — un eveniment din anul 167 î.e.n. — extras din opera lui Diodor din Sicilia (IV, 56, 7) : „Timpul a dat pe față această greșală a celor ce socoteau că Istrul, care se varsă prin mai multe guri în Pontul Euxin, și acela ce se varsă în Marea Adriatică, își au izvoarele în același loc. Într-adevăr, atunci cînd romanii au învins neamul istrienilor, s-a descoperit că fluviul de aci își are izvoarele la patruzeci de stadii depăr-

tare de mare. Ei bine, pricina rătăcirii istoricilor se zice că ar fi fost omnimia acestor două fluvii”.

La lărgirea orizontului geografic a contribuit și evoluția populațiilor ce trăiau la nord de fluviu, care au intrat de timpuriu în contact cu lumea civilizată. Descoperirile de produse de import și de monede, elenistice și romane republicane, umplu harta vechii Dacii⁷. Negustorii greci și romani făceau implicit și operă de explorare geografică, descoperind lumii mediteraneene existența unor civilizații noi, cu care puteau întreține un dialog. Implicit, un impuls a venit și dinspre nord: cel mai important moment a fost încercarea regelui Burebista de a unifica lumea geto-dacă; stăpânirea sa (*arché*) se întindea cu mult dincolo de hotarele etnice ale geto-dacilor. Curînd, ciocnirea de interese cu statul roman în expansiune politică și militară a determinat numeroase expediții romane la nord de Dunăre — îndeosebi pe timpul împăratului Augustus; între altele, ele au contribuit indiscutabil la îmbogățirea informațiilor celor vechi despre ținuturile carpato-dunărene.

Concomitent cu cunoștințele geografice progresează și știrile despre locuitorii acestor ținuturi. Astfel, la Caesar (*De bello Gallico*, VI, 25, 1) întîlnim prima mențiune despre daci. Dar cele mai importante precizări le găsim în *Geografia* lui Strabo. După ce menționează pe suebi, acesta scrie (VII, 3, 1 (C 294)): „Apoi îndată urmează teritoriul geților, la început îngust, mărginit la sud cu Istrul, în partea opusă cu Munții Pădurea Hercinică și cuprinzînd și o parte din munți” [la Pliniu cel Bătrîn, *Nat. hist.* 12 (25) 80, aici sînt localizați dacia]. Strabo mai arată că „acești geți locuiau și pe un mal și pe celălalt al Istrului” (VII, 3, 2 (C 295)). De la el mai aflăm că „geții sînt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacia cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania și spre izvoarele Istrului” (VII, 3, 12 (C. 304)). Altfel, romanii, trăind în ținuturile însoțite ale climatului mediteranean, continuau a fi dominați de impresia sumbră despre „geții la care e mereu iarnă” (Propertius, *Eleg.* IV, 3, 9; vezi și nesfîrșitele lamentări din epistolele lui Ovidius).

Dar denumirea țării geto-dacilor cu numele lor a întîrziat mult în gîndirea istorico-geografică antică. Noțiunea de Dacia este o creație relativ tîrzie a erudiților romani; prima mențiune o găsim în comentariile geografice ale lui M. Vipsanius Agrippa (*Divisio orbis terrarum* și *Dimensuratio provinciarum*)⁸, pe timpul împăratului Augustus: *Dacia, Getica. finiuntur ab oriente desertis Sarmatiae, ab occidente flumine Vistula, a septentrione oceano, a meridie flumine Histro. Quae patent in longitudine milia passuum CCLXXX, in latitudine qua cognitum est, milia passuum CCCLXXXVI. (Dim., 8)*⁹.

Urmărind izvoarele, regăsim denumirea de Dacia, înainte de cucerirea și transformarea ei în provincie, numai la Pliniu cel Bătrîn (*Nat. hist.* I, 47) și la Tacitus (*Agricola* 41, 1)¹⁰.

Crearea provinciei romane — implicînd o amplă organizare administrativă și teritorială — a determinat o cunoaștere amănunțită a geografiei și etnografiei acesteia. Din păcate, pierderea *Comentariilor* lui Traian despre războiul dacic ne lipsește de bogăția de informații despre Dacia la această cumpănă a istoriei ei. Ne rămîne a utiliza în continuare *Geografia* lui Ptolemeu, de la care aflăm unele date mai ample privind așezarea și întinderea acestei țări (III, 8, 1): „Dacia se mărginește la miazănoapte cu

acea parte a Sarmăției europene care se întinde de la muntele Carpathos pînă la cotitura pomenită [vezi III, 5, 6] a fluviului Tyras... ; la apus cu iazigii metanaști de lingă riul Tibiscos [de fapt, Tisa ; vezi III, 8, 2], iar la miazăzi cu acea parte a fluviului Duñărea care merge de la vărsarea riului Tibiscus [evident Tisa] pînă la Axiopolis, de unde, pînă în Pont și la gurile sale, Danubius se numește Istros". Așadar, Dacia era mărginită la sud de Dunăre, la vest de Tisa, spre nord de Carpații Păduroși, iar la est se întindea pînă la Tyras și Borystenes (cf. III, 5, 1 și 6).

Ptolemeu îmbină în geografia sa date mai vechi — preluate de la Marinos din Tyr, geograf de la sfîrșitul secolului I e.n. — cu altele noi, din epoca provinciei (indeosebi toponime, unele de factură romană). Oriçum, față de hotarele menționate de Claudiu Ptolemeu, provincia romană era mult mai restrînsă. De la Eutropius și Rufius Festus aflăm că Dacia romană avea o circumferință de 1 000 000 de pași, deci 1 000 de mile romane, echivalînd cu aproximativ 1 479 km (*Eutr.* VIII, 2, 2 : *ea provincia decies centena milia in circuitu tenuit* ; Festus, VIII : *...quae in circuitu habuit decies centena milia passuum*). Știrea se referă la întreaga Dacie romană, adică teritoriile ce formau cele trei provincii : Dacia Superior (Apulensis), Dacia Inferior (Malvensis), Dacia Porolissensis.

Geografia lui Ptolemeu cuprinde, cum se știe, un număr important de toponime, hidronime și etnonime (triburi dacice). Unele nume de riuri, cunoscute și de la alți autori de dinainte și de mai tîrziu, s-au perpetuat în forme apropiate pînă în zilele noastre. Acest autor ne transmite, de asemenea, 43 de nume de localități, cu indicarea coordonatelor geografice ; dintre acestea, mai mult de jumătate sînt încă imposibil de identificat, nefiînd atestate și de alte surse. Lista așezărilor Daciei romane este completată cît de cît pe baza datelor transmise de *Tabula Peutingeriana*, itinerariu întocmit către mijlocul secolului al III-lea, și de geograful din Ravenna (sec. VII). Un număr apreciabil de toponime sînt însă cunoscute numai din sursele epigrafice : Malva, Micia, Ampelum, Alburnus Major, Resculum, Banisstorum etc. ; chiar și localizarea unora dintre acestea este sub semn de întrebare. În ceea ce privește etnonimele, autorul redă situația de dinainte de cucerirea romană ; probabil că, în epoca provinciei, situația era mult schimbată — autoritățile romane efectuînd o serie de deplasări de populație în interiorul provinciei și încadrînd-o în sistemul administrativ roman : teritorii aparținînd orașelor și trupelor, precum și *regiones* și *territoria* grupînd un număr de sate de autohtoni sau de coloniști (*reg(io) Ans(amensium)*¹², *territorium Euc(idavense)*¹³).

În privința triburilor dacice, Ptolemeu notează (III, 8, 3) : „Locuiesc Dacia în partea cea mai de miazănoapte, dacă începem de la apus : anarții și teuriscii și costobocii, iar dedesubtul lor predavensii și ratacensii și caucoensii, tot așa mai jos de aceștia bieții, buridavensii și cotensii, și mai jos de ei albocensii, potulatensii și sensii, după care, în partea cea mai de miazăzi, saldensii, ceiagiscii și piefigii". Dintre aceștia, sînt identificați pe teritoriul provinciei numai anarții¹³. *Buridavenses* sînt localizați în jurul Buridavei, pe Olt ; tot așa, *Saldenses* pot fi localizați în centrul Olteniei — după așezarea *Saldae* (?), al cărei nume a fost reconstituit pe baza ștampilelor tegulare *n(umerus) M(aurorum) Σ(...)* de la Răcari¹⁴.

Dintre triburile dacice menționate de Ptolemeu mai pot fi reținuți aici costobocii — care trăiau la răsărit de Carpați, în nordul Moldovei, cunoscuți

în istorie aproape numai prin isprava comisă prin anul 170, când au trecut granița imperiului, prin Dobrogea, ajungând pînă în Grecia centrală¹⁵. În schimb, carpii, care se vor manifesta atît de viguros în secolul al III-lea, nu sînt menționați de Ptolemeu; probabil că ei se aflau sub hegemonia costobocilor, distrugerea puterii acestora reprezentînd și un prilej pentru carpi de a-și manifesta independența¹⁶.

Ca o curiozitate, amintim un disc de bronz aparținînd unui cadran solar portativ descoperit în Gallia (Picardie); pe disc sînt gravate radiar numele provinciilor imperiului, cu indicarea latitudinii. Dacia este menționată la paralela de 51° (cf. Ptolemeu, *Geogr.* III, 8, 1)¹⁷.

Odată cu pierderea provinciei în perioada Gallienus-Aurelian, teritoriul Daciei a fost ocupat mai întîi de dacii liberi care trăiau la nord și nord-vest de provincia romană; unii din ei erau poate urmași ai celor care, cu mai bine de un veac și jumătate în urmă, preferaseră a-și lăsa vîtrele strămoșești decît să se supună cuceritorilor¹⁸. Dinspre est au pătruns probabil și unele grupuri carpice, așa cum arată descoperirile arheologice (Stolniceni)¹⁹.

Împăratul Aurelian a creat la sud de Dunăre *suam Daciam*, „Dacia sa” (Hist. Aug., *Aurelianus* 39,7), ca o diversiune politică — pentru a lăsa impresia că Dacia continua să existe ca provincie și mai ales pentru a arăta opiniei publice că populația romană nu fusese abandonată în captivitatea barbarilor. Opinia publică putea fi amăgită și prin continuarea seriei de monede cu legenda *Dacia Felix*²⁰.

Deosebit interes pentru geografia spațiului carpato-dunărean la sfîrșitul secolului al III-lea prezintă o inscripție din Phrygia, conținînd cariera unui anume Aurelius Gaius, soldat al lui Dioclețian²¹. Enumerînd provinciile și orașele vizitate cu ocazia serviciului militar, care l-a purtat de la un capăt la celălalt al împărăției romane, el amintește și de *Carpia*: țara carpilor, unde a ajuns fără îndoială cu ocazia luptelor purtate în epoca tetrarhiei cu acest popor. Rezultă din această mențiune că, spre sfîrșitul secolului al III-lea, carpii locuiau încă ținuturile lor de baștină.

De asemenea, în inscripția lui Aurelius Gaius întîlnim prima mențiune a Gothiei. Cum goții încă nu pătrunseseră pe teritoriul Daciei — în calea expansiunii lor stăteau dacii instalați în fosta provincie și carpii —, termenul se referă, probabil, la ținuturile de la nordul gurilor Dunării și de la limanurile Nistrului și Bugului, de unde aceștia își porneau raidurile de pradă. Următoarea mențiune a Gothiei o întîlnim la Augustinus (*De civit. Dei*, XVIII, 52), în legătură cu persecuția anticreștină a lui Athanaric. Evident, nici aici termenul nu se referă la teritoriul fostei Dacii romane, care acum era ocupat de daci, precum și de carpi — împinși și ei spre apus de presiunea gotică. Așa se face că la anul 381, carpii și dacii apar menționați împreună: *Καροδάξαι* (Zosimos, IV, 34) — probabil deoarece trăiau în grupuri separate, dar răspîndite pe teritoriul fostei provincii romane.

Evident, este desuetă afirmația lui Orosius (I, 2, 53): *Dacia ubi et Gothia*, deoarece la data cînd își scria opera — începutul secolului V —, goții fuseseră alungați de pe teritoriul Daciei de către huni (vezi și Isidor din Sevilla, XIV, 4, 3).

O serie de informații anacronice întîlnim și la Iordanes, care notează în *Getica* (76): „Am în vedere Dacia cea veche, pe care o ocupă popoarele gepizilor. Această țară, așezată în fața Moesiei, dincolo de Dunăre, este

înconjurată de o cunună de munți, avind numai două intrări, una pe la Boutae și alta pe la Tapae. Această Gotia (*sic*), pe care strămoșii noștri au numit-o Dacia și care acum se numește Gepidia, după cum am spus, se mărginește la răsărit cu roxolanii, la apus cu iazigii, la mieznoapte cu sarmații și bastarnii și la miezăzi cu fluviul Dunărea. Iazigii sînt despărțiți de roxolani numai prin riul Aluta". Este evident că limitele Daciei sînt cele ale Daciei descrise de Claudiu Ptolemeu — căci în secolul al VI-lea, cînd scria Iordanes, neamurile consumate de el nu se mai aflau de mult în locurile menționate și chiar dispăruseră de pe scena istoriei. Cunoștințele geografice ale lui Iordanes despre Dacia erau, se vede, destul de vagi, altfel nu se explică faptul că, după ce afirmă că această țară se învecina la răsărit cu roxolanii și la apus cu iazigii, notează totuși că aceste două neamuri erau separate numai de riul Olt (Aluta). Posibil iarăși că istoricul got avea în vedere numai Dacia intracarpatică, cea despre care este valabilă afirmația că era cuprinsă de o *corona montium* și unde, într-adevăr, după înfrîngerea hunilor, pătrunseseră gepizii. De altfel, chiar admițînd că Iordanes s-ar referi la o situație mai veche, din anii imediat următori pierderii Daciei, știrea nu este sprijinită de descoperirile arheologice²².

În încheiere, se poate observa că Dacia, ca noțiune geografică și etno-lingvistică, a apărut odată cu afirmarea în istorie a neamului nord-tracic al dacilor și impunerea lor ca autoritate necontestată timp de aproape două secole în spațiul carpato-dunărean. Ea a existat și s-a menținut cît timp a existat acest suport etnic. Odată cu asimilarea și romanizarea dacilor, vechea denumire rămîne numai în amintirea cărturarilor.

N O T E

¹ Despre Dacia : Brandis, RE, IV (1901), col. 1 448—1 976 ; J. Fitz, in *Der kleine Pauly*, I (1964), col. 1 355—1 357 ; H. Daicoviciu, in *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic—sec. X)* (ed. D. M. Pippidi), București, 1976, p. 218—221.

² Vezi Em. Condurachi, *Dunărea în orizontul geografic antic*, SCIV, 20, 1969, 4, p. 533—540.

³ Referirile la diferite izvoare din acest articol se fac după *Fontes*, I (1964) și II (1970). Pentru analiza celor mai vechi știri despre ținuturile de la nord de Dunăre, vezi Al. Vulpe, *Geto-dacii ca unitate etno-istorică în lumea tracă*, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 5—11 ; idem, *Primele mențiuni antice despre geto-daci în lumina unei analize istorico-arheologice*, „Revista de istorie”, 39, 1986, 9, p. 825—833.

⁴ V. Părvan, *Getica*, București, 1926, p. 231, li apropia de toponimul Singidunum.

⁵ În *Istoriile* lui Herodot mai sînt amintite riurile *Carpis* și *Alpis* (IV, 49), care se vărsau în Dunărea panonică (la Ptolemeu, *Geogr.* III, 7, 1, *Carpis* este o localitate) ; după unii, ar fi o confuzie cu denumirile munților Alpi și Carpați și, prin urmare, prima referire la munții Carpați (*Καρπάτος ὄρος*, Ptolemeu, III 5, 6 și 8, 1 ; vezi Al. Vulpe, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 7).

⁶ În relatarea lui Diodor din Sicilia (XXI, 11—12), Dromichaites este un rege trac, iar în *Istoriile* lui Polibiul (fr. 102), odris. Strabo (*Geogr.* VII, 3, 8), care relatează și el evenimentul, după Ptolemeu al lui Lagos, arată însă că era un rege get.

⁷ Vezi studiul sintetic al lui I. Glodariu, *L'influence romaine en Dacie préromaine*, Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 150—155.

⁸ Alfred Klotz, *Die geographischen commentarii des Agrippa und ihre Überreste*, Klio, 24, 1931, 3, p. 386—466 ; ediția lui P. Schnabel, Philologus, XC, 1935, p. 405—440, nu ne-a fost la îndemînă (comentariile lui Agrippa nu au fost excerptate și traduse în *Fontes*).

⁹ A. Klotz, *op. cit.*, p. 421 ; vezi *ibidem*, *Divisio*, 14 și p. 414, *Div.* 11.

¹⁰ Al. Vulpe, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 7 : „Trebuie adăugat că prin *Dacia* autorii citați mai sus înțelegeau teritoriile nord-dunărene, deoarece, la data la care scriau, regiunile dintre Balcani și Dunăre erau deja ocupate de romani. Nimic nu lasă să se înțeleagă utilizarea antică a acestui termen pentru toată vatra geto-dacilor, deși faptul e plauzibil pentru vremea lui Burebista. Terme-

nul de Dacia ca alternativă la cel de spațiu *carpato-ponto-dunărean*, pentru a desemna ținuturile în care trăiau geții și dacii, s-a înscutărit în tradiția istoriografică românească (Tocilescu, Pârvan etc.). Cu rezervă convenite, el poate fi utilizat¹¹.

¹¹ CIL, III, 7633 (= 827); I.I. Russu, Act. Muz., 1959, p. 120, nr. 1. Cf. C. Daicoviciu, ActaMN, 3, 1966, p. 164—170.

¹² IDR, II, 190.

¹³ CIL, III, 8060. Cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 164, 169.

¹⁴ IDR, II, 168.

¹⁵ Pausanias, X, 34, 5; inscripțiile CIL, VI, 31 856 (= ILS, 1 327) și AnnÉp, 1971, 447; cf. A. v. Premerstein, Klio, 12, 1912, p. 145—164. Despre costoboci, vezi articolul sintetic al lui N. Gostar, în *Dicționar*, p. 189—190 (cu bibliografie); vezi încă Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, p. 59—67.

¹⁶ Despre carpi, cea mai importantă sinteză este cea a lui Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; vezi și articolul sintetic al aceluiași, în *Dicționar*, p. 132—137.

¹⁷ Jean-Luc Massy, Gallia, 43, 1985, 2, p. 481—482.

¹⁸ Este cunoscut faptul că în secolul II—III, dacii liberi (de la nord și nord-vest de provincia romană) au reprezentat o forță militară considerabilă, care au creat destule probleme romanilor; vezi în acest sens și articolul lui N. Gostar, *Les titres impériaux Dacicus maximus et Carpicus maximus*, în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques „Eirene” Cluj-Napoca, 2—7 octobre 1972*, București-Amsterdam, 1975, p. 643—649. Nu avem date despre organizarea lor politică, anume dacă s-a păstrat la ei instituția regalității geto-dac; probabil că romanii nu au permis acest lucru. Totuși, constatăm că Zia, de neam dac, fiica unui Tiatus, era soția regelui Pieporus al costobocilor (CIL, VI, 1801); nu este exclus ca ea să fi fost o prințesă dacă, în orice caz fiica unui *tarabostes* fruntaș al dacilor liberi. Alături de carpi, dacii continuă a fi o forță militară considerabilă și după instalarea pe pământul fostei provincii romane; așa se poate explica raritatea anticizărilor gotice pe cuprinsul acesteia.

¹⁹ Recent: Gh. Bichir, *Thraco-Dacica*, 9, 1988, p. 115—116. Vezi și Ligia Bârză, *Continuitatea culturii materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 54.

²⁰ Aceste monede au fost emise mai întâi sub Decius (considerat într-o inscripție de la Apulum *restitutor Daciorum*: CIL, III, 1176 = ILS, 514) și continuate sub Claudius II și Aurelianus; vezi N. Lascu, *Sargetia*, 9—10, 1974—1975, p. 233—236.

²¹ Thomas Drew-Bear, *Les voyages d'Aurélius Gaius, soldat de Dioclétien*, în *La Géographie administrative et politique d'Alexandre à Mahomet. Actes du colloque de Strasbourg, 14—16 juin 1979*, Strasbourg, 1981, p. 93—141; AnnÉp, 1981, 777.

²² Vezi Gh. Bichir, „Revista de istorie”, 38, 1985, 12: pe teritoriul Olteniei, lipsesc anticizățile sarmatice (p. 1 166), iar în Banat (p. 1 173), sarmații au pătruns abia după abandonarea Daciei.

L'IMAGE DE LA DACIE DANS L'ESPACE GÉOGRAPHIQUE DE L'ANTIQUITÉ

Résumé

La grande colonisation grecque a indubitablement contribué à l'introduction de la région des bouches du Danube dans l'horizon géographique du monde antique; mais l'image des Anciens sur les territoires situés au nord du grand fleuve restait encore vague. Selon la remarque de Strabon (*Géogr.* I, 2, 1), l'élargissement de l'horizon du monde civilisé a été déterminé spécialement par l'expansion macédoine et, ultérieurement, par les conquêtes romaines; de cette manière, les Grecs et les Romains viennent aussi en contact directement avec la population géto-dace d'au-delà du Danube.

La notion de *Dacia* est une création relativement récente des érudits anciens; la première mention date de l'époque d'Auguste: dans les commentaires géographiques de M. Vipsanius Agrippa (*Divisio orbis terrarum*

et *Dimensuratio provinciarum*), plus tard chez Pline l'Ancien et Tacite. Mais c'est à peine l'œuvre géographique de Claude Ptolémée (IIe siècle de n.è.) qui contient les plus importantes informations relatives à la géographie et l'ethnographie de la Dacie préromaine (quelques informations traitent aussi de l'histoire de la province romaine).

Par malheur, la disparition des commentaires sur les guerres daces de l'empereur Trajan ainsi que d'autres sources sur ces événements nous prive de l'image authentique de l'espace géto-dace dans un moment crucial de son histoire ; pourtant, les sources cartographiques (*Itinerarium Antonini*, *Tabula Peutingeriana*) et spécialement les documents épigraphiques nous aident d'une manière satisfaisante dans nos recherches sur la géographie historique de la Dacie romaine.

Pour l'antiquité romano-byzantine, c'est spécialement l'historien Jordanès qui nous transmet les plus importantes données sur l'espace de l'ancienne Dacie.

Pour achever, on observe que la notion géographique et ethno-linguistique de *Dacia* faisait son apparition parallèlement avec l'affirmation politique et militaire des Géo-Daces dans l'histoire du Sud-Est européen. Après la conquête de la Dacie et la romanisation de ses habitants (IIe – VIe siècles), l'ancienne dénomination restait seulement comme une notion géographique dans la mémoire des érudits et de leurs ouvrages.

UN PĂMÎNTEAN PRINTRE DOMNITORII FANARIOȚI: MIHAI RACOVIȚĂ

MATEI D. VLAD

Între anii 1703 și 1765 pe tronurile celor două Țări Române extracarpatică, Moldova și Țara Românească, au stat și trei membri ai familiei Racoviță-Cehan. Este vorba de Mihai Racoviță și de fiii săi, Constantin și Ștefan¹. Tatăl lor, Mihai Racoviță, care formează obiectul studiului de față, își începe domnia în Moldova în anul 1703, unde a avut trei guvernări (1703—1705; 1707—1709 și 1715—1726), și o încheie în Țara Românească cu două domnii (1730—1731 și 1741—1744).

Spre deosebire de alți principii din secolul al XVIII-lea, Mihai Racoviță este unicul voievod cu două guvernări între 1703—1709 și care preced anii 1711 și, respectiv 1716 — considerați drept început al domniilor fanariote în Moldova și Țara Românească. Această situație singulară l-a determinat pe Victor Papacostea să-l considere pe Mihai Racoviță drept „unul dintre domnii care fac tranziția de la domniile pămîntene la cele fanariote” pentru că — observa același istoric — „fanariotizarea tronurilor românești nu s-a făcut așa cum poate mai cred unii, la anume date precise — atît în Moldova cît și în Muntenia — ci încet, aproape pe nesimțite, cu serioase măsuri de prudență și camuflaj”².

Un alt fapt, de asemenea mai puțin obișnuit în veacul al XVIII-lea, este că nici o altă domnie, pînă la 1821, nu s-a desfășurat pe un interval așa de lung (1703—1744), după cum de la Vasile Lupu și pînă la Mihail Sturdza nici o altă guvernare moldoveană n-a durat atît de mult, aproape 11 ani, cît a fost cea de-a treia stăpînire a lui Mihai Racoviță³.

Mihai vodă a guvernat efectiv în Moldova și Țara Românească timp de peste 18 ani (18 ani, două luni și 8 zile), fiind, așadar, în atenția factorilor de decizie de la Istanbul mai mult de patru decenii. În toată această îndelungă perioadă (1703—1744), marcată deseori de lupte înverșunate pentru domnie, duse între diferitele grupări boierești din Țara Românească și Moldova, Racoviță a trebuit să acționeze intens în vederea păstrării sau redobîndirii scaunului de la Iași ori de la București. Uneori această luptă a durat multă vreme (chiar 10 ani), semnificativ în acest sens fiind intervalul dintre 1731 și 1741. Și mai este ceva : nici una dintre cele cinci domnii ale sale nu s-au sfîrșit în liniște, adică printr-un transfer de putere de la Iași la București ori invers, cum s-a întîmplat, de pildă, cu alți domnitori fanarioți (Nicolae și Constantin Mavrocordat, Grigore al II-lea Ghica etc.). Mihai Racoviță a fost, dimpotrivă, de fiecare dată mazilit, exilat ori întemnițat și silit în momentele respective să ia drumul Istanbulului. La aceasta a contribuit, desigur, și conjunctura politică externă foarte complicată a Țărilor Române care, în perioada 1703—1744, au fost de trei ori teatrul

unor confruntări militare între cele trei mari imperii vecine, conflicte generate de războaiele ruso-austro-turce din anii 1711, 1716—1718 și 1735—1739⁴. Alteori, decizia de înlăturare a domnitorului a fost determinată de influența pe care reușeau s-o exercite grupările boierești adverse din țară asupra cercurilor politice de la Constantinopol.

După cum rezultă din izvoare, prima guvernare în Moldova a lui Mihai Racoviță s-a încheiat la 12 februarie 1705 când — așa cum notează Radu Greceanu — „pre Mihai vodă luându-l dă la Moldova și ducându-l la Poartă, *l-au pus la închisoare [...] cu doamna lui, cu coconii cu tot, l-a închis la Ediculă de au șazut multă vreme*”⁵ (s.n.). Destituirea a surprins și pe boieri care — după *Cronica Ghiculeștilor* — „s-au tulburat mult de mazi-lirea lui Racoviță, căci s-a făcut fără pricină și atit de repede”⁶, sau — cum zice Neculce — „așe fără veste”⁷, sub pretextul „de a-și fi însușit bani din țară”⁸. După opinia lui C. C. Giurescu, domnitorul a trebuit să dea însă socoteală de suma de bani „pe care poate nici n-o luase”⁹.

A doua domnie s-a terminat, de asemenea, în chip nefericit pentru principe la 14 sau 17 octombrie 1709¹⁰, la un răstimp de trei luni și ceva, după ce țarul Petru cel Mare învinsese la Poltava (8 iulie 1709) pe Carol al XII-lea, regele Suediei. Victoriile militare ale lui Petru I l-au determinat, se pare, pe Mihai Racoviță să încline spre Rusia. Învinuit deci — după cum scrie cronicarul turc Silahdar Fındıklılı — că „face hăinii tainice și răzvrătiri cu țarul Moscovei”¹¹, Poarta otomană a reacționat cu promptitudine și duritate. *Cronica anonimă a Moldovei* ne informează că sultanul Ahmed al III-lea (1703—1730) „*l-au mazilit cu mare urgie*”¹² (s.n.) după care — aflăm dintr-un alt izvor contemporan — „l-au întemnițat la Șapte-Turnuri”, unde „a stat acolo [...] șapte luni”¹³. A reușit să scape — scrie Manolache Drăghici — datorită vizirului „Numan pașa Chiuprului, om foarte bun”, care „l-au dizvinovățit și i-au dat drumul din închisoare”¹⁴.

Finalul celei de-a treia domnii moldovene a avut, de asemenea, un rezultat cu totul neprevăzut pentru Mihai Racoviță, care spera, în urma intrigilor țesute de el la Poartă, să obțină tronul muntean. Concludentă în această privință este constatarea cronicarului turc Kūciuk-Celibizade Ismail Asım Efendi. Acesta relevă că motivul principal al mazilirii din anul 1726 a fost ambiția lui Mihai vodă de a ajunge, cu orice preț, în scaunul de la București. În vederea atingerii acestui scop, el „își făcuse legături cu unii boieri din Țara Românească”, fiindcă dorea „*din toată inima și tot sufletul*” (s.n.) să guverneze și în acest principat. Dar, împlinirea unui asemenea vis ar fi dus — inevitabil — la înlăturarea lui Nicolae Mavrocordat. Or — continuă izvorul — „ivirea unei astfel de stări între voievozii arătați mai sus ar fi putut da naștere la răscoală în țară”. Pentru a evita o asemenea situație, așa cum era de așteptat, autoritățile otomane „au socotit mai potrivit ca el [Mihai Racoviță.] să fie mazilit [...] și să stea în palatul său de la Kuru-Ceșme”¹⁵. De altfel, încă din anul precedent, Racoviță, în pofida demersurilor pe care le întreprinde personal pe lângă cercurile politice constantinopolitane, și-a dat seama că însuși tronul pe care stătea la Iași începuse să se clatine. Numai așa se explică îngrijorarea de care era cuprins și pe care el o dă în vileag la 11 iunie 1725, într-o scrisoare pe care o trimite lui Hrisant Notara. Între altele, domnitorul se plîngea marelui prelat că la Istanbul există „oarecari dușmani și voitori de rău” care „s-au apucat

de multe împotriva noastră, spre paguba și pedeapsa noastră, mai ales cu multe minciuni”¹⁶.

Sfârșitul celor două domnii muntene l-a pus și la mai grele încercări pe Mihai Racoviță. Astfel, prima sa guvernare în Țara Românească se încheie la 13 octombrie 1731, deci numai după un an de stăpânire, când este din nou „închis și în primejdie de a-și pierde viața; scapă însă, dînd cinci sute de pungi și punînd chezași pe prietenii ce avea la Poartă”¹⁷. Cu toate acestea, în anul următor, sultanul Mahmud I (1730—1754) a decis „surghiunirea lui Mihai vodă la Mitilene [capitala insulei Lesbos] în luna iunie a anului de la Adam 7240” (1732)¹⁸.

În fine, ultima destituire a lui Mihai Racoviță s-a petrecut în iulie 1744. La ea s-a ajuns — după cum notează Izzi Suleiman Efendi — pentru că voievodul întrecuse „orice măsură în nedreptăți”, fapt care a determinat „boierii întregii țări [...] precum și populația” (s.n.) să ceară „pedepsirea lui, precum și îndepărtarea” din scaun¹⁹. Conform relatărilor cuprinse în raportul pe care Zuanne Donado îl înaintează dogelui Veneției, la 2/13 august 1744, Mihai Racoviță a fost (la fel ca în 1731) „dus la Constantinopol și încarcerat spre a i se tăia capul”. A scăpat și de data aceasta, ca prin minune, în schimbul a o mie de pungi de bani, din care 500 plătite pe loc, făcînd ca pedeapsa capitală să i se comute cu exilul în insula Tenedos²⁰. A murit, după 12 ani, la Istanbul. Într-o scrisoare din 7/19 ianuarie 1756, pe care De Vergennes, ambasadorul Franței la Constantinopol, o trimite fiului, domnitorul moldovean Constantin Racoviță, sînt exprimate condoleanțe pentru pierderea tatălui său.²¹

Înainte de a ne opri asupra împrejurărilor politice interne și externe în care Mihai Racoviță a ocupat pentru întîia oară tronul de la Iași (1703), să aruncăm o scurtă privire asupra familiei sale. După unele mărturii, familia Racoviță este destul de veche în Moldova; fiind atestată în izvoare încă din secolul al XV-lea. După opinia lui I.C. Filitti (și a altor cercetători), această familie fusese ridicată la rangul de boieri de către Ștefan cel Mare în urma bătăliei de la Rahova (10 ianuarie 1475)²². Alte documente confirmă prezența acesteia și printre nobilii români din Banat, așa cum rezultă dintr-un act regal emis de Vladislav I al Ungariei, la 10 august 1440, care pomenește de un „Valentin de Racoviță”²³, deși este greu de stabilit o legătură cu Racovițeștii din Moldova²⁴. Reprezintă însă o certitudine faptul că un număr important de toponimice și hidronimice (sate, riuri etc.), de pe întreg cuprinsul țării, purtau în vechime (ca și astăzi) denumirea de Racoviță²⁵. După cum sigură este și constatarea că această familie s-a mai numit și Cehan²⁶. În secolul al XVI-lea (pe la 1565) familia Racoviță-Cehan — prin unii din membrii săi — făcea parte dintre boierii de frunte ai țării. Din rîndul acestora se va naște, pe la începutul veacului al XVII-lea, Racoviță-Cehan²⁷, străbunicul lui Mihai vodă. Domnitorul a fost fiul lui Ion (Ioniță) Racoviță²⁸ și al Nastasiei (Anastasia), fiica marelui vornic moldovean Toma Cantacuzino. Este de presupus că Nastasia a primit în casă o educație aleasă, întrucît Miron Costin scrie despre el și fratele său Iordache vistierul că asemenea „capete debia de au avut cîndva aceasta țară, sau de va mai avea”²⁹. Mama lui Mihai Racoviță a murit însă de timpuriu, la 30 iunie 1668, fiind îngropa-

tă, după mărturia cuprinsă în documentul din 15 octombrie 1751, la mănăstirea Golia din Iași.

Despre Mihai Racoviță nu există, din păcate, prea multe știri, îndeosebi cu privire la tinerețea și la perioada care a premers numirea sa în scaunul domnesc de la Iași (1703). Conform unor mărturii, el s-ar fi născut prin anul 1660 (probabil la Iași). În această privință, cronicarul sas Thomas Tartler precizează că în 1741, când Mihai Racoviță își începea ultima sa domnie, era „*un bărbat de 80 de ani și român din naștere*”³⁰, mărturie confirmată, indirect, de numeroase alte izvoare. Astfel, un raport diplomatic saxono-polon din 18 octombrie 1726, vorbește de „*înlocuirea bătrînului Mihai Racoviță*”³¹, iar la 26 decembrie 1730 se susține că el a obținut scaunul de la București, deoarece „*era mai bătrîn și [. . .] mai încercat*”³². După cum, în 1732, Grigore al II-lea Ghica își manifesta regretul că „*un domn bătrîn mai stătea în surghiun*”³³, aluzie directă la Mihai Racoviță care fusese exilat, cum am arătat, în insula Mitilene. Zece ani mai târziu, un alt raport diplomatic, din 5 martie 1742, notează că „*Mihai vodă, fiind bătrîn*, este ca și zăpăcit, trăiește cu frică”³⁴. În fine, Ion Neculce vorbește pe la 1739 „*di Mihai-vodă, domnu bătrîn*”³⁵ (s.n.). Asemenea mărturii, precum și altele, ne determină să credem că anul 1660 poate fi socotit, într-adevăr, anul nașterii sale. În acest context merită să subliniem că istoria noastră națională n-a mai înregistrat un caz asemănător de revenire în scaunul domnesc la vîrsta „de 80 de ani”. Și să nu uităm că Racoviță a mai guvernat încă 4 ani, pînă la mazilirea din 1744.

În privința originii sale, izvoarele noastre interne sînt *unanime* în a releva că Mihai vodă era „*de niam vechiu, den boieri de țară*”³⁶ și că familia lui „*se numia și Cehan*”³⁷. Postelnicul Manolache Drăghici și Dionisie Fotino adaugă, între altele, că era „*de loc din satul Racova, ținutul Vaslui*”³⁸ (s.n.). În temeiul acestor mărturii A. D. Xenopol va susține că Mihai Racoviță era „*boier drept moldovean*”³⁹, iar N. Iorga că era „*un român de viță veche*”, dar „*pe jumătate cantacuzinească*”⁴⁰.

Înainte de a ajunge domn, Mihai Racoviță a ocupat mai multe dregătorii în Moldova⁴¹. La 9 iunie 1690 se căsătorește cu „*Elisaveta [Safta], fiica lui Constantin Cantemir*”⁴². Conform relatării lui Neculce, însuși vodă Cantemir „*ș-au ales din toți feciorii de boieri pe Mihălachi, ficiorul lui Ion Racoviță vornicului, de l-au luat gineri*”, făcînd „*nuntă cu dînsul domnească*”, după care „*l-au și boierit, l-au făcut comis mare*”⁴³.

În decembrie 1691, din porunca domnitorului Constantin Cantemir, Mihai Racoviță participă cu „*un steag de lefegii*” la prinderea lui Miron Costin, deși Catrina Cantacuzino, sora mamei sale, era căsătorită cu marele vornic Velicico Costin, fratele cronicarului. După cum se știe, ambii Costinești au căzut victime datorită furiei dezlănțuite a boierilor Ruseștești⁴⁴. Doi ani mai târziu de la consumarea acestei drame, Mihai Racoviță ajunge, așa cum apare în actul din 22 ianuarie 1693⁴⁵, mare stolnic și, în această calitate (precum și ca ginere), este prezent la adunarea „*boierilor de sfat*”, convocată de Cantemir vodă la 13 martie 1693, cu cinci zile înaintea morții sale⁴⁶.

În timpul primei domnii a lui Antioh Cantemir (1695—1700), Racoviță devine mare spătar, după cum rezultă din documentul din 8 decembrie 1695⁴⁷. Ca mare spătar, în februarie 1700, ia parte la banchetul dat la Iași de către Antioh vodă în cinstea lui Rafael Leszczynski, șeful unei mari

solii polone, ospaț care „a ținut câteva ceasuri”, după cum notează Francisc Radzewski în însemnările sale din 28 februarie 1700 ⁴⁸.

Între timp, după moartea Saftei, întâmplată în 1698, Mihai Racoviță se va recăsători (probabil în 1700) cu „altă fată de boier, a Dedului spătarului de la Galați, și cu acie au viețuit de-au făcut copiii”, și anume: „coconi 5 și cucoane 3”, după cum scrie Ion Neculce ⁴⁹. Despre Ana (Anița) Codreanu, Dimitrie Cantemir (îndrăgostit, se pare, de ea), deși scrie în *Istoria ieroglifică* că era „minune de frumusețe”, în același timp o și ponegrește ⁵⁰. În schimb, Neculce are despre ea cuvinte de laudă, precizând, între altele, că „era de treabă, bună și milostivă” și că „multe biserici și mănăstiri stricate au acoperit [. . .] și pe fete sărace le grije și le mărita” ⁵¹.

În privința lui Mihai Racoviță, relatările din izvoarele interne sînt deseori contradictorii, fapt care a determinat istoriografia noastră să-l aprecieze în chip diferit atît ca persoană cît și în calitatea sa de domnitor al celor două Țări Române extracarpatiche. Dacă în privința domniilor moldovene, cu unele excepții (referitoare îndeosebi la a treia sa guvernare), judecățile sînt în general pozitive, tonul acestora se schimbă în mod brusc, devenind aproape în totalitate negativ, atunci cînd se referă la cele două domnii din Tara Românească.

Autorul *Cronicii anonime a Moldovei* îi face lui Mihai Racoviță un portret favorabil, scriind că acesta era „om înțeleptu, nemărețu și cinstitoriu, apropiat către toți” și „dreptate țării făcea și frumos chivernisiia” ⁵² (s.n.). *Cronica racovițeană*, atribuită de Mihail Kogălniceanu lui Nicolae Muste, are aceleași cuvinte de laudă pentru toate guvernările moldovene ale voievodului. Acest autor precizează că Racoviță „s-au arătat cu fire blindă către toți, și fără nici o mindrie”, fiind „pe voia boierilor și a țării”, iar „tuturor săracilor mai cu odihnă” ⁵³ (s.n.). La rîndu-i, Dionisie Fotino, în *Istoria generală a Daciei*, notează că Mihai Racoviță era „om cu inima deschisă, chema pre toți pre nume și ușile casei sale erau totdeauna deschise fără grijă sau bănuială” ⁵⁴. Pornind de la aceste mărturii, istoricul Victor Papacostea va fi tentat să vorbească de caracterul „patriarhal și democrat” al domniilor moldovene ale lui Mihai Racoviță, scriind, între altele, că „după vechile tradiții ale țării”, el a fost „un domn gospodar cu moravuri sănătoase” ⁵⁵. Dar, contrar acestor concluzii, se impune și observația că unele izvoare care-l laudă în primele două domnii, în chip paradoxal, își modifică tonul atunci cînd se referă la a treia guvernare din Moldova. Așa, de pildă, autorii *Cronicii anonime a Moldovei* și *Cronicii Ghiculeștilor* (dar și alte izvoare) susțin că în perioada 1715—1726 domnitorul Racoviță „S-au arătat schimbat den firea caria arătasă în domniia întăi și a doa” ⁵⁶, fapt care l-a determinat pe N. Iorga să afirme că „Racoviță nu mai era acum domnul drept și prielnic tuturora de odinioară” ⁵⁷. Această schimbare ținea de caracterul foarte nestatornic al voievodului și care și-a pus amprenta pe întreaga sa politică internă, cu precădere în domeniul fiscal. Concludentă în această privință este constatarea lui Ion Neculce, care scrie că „Mihai vodă nu este, cum s-arăta, blindă, șigaci [glumeț] cu toți și moale, ce într-alt chip, că era multe hiri, nu numai o hire” ⁵⁸ (s.n.). Dar nu trebuie să uităm însă că nici Neculce, ținut un timp departe de slujbele mari ale țării, considerat de Racoviță un adept al Cantemireștilor, nu este întotdeauna obiectiv în aprecierile pe care le formulează cu privire la voievod ⁵⁹. Ce-i drept, atacurile sale sînt îndreptate, de cele mai multe

ori, nu atât împotriva lui Racoviță, cât mai ales împotriva acelor boieri care-l tutelau în chip deplin. În acest context, Neculce îi găsește chiar circumstanțe atenuante, arătând, între altele, ca „Mihai vodă nu puté deplin să stăpînească [cîrmuiască] cum se cade”, deoarece „boierii Moldovei pe cie vreme erau niște boieri mai țapeni, mai putincioși, să iubié unul cu altul și s-învoie la sfat”⁶⁰ (s.n.).

Spre deosebire de Neculce, Dimitrie Cantemir, în lucrarea sa filozofico-alegorică, *Istoria ieroglifică*, îi face lui Mihai Racoviță o caracterizare încărcată de sarcasm, numindu-l „Struțocămila”⁶¹. Fără a fi întru totul de acord cu afirmațiile subiective și exagerate ale prințului-cărturar, subliniem însă că nici din alte izvoare interne și externe nu rezultă că Mihai Racoviță ar fi avut vreo pregătire culturală deosebită. Singura limbă cunoscută era cea maternă. Cert este că un izvor diplomatic, din septembrie 1741, consemnînd discuția dintre domnitorul Racoviță și marele vizir, precizează că „tălmăcirea o făcea dragomanul”⁶², lucru greu de înțeles, ținînd seama că pînă atunci voievodul român trăise mai mult de un deceniu în Imperiul Otoman. Unele izvoare îl prezintă drept un om vanitos, plin de mîndrie. Astfel, conform unei mărturii din octombrie 1741, Mihai vodă ar fi declarat, după o întîlnire cu mitropolitul Gherasim al Heracleiei, că „tocmai atunci cînd dușmanii atentau chiar la viața lui, el s-a văzut domnul Țării Românești”⁶³.

Pornind de la aceste relatări, cuprinse în izvoarele interne sau externe, de multe ori inconsecvente, istoriografia noastră mai veche și mai nouă a ajuns la constatări și concluzii, cu mici excepții, unanime cu privire la domniile lui Mihai Racoviță în Moldova și Țara Românească. Vom enunța numai cîteva dintre ele. Astfel, Pompiliu Eliade a văzut în Mihai Racoviță „un domnitor român de neam”, dar „de tristă amintire”⁶⁴ sau — cum se exprimă I. C. Filitti — „un voievod care devenise complet străin în patria sa” („qui éfait devenu complètement étranger à sa patrie”)⁶⁵. În aceeași ordine de idei, istoricul Florin Constantiniu afirmă în cartea sa apărută în 1985 și consacrată domniei lui Constantin Mavrocordat, că în timp ce acesta „desfășura politica sa de reformă în Moldova, peste Milcov, Țara Românească se afla sub cîrmuirea unuia dintre cei mai rapaci domni fanarioți, Mihai Racoviță (1741—1744)”⁶⁶.

★

Prima înscăunare a lui Mihai Racoviță pe tronul de la Iași a avut loc în toamna anului 1703, în contextul unor aprige lupte pentru domnie. De altfel, încă din octombrie 1701 cîțiva mari boieri de frunte ai țării, printre care se afla și *marele spătar Mihai Racoviță*, potrivnici lui Constantin Duca (1700—1703), ginerele lui Brîncoveanu, au părăsit Moldova și au trecut hotarul „unii în Țara Românească și alții în Țara Ungurească [Transilvania]”. Fugas-a produs — după cum precizează *Cronica anonimă a Moldovei* — „cu știrea lui Basarab vodă [Brîncoveanu], care lucru pe urmă s-au arătat, cînd i-au priimit în țara lui cu bucurie și cu dragoste”⁶⁷. În această privință, Radu Greceanu notează că Brîncoveanu le-a promis „cu dulci cuvinte” că îi va ajuta, încît „fieștecare să-și meargă la casa și pămîntul său”⁶⁸.

Într-adevăr, în urma intrigilor țesute cu multă dibăcie de boierii opozanți și mai ales de Brîncoveanu (acesta, pe atunci, cu relații puternice

în cercurile de decizie de la Istanbul), Poarta îl va destitui pe Constantin Duca ⁶⁹. Ca atare, începînd din 15 iunie 1703, tronul de la Iași devenise vacant, fiind rîvnit, în aceeași măsură, de toți virtualii săi candidați ⁷⁰.

Opoziția din țară, puternică și unită, a început să acționeze intens pe lângă forurile de decizie otomane. În septembrie 1703, o impresionantă delegație, ce se ridica la „mai mult de 300 de oameni” ⁷¹ și din care făcea parte — după Neculce — „boierime și gloată” ⁷² (în realitate, mari boieri), s-au prezentat sultanului Ahmed al III-lea, aflat cu tabăra la Adrianopol, rugîndu-l „să le dea împărăția domnu”. Sultanul — conform unor mărturii contemporane — a însărcinat pe vizir să le comunice că li se permite „să-și aliagă dintre dînșii pe unul, care ar vrea, ca să-l facă domnu” ⁷³ (s.n.). În urma acestei încuviințări, boierii — scrie Radu Greceanu — „la un cuvînt fiind, au dus pe Mihalache Racoviță paharnecul la vezirul, zicînd cu toții că pe acela îl poftescu să le fie domnu și stăpin” ⁷⁴.

Unele dintre izvoarele noastre interne fac aluzie la modul cum a reacționat Mihai Racoviță atunci cînd „l-au îmbrăcat cu caftan domnesc”. El vrea să lase impresia, la fel ca și Brîncoveanu în anul 1688, că „nu-i plăcè să priimească domnia”. Această așa-zisă dezinteresare a fost însă figurată plastic de talentatul povestitor Ion Neculce, care scrie cu mult umor că Racoviță a procedat la fel „ca și fata cie dzisă unui voinec : « Fă-te tu a mă trage, și eu oi merge plîngînd ». Așè să făcè și Mihai-vodă că nu-i trebuiește domnia” ⁷⁵. O constatare, într-adevăr reală, pe care a intuit-o în mod admirabil și Enache Kogălniceanu care, referindu-se la perioada 1731 — 1741, scrie despre Mihai Racoviță că, deși „șide de atîta ani în Tarigrad mazil” (avea deja peste 70 de ani), totuși el „îmbila de zi și noapte după domni” ⁷⁶ (s.n.).

După solemnitatea primirii și a înscăunării pe tronul de la Iași, Mihai Racoviță a purces, conform obiceiului, la împărțirea rangurilor boierești și la alcătuirea divanului domnesc ⁷⁷. De o mare trecere pe lângă Mihai Racoviță s-a bucurat vărul său primar Iordache Ruset, numit acum mare vornic de Țara de Jos. După relatarea lui Neculce, acesta devenise „cel mai puternic” și „mai de cinste” dintre boieri și „ce vrè el și ce poronciè el, acie făcè și Mihai-vodă”. Neculce condamnă cu vehemență faptul că influentul boier își permitea să intre în palatul domnesc „și cu treabă și fără treabă, cînd le era voiea, de nu sămăna curtea nemic a domnie, de atîta obrăznicie ce era” ⁷⁸.

★

Pe tărîm fiscal, prima guvernare în Moldova (1703 — 1705) a fost — după opinia lui C.C. Giurescu — „liniștită și blîndă”, dar și fără „mare însemnătate” ⁷⁹. Astfel, în *Cronica racovițeană* se afirmă că în acest timp țara a cunoscut o perioadă de „pace și liniște între toți”. Autorul ei, Pseudo-Nicolae Muste, susține că Mihai vodă guverna Moldova „cu cumpăt bun”, fiind „la judecată foarte cu dreptate” și că „nimărui nu-i era poprită ușa”. După același izvor, domnitorul acorda audiență „nu numai boierilor, ce și din cei proști, prea lesne intra de își isprăvia lucrurile lor tuturor le zicea pre nume și judecata o cerca foarte cu amăruntul, și prea încet, cu îngăduială, de își puteau spune săracii jalbele lor” ⁸⁰ (s. n.).

O schimbare în politica fiscală a lui Mihai Racoviță s-ar fi produs, după unele izvoare, începînd chiar din a doua sa domnie în Moldova (1707—1709). În această privință, *Cronica anonimă a Moldovei* precizează că „Mihai-vodă făcut-au de obște greșeală că au scos desiatina în toată țara de au luat și de la boieri și de la mănăstiri și de la toate bréslele desiatină asiamea ca și de la țărani, care lucru mai nainte vrême în țara noastră n-au fostu”⁸¹. După opinia lui Victor Papacostea, prin „acest sistem fiscal nivelator”, domnitorul ar fi lovit puternic „în privilegiile nobilimii și chiar ale bisericii”⁸².

În a treia domnie, în 1723, Mihai Racoviță a reluat sistemul „ruptorii”, hotărînd ca perceperea dărilor să se facă în cinci rate anuale. Mihai vodă — precizează Nicolae Muste — „au făcut ruptă în toată țara să fie numai cinci sferturi într-un an; iar altă nimica nici un fel de angărie n-au mai scos; și le era tuturor săracilor, mai cu odihnă că fiecare știa cît bir are a da într-un an. Nu umblau zlotășii totdeauna prin țară, cum era pînă atunci”⁸³ (s. n.). Deși domnitorul le-a promis țăranilor că „rupta” să o plătească „foarte ușor”, după „putința lor”, situația s-a agravat însă pe măsura scurgerii timpului⁸⁴.

Este adevărat că începînd chiar din primul an al celei de-a treia guvernări, mai exact din 1716, Moldova s-a aflat într-o situație extrem de grea din punct de vedere economic. La aceasta a contribuit și faptul că în vara anului 1716 „fost-au [în Moldova] multe ploii și adesea, cît într-acel an nice pîinile nu s-au făcut, nice mălaiu, nice poamă de vie nu s-au făcut de răcele ce-au fostu toată vara”⁸⁵. O asemenea mărturie se confirmă și printr-o însemnare existentă pe un manuscris, din care aflăm că în acea vară „au ninsu în luna avgust în 3 zile, leat în 7224 (1716), în zilele lui Mihai vodă în domnie”⁸⁶. Situația s-a agravat și mai mult, în 1718, cînd, din nou — se arată în *Cronica Ghiculeștilor* —, „a fost mare nerodire și oamenii fugeau care încotro putea, ca să găsească piine”. A fost nevoie de intervenția directă a lui Mihai Racoviță, care, afectat, se pare, de „suferințele acestor săraci”, i-a adunat pe toți la un loc „și le-a dat puțină hrană și pe urmă i-a împărțit pe la boieri, dînd fiecăruia cîte 30, 20, 10 sau 5 oameni, după putința fiecăruia, ca să-i hrănească într-acea iarnă”⁸⁷. Din păcate, asemenea măsuri au fost efemere și ineficiente, neputînd redresa cît de cît starea precară în care ajunsese țara. Deși într-o serisoare din 4 ianuarie 1716, trimisă de Racoviță patriarhului Hrisant Notara, el își arată îngrijorarea în legătură cu „greutățile ce apasă asupra noastră”, făgăduia totuși „să poată face” din a treia sa domnie în Moldova o cît mai „plăcută cîrmuire”⁸⁸. Nu s-a ținut însă de cuvînt și a recurs la o fiscalitate drastică⁸⁹. Într-adevăr, dările pe care predecesorul său Nicolae Mavrocordat „le desființase”, unele „cu blestem [...] să nu le scoată nimeni”, Mihai Racoviță le-a reintrodus „toate în întregime”, adăugînd și multe alte noi, necunoscute pînă atunci⁹⁰. Cronicarul Ioan Canta remarcă și el că politica fiscală a domnitorului a avut urmări grele pentru țară și că numai fiul său Constantin Racoviță (1749—1753; 1756—1757), care „au arătat mare milă și facere de bine Țării Moldovii”, a reușit „să mîntuiască păcatele părintelui său, lui Mihai voevoda”⁹¹.

În domniile muntene (1730—1731 și 1741—1744), politica fiscală a lui Mihai Racoviță capătă un caracter rar întâlnit în secolul al XVIII-lea, depășind orice limită, ceea ce a stîrnit fuga în masă, peste Dunăre, a țăranilor. În această privință, Dionisie Fotino notează că, din cauza dărilor excesiv de grele, „peste 15 000 de locuitori, atît de peste Olt cit și de dincoace, au fugit peste Dunăre”⁹².

În ultima domnie munteană (1741—1744), octogenarul Mihai Racoviță a recurs la o fiscalitate extrem de dură, în speranța că va reuși să strîngă bani pentru a-și achita unele datorii restante, de circa 300 de pungi, pe care le avea, conform unor mărturii, la tezaurul statului otoman, după mazilirea din anul 1731⁹³. La acestea se mai adăugau însă alte sute de pungi pe care Racoviță, după propria-i declarație, le cheltuisese pentru obținerea scaunului domnesc de la București, în 1741⁹⁴, făcînd abstracție de alte sume, pe care nu le cunoaștem, date în anii 1733 și 1737, cu prilejul încercărilor de a reveni pe tronul uneia din cele două Țări Române extracarpatiche. Astfel, un raport diplomatic, din septembrie 1741, ne informează că, în urma primirii caftanului domnesc, marele vizir i-ar fi atras atenția că „i s-a dat Țara Românească, însă să deschidă bine ochii să slujească cu credință, să fie ocrotitorul raialei [populației] și să nu facă nedreptăți și asupriri”⁹⁵ (s. n.). În pofida acestei recomandări, Țara Românească a intrat într-o și mai puternică criză financiară, fiind — conform izvorului din 5 martie 1742 — „într-o stare proastă” și de „mare jale”⁹⁶. Această situație s-a răsfîrțat și asupra birnicilor, al căror număr a scăzut considerabil, peste „zece mii în ținuturile de aici [Muntenia], iar în cele de peste Olt cu cincisprezece mii”. Aproximativ 25 000 de contribuabili își părăsiseră astfel satele, existînd îngrijorarea că „în curînd țara [...] se va risipi”, ceea ce s-a și întîmplat⁹⁷.

În fața unei asemenea situații grave, de nesiguranță și instabilitate, se pare că însuși Mihai Racoviță a încercat să refacă cit de cit potențialul demografic al țării, emițînd în acest scop mai multe acte⁹⁸. De altfel, după cum rezultă din firmanul lui Mahmud I (1730—1754), emis la 17/26 ianuarie 1743, Mihai vodă recunoștea printr-un arzuhal [memoriu], înaintat anterior sultanului, că „raialele [populația] Țării Românești, tributare vechi, se împrăștiaseră și plecaseră care încotro”. Drept urmare, sultanul hotăra ca „raialele românești de acest fel, unde vor fi găsite [...], vor trebui să fie ridicate, prin mijlocirea voievodului Țării Românești, și să fie duse și așezate în vechile lor sate”⁹⁹. Încercarea lui Mihai Racoviță de a stăvili depopularea nu a dat însă rezultate, deoarece izvoarele continuă să pomenească de spargerea și pustiirea satelor¹⁰⁰. În această privință, dacă luăm în considerare datele furnizate de generalul Bauer, rezultă că în 1745 numărul familiilor impozabile din Țara Românească ajunsese la numai 70 000 față de 147 000 cîte erau spre sfîrșitul anului 1739 (cînd s-a efectuat un recensămint fiscal)¹⁰¹. Aceasta înseamnă că scăderea populației contribuabile s-a produs, cu precădere, în cei aproape 4 ani de domnie munteană ai lui Mihai Racoviță (1741—1744)¹⁰².

Despre abuzurile comise de Mihai Racoviță în domeniul fiscal, cercurile constantinopolitane aflaseră încă de la începutul anului 1742. Se aștepta însă numai momentul oportun pentru ca sultanul să decidă mazilirea lui. Intuind primejdia, prea vîrstnicul domnitor, în loc să re-

nunțe de bunăvoie la tron, a început să îndemne pe boieri — după cum aflăm din unele scrisori din mai și 15 august 1742 — ca aceștia să redacteze arzuri (petiții) către sultan din care să reiasă că „de Mihai vodă sînt eu toții foarte mulțumiți, căci este bun și drept și că ei se roagă de împărăție să li-l hărăzească să-l aibă [domn] pînă la moarte”¹⁰³ (s. n.).

În pofida acestor stratageme de a crea la Istanbul o cu totul altă imagine decît cea reală, Mihai Racoviță s-a afundat și mai mult în datorii, iar abuzurile și nedreptățile sale ajunseseră să fie „trîmbițate — ne informează unele rapoarte diplomatice din august și decembrie 1742 — pe toate cărările din Constantinopol”¹⁰⁴. Datorită capuchehaielor sale, care mai aveau încă trecere pe lîngă cercurile influente din jurul sultanului, Racoviță a reușit să se mențină în scaun pînă la 2/13 august 1744, cînd a fost înlăturat definitiv.

Privită în ansamblu, politica fiscală a lui Mihai Racoviță, îndeosebi în timpul domniilor din Tara Românească, a lăsat o amintire grea în izvoarele vremii, prin exploatarea cruntă la care a fost supus poporul.

Pe tărîm cultural, domnia de peste 18 ani a lui Mihai Racoviță nu s-a distins, din păcate, prin ceva deosebit. După opinia lui Const. Stoide, toate școlile înființate de Nicolae Mavrocordat „au avut de suferit în timpul domniei lui Mihai Racoviță”¹⁰⁵. Însăși *Academia domnească* de la Iași „îrece printr-o perioadă grea”, decădere datorată — după cum remarcă N. Iorga — „lipsei de simpatie a lui Mihai Racoviță față de ea”¹⁰⁶, concluzie împărtășită și de Ștefan Bîrsănescu care adaugă că domnitorul „nu i-a acordat sprijinul necesar”¹⁰⁷.

În ultima domnie munteană (1741—1744), Mihai Racoviță a manifestat, se pare, mai mult interes pentru „starea învățămîntului”. Astfel, conform datelor cuprinse în bugetul școlilor din anul 1741, rezultă că „dascălul cel mare” de la Academia Sf. Sava primea 45 taleri pe lună, cel de gramatică 25 taleri, iar cel de italiană 20 de taleri. De altfel, în temeiul documentului de la 1 septembrie 1741, emis de Mihai Racoviță, dascălii de la Școala Sf. Sava urmau să-și predea fiecare disciplina lui, unul dintre ei fiind de „învățătură filosofească”¹⁰⁸. Tot în acest an ia ființă Școala domnească de la Tirgoviște, precum și altele cu limba de predare slavonă la Slatina, Rîmnicu Vilcea și Cîmpulung-Muscel, iar cu limba de predare latină la Craiova¹⁰⁹.

Deși nu era un om învățat, în timpul domniilor sale s-au tipărit totuși mai multe cărți, unele dintre ele cu sprijinul său nemijlocit. Astfel, în prefața *Antologhionului* românesc apărut la Iași, în 1726, mitropolitul Gheorghe al Moldovei îi mulțumește voievodului pentru că „m-au îndemnat de am început și mi-au agiutat de am tipărit această sfîntă carte, ce se cheamă Antologhion, adică floarea cuvintelor”¹¹⁰. Elogii similare i se aduc și în alte prefețe ale unor cărți tipărite în timpul domniilor sale din Muntenia (1730—1731 și 1741—1744). Pe unele dintre acestea se află imprimată stema unită a Moldovei și Țării Românești, însoțită de „stihuri” ce preamăresc personalitatea lui Mihai Racoviță. Asemenea reprezentări și „stihuri” întîlnim, de pildă, în *Molitvenicul*, *Evanghelia* și *Cazaniile* lui Ilie Mimat, toate trei tipărite în românește, la București, în anii 1741—1742¹¹¹. Ele s-au tălmăcit „dupre limba grecească pre limba românească [...] pentru folosul tuturor [...] carii grăescu tot cu acieastă limbă românească”¹¹² (s.n.).

În domeniul construcŃilor edilitare, Mihai RacoviŃa a rămas — cum remarcă N. Iorga — „fără măcar o biserică de pomenire, [...] în ciuda originii, pe jumătate cantacuzinească”¹¹³. Dionisie Fotino ne informează că în prima domnie de la Iași (1703—1705), el ar fi „mărit biserica CurŃii și a făcut din nou biserica de la Vamă”¹¹⁴. De asemenea, din porunca doamnei Ana RacoviŃa a fost reparată „Mitropolia cea veche, în care nu se mai slujea de mult”¹¹⁵. Conform unei însemnări tirzii din secolul al XIX-lea (25 martie 1854) se pare că și Biserica Albă din Botoșani, fondată de Elena Rareș, în anul 1552, a fost „înnoită la anul 1725 de Mihail RacoviŃa voievod, cu arătare anume fiecăruia lucru dăinuit”¹¹⁶. Tot în a treia domnie moldoveană (1715 — 1726) — după cum aflăm din *Cronica Ghiculeștilor* — „Mihai vodă a zidit o biserică în satul numit Olășeni”. Din același izvor, precum și din *Cronica anonimă*, rezultă că în urma incendiului care a avut loc la Iași, în aprilie 1723, când „au sărit focul și în curŃile domnești și au arsu de s-au topit pînă în pămînt”, Mihai RacoviŃa „s-au apucat [...] și au făcut casele de iznoavă, cum să văd, puind ispravnic pe Constantin Costache vel spătar, iar deplin nu le-au isprăvit, scurtîndu-l vremea”¹¹⁷.

★

În politica externă, Mihai RacoviŃa, deși nu a fost înzestrat cu însușiri diplomatice deosebite, a reușit totuși să guverneze la Iași și București timp de peste 18 ani, să înlătore nu o dată pe potențialii săi adversari și să apere chiar integritatea teritorială a Moldovei, mai ales în timpul atacului întreprins de Habsburgi asupra țării în anii 1716—1717.

Față de Poarta otomană a adoptat în genere o politică de supunere, străduindu-se să-i fie pe plac și să răspundă la majoritatea poruncilor venite de la Istanbul. Aceasta îl va determina pe ieromonahul rus Ipolit Vișenski din Cernigov să afirme, în urma unei călătorii făcută în Moldova în noiembrie-decembrie 1707, că „voievodul moldovean [*Mihai RacoviŃa*] ia mare bir pentru turc”¹¹⁸ (s.n.). O asemenea politică este surprinsă și de izvoarele otomane. Astfel, Mehmed Subhi, motivînd reînscăunarea lui Mihai RacoviŃa în scaunul muntean, la 1741, notează că acesta „arătase din vechime credință față de Înaltul Devlet și dovedise sinceritate și devotament în supunerea sa [...] în vilaietul Moldovei și păzise și apărase bine țara”¹¹⁹. Un alt cronicar turc, Izzi Suleiman Efendi, reține, între altele, că Mihai RacoviŃa „nu neglijase deloc serviciile sale și supunerea sa” în timpul cînd „fusese în repetate rînduri voievod în Moldova și de cîteva ori în Țara Românească”¹²⁰.

Aceasta nu înseamnă însă că Mihai RacoviŃa, executor fidel al PorŃii otomane, nu a întreținut relații secrete cu unele puteri creștine. Semnificativ în această privință este faptul că după aproape zece luni de la prima sa înscăunare pe tronul de la Iași, la 20 iunie 1704, el purta deja corespondență cifrată cu David Corbea, solul lui Brîncoveanu la Moscova. De aici rezultă colaborarea strînsă dintre Moldova și Muntenia și îndeosebi dorința lui Mihai RacoviŃa de a avea un reprezentant al său în Rusia, care să fie „sub îndrumarea solului muntean”. Din aceleași surse, puse în circulație de istoricul Leonid Boicu, rezultă că Mihai vodă solicita protecția lui Petru I, deoarece nu era „un grec din Fanar”. Totodată, el considera că „e mai bine să trăiești sub oblăduirea unui monarh creștin chiar sub un stăvilar, decît la Țarigrad în palate zugrăvite cu aur”. De-

nunțind jafurile turcilor, Racoviță își exprima speranța că „poate se apropie sfârșitul lor”¹²¹.

În timpul celei de-a doua domnii de la Iași (1707 — 1709), intențiile lui Mihai Racoviță de a trece de partea Rusiei devin și mai evidente. Însuși Neculce remarcă faptul că „atunci și Mihai-vodă, când era împăratul moschicesc la Chiov [în 1707], s-agiunsesă [înțelese] cu împăratul să fugă la Moscu” și „trăgè nedejdea lui din ceas în ceas cu bucurie”. Se pare că între timp — cum notează același Neculce — „să stricaseră și lucrurile de la Poartă”, în sensul că cercurile de decizie constantinopolitane nu-l mai agreau pe Mihai Racoviță, iar „Brincoveanu să lepădasă de prieteșug”¹²². În aceste împrejurări extrem de complicate, Mihai Racoviță nu întrezărea o altă soluție decît trecerea de partea țarului Petru I. Așa se face că la 9 aprilie 1709 domnul moldovean purta din nou corespondență secretă cu rezidentul rus la Poartă, Alexei Dașkov, privind trecerea tainică prin Moldova a unor curieri ruși ce urmau să vină din Constantiopol spre Silezia¹²³.

După înfringerea Suediei la Poltava (8 iulie 1709), Mihai Racoviță, încrezător în victoriile militare ale lui Petru I și nutrinđ speranța că acesta va începe curinđ lupta antiotomană, va elabora împreună cu rușii un plan de „prindere” a lui Carol al XII-lea (sprijinit de turci), care se refugiase între timp la Tighina și intenționa să se stabilească chiar la Iași¹²⁴. Planul a fost adus la cunoștință și socrului său, Dediul spătarul, pe care l-a trimis la Cernăuți, cu misiunea de „a-i purta trebile dispre moscali”. Poarta otomană, informată la timp de Brincoveanu, care „au înștiințat prieteni de la saraiul împărătescu”, a poruncit seraschierului de Tighina, Iusuf pașa, „să prindză pe Mihai vodă”, ceea ce s-a și întimplat. Neculce regretă această prindere, subliniind că „de-a hi avut Mihai-vodă cumpăt bun, să fie mai grăbit lucrul și să nu fie știut prè mulți acel sfat [planul], ar hi avut vreme bună ș-ar hi apucat de-r hi scăpat”¹²⁵.

Și în a treia domnie de la Iași, Mihai Racoviță s-a aflat în relații tainice cu Petru cel Mare. Astfel, în luna martie 1724, emisarul Lupu Anastasă înmîna țarului un meraj verbal din partea domnitorului moldovean prin care solicita protecția Rusiei, angajîndu-se, la rîndu-i, să-l slujească pe Petru I și să-i furnizeze informații cu privire la mișcările turcilor¹²⁶.

Mai încordate au fost relațiile lui Mihai Racoviță cu Polonia. El s-a străduit să atenueze starea de tensiune ce se crease la hotarul de nord al Moldovei din cauza unor atacuri comise de magnații polonezi. Pentru reglementarea litigiilor de graniță, Racoviță s-a adresat de mai multe ori autorităților poloneze, îndeosebi în anii 1720 — 1725, iar la 1 martie 1725 chiar marelui hatman al Cracoviei, amenințîndu-l că, în cazul nesocotirii intereselor țării sale, atunci va solicita sprijinul Porții otomane¹²⁷.

Un capitol aparte din politica voievodului l-a constituit relațiile moldo-muntene. Raporturile lui Mihai Racoviță cu Brincoveanu au fost bune mai ales în prima guvernare din Moldova (1703 — 1705). În această privință *Cronica Ghiculeștilor* ne informează că în acest răstimp „nu lipseau solii trimiși de Brincoveanu la el [Mihai Racoviță], și pentru că s-a arătat a fi un cirac [om de încredere] al lui Brincoveanu, dar și pentru că erau înrudiți după mamă”¹²⁸. Aceste relații au început să se deterioreze însă în a doua domnie (1707 — 1709) din cauza — după opinia lui Nicolae

Muste — a vistierului moldovean Ilie Cantacuzino, pribegit în Țara Românească, care a stîrnit „vrajbă între domnul muntenesc și Mihai vodă”¹²⁹.

În pofida unor conflicte existente între Mihai Racoviță și Constantin Mavrocordat, determinate de dorința fiecăruia dintre ei de a fi domn la București ori la Iași, totuși s-a ajuns la legături matrimoniale între cei doi voievozi. Inițiativa i-a aparținut lui Mavrocordat, care „au socotit [...] să dă pe fiica mării sale, domnița Smaranda, după beizădă Ioniță, al doilea fiior a lui Mihai-vodă, și să lipsească și zavistia dintre ei”¹³⁰. Cînd Mihai Racoviță se afla în ultima domnie din Țara Românească, principele Mavrocordat — după cum scrie Neculce — „au îmblat la Mihai vodă de s-au legat cu prieteșug și s-au logodit pe o soră a lui cu un fiior a lui Mihai-vodă ce era mai mijlociu, anume Ștefan”. Dar, în cele din urmă, căsătoria nu s-a mai oficiat, deoarece Racoviță „au stricat [logodna] cu sora lui Constantin-vodă”¹³¹.

Deosebit de strînse au fost relațiile lui Mihai Racoviță cu Francisc Rákóczy al II-lea, ales principe al Transilvaniei de Dieta din Alba Iulia, la 8 iulie 1704. Acesta, așa cum se cunoaște, s-a aflat în fruntea răscoalei antihabsburgice dintre anii 1703—1711. Într-o scrisoare pe care Racoviță o trimite lui Alexandru Károly, loctiitorul lui Francisc Rákóczy al II-lea, domnitorul moldovean își exprimă bucuria pentru oferta făcută de principele Francisc al II-lea „de a păstra frumoasa și folositoare armonie a prieteniei”, angajîndu-se, la rîndu-i, să-i vină în ajutor „cu bunăvoință de vecin, dacă vom fi solicitați în cutare sau cutare treabă”¹³². De altfel, și în prima domnie munteană (1730—1731), Mihai Racoviță are relații bune cu brașovenii, mulțumindu-le, prin scrisoarea din 30 ianuarie 1731, pentru felicitările transmise de aceștia cu prilejul înscăunării sale pe tironul de la București.

În schimb, relațiile lui Mihai Racoviță cu Austria au fost dure, ajun-gîndu-se la confruntări militare, în contextul evenimentelor declanșate de războiul austro-turc din 1716—1718.

În anul 1716 Habsburgii au încercat să ocupe Moldova, profitînd de faptul că se constituise și aici, la fel ca în Țara Românească, o puternică partidă boierească austrofilă, strînsă în jurul stolnicului Vasile Ceaurul, nepotul fostului domn Gheorghe Ștefan, și care obținuse titlul de „grof” împărătesc. Scopul acestei grupări era de a înlătura pe Mihai Racoviță cu ajutorul imperialilor și de a înlocui suzeranitatea otomană cu cea austriacă¹³³. După opinia lui N. Iorga această conspirație „a fost foarte întinsă”, participînd la ea îndeosebi boieri tineri care „sprijineau poftele de domnie ale Ceaurului”¹³⁴. La îndemnul boierilor complotiști, generalul austriac Steinville „a trimis un corp de armată care a ocupat cetatea Neamțului și mănăstirile întărite Cașin, Mira, Sucevița pînă la Cimpulung”. În felul acesta întreg teritoriul Moldovei pînă spre Siret a intrat sub controlul imperialilor, de partea cărora au trecut toți adversarii lui Mihai Racoviță. Voievodul — notează Neculce — rămăsese stăpîn „numai pre lîngă Iași și la Orheiu puțintel, iar încolo tot poghiazuri cu cătane [...] de prăda pre la Fălci și pre Birlad”¹³⁵. Constrîns de împrejurări, domnitorul s-a refugiat în mănăstirea Cetățuia, care a fost însă și ea asediată de un detașament înarmat, pus sub comanda francezului (ungur, după alții) François

Ernaut (Ferentz). Sprijinit, în cele din urmă, de o oaste de circa 20 000 de tătari, Mihai Racoviță a obținut o strălucită victorie asupra austriecilor în noaptea de 10 spre 11 ianuarie 1717. De altfel, în momentul respectiv, însuși Mihai Racoviță dispunea de forțe militare proprii, deoarece — aflăm dintr-un izvor — „au făcut o samă de oaste moldoveniască” pentru că „i-au dat și împărăția voie să-și facă cît îi va trebui, cu leafă împărătească”¹³⁸. Firmanul sultanului Ahmed al III-lea, din 20 noiembrie 1716, precizează, de asemenea, că voievodul moldovean era împuternicit „să recruteze [...] cu un ceas mai devreme numărul trebuincios de ostași în vederea pazei și apărării țării Moldovei de răutățile dușmanilor”¹³⁷.

În amintirea victoriei repurtate împotriva „cătanelor” imperiale Mihai Racoviță „au ridicat un cerdac, la înălțimea de doi stinjeni, ce s-au numit *Cerdacul lui Ferentz*”. Manolache Drăghici scrie că acest „Cerdac” s-a păstrat pînă tîrziu „în domnia Sturzii [Mihail] mai bine de o sută de ani”¹³⁸. Tot spre pomenirea acestor lupte, Racoviță a mai înălțat și monumentul intrat în tradiția populară sub denumirea de *Stîlpul lui Vodă*. În urma cercetărilor întreprinse cu minuțiozitate de Teodor V. Ștefanelli, cu peste șapte decenii în urmă, s-a putut restabili aproape în întregime textul inscripției românești de pe cele patru fețe ale *Stîlpului*, un fel de cronică succintă a evenimentelor istorice ce au avut loc în anii 1716—1717. Monumentul, înalt de 3 metri deasupra pămîntului, de formă pătrată, a fost ridicat lîngă satul Vama (jud. Suceava), la o mică distanță de șoseaua ce duce de la Gura Humorului spre Cîmpulung Moldovenesc. Pornind de la lectura inscripției făcută de Hacquet în anii 1788 și 1789 (tradusă în limba germană) și mai ales de la cea a lui Fotachi Ciurea din 14 martie 1802 (păstrată în limba română), precum și de la textul de pe *Monument*, Ștefanelli a putut restabili astfel cuprinsul inscripției de pe cele patru laturi, așa cum poruncise Mihai Racoviță să fie scrise. Din textul de pe latura de răsărit a *Monumentului* s-a putut citi, între altele, cum „o samă di nemți și cătăva adunătură, [...] ni-au lovit la scaunu nostru în Iași cu gînd ca să-l eii cum au luat pe vodă cătanile, pe Niculai Mavrocordat”. Dar, — se arată în continuare — „noi [Mihai Racoviță] [...] i-am biruit și i-am răsăpit și așa movilă am făcut din trupurile lor și minunată cruce și cerdac cătră movilă [...] unde au fost și războiul în Iași”¹³⁹.

Cert este că victoria lui Mihai Racoviță împotriva Habsburgilor a fost apreciată favorabil în cercurile politice constantinopolitane, unde — spune Neculce — „și-au agonisit mare credință și laudă și nume de viteaz de la turci”¹⁴⁰ (s.n.). *Cronica Ghiculeștilor* reține și ea amănuntul că „împărăția [...] l-au laudat pentru această biruință”¹⁴¹. Nicolae Chiparisa, exagerînd, se înțelege, merge pînă acolo încît consideră ultima domnie în Moldova a lui Mihai Racoviță drept „o excepțiune în acele timpuri”, încît „prin faptele sale eroice și prin victoriile sale vrednice de laudă” nici poetul Homer nu „ar fi fost îndeajuns să laude după vrednicie [...] serenitatea lui”¹⁴². La fel, *Cronica anonimă* (Vakayi-i-Eflâk), publicată de Valeriu Veliman, în 1977, îl consideră pe Mihai Racoviță „ales între mai marii neamului” și care face „onoare principilor nației creștine”¹⁴³ (s.n.). În ambele izvoare, în cumpăna judecării au stat, se pare, numai victoriile repurtate de Racoviță asupra Habsburgilor în anul 1717.

Bucurîndu-se de trecere pe lîngă cercurile politice otomane, în urma evenimentelor din 1716—1717, Mihai Racoviță a putut interveni pe lîngă

sultan, în vederea diminuării consecințelor războiului din 1716—1718 asupra locuitorilor Moldovei. Astfel, el a făcut „jalbă la împărăție” pentru ca aceasta „să se milostivească de săraca Moldovă, să păsuiască câțiva ani haraciul și peșcheșul și să nu ceară în întregime”¹⁴⁴. Din firmanul lui Ahmed al III-lea, din 2—10 iunie 1717, reiese că domnitorul moldovean solicitase „bunăvoința” Porții ca toți cei căzuți în robie tătară să fie restituiți, iar „în timpul călătoriei să nu fie persecutați și hărțuiți”¹⁴⁵. De asemenea, dintr-un alt firman, din 2—11 decembrie 1720, aflăm că Mihai Racoviță se ridicase împotriva unor rapturi teritoriale comise de tătari în zona Tighinei și Hotinului. Din contextul actului rezultă în mod expres că „voievodul Moldovei [Mihai Racoviță] a făcut înștiințare ca să se pună capăt asuprelilor celor de acest fel și să fie distruse cișele [casele] înființate de ei”. Într-adevăr, sultanul a poruncit să distrugă acele gospodării „înființate cu forța, fără sinet [act] de cei din neamul tătarilor *pe locurile ce sînt de drept ale Moldovei*”¹⁴⁶ (s.n.) Din firmanul emis un an mai târziu, la 20—29 decembrie 1721, aflăm că Mihai Racoviță trimisese un „arzuhal” (petiție) la Istanbul prin care protesta împotriva ingerințelor și abuzurilor negustorilor turci, în sensul că aceștia nesocoteau un drept tradițional al românilor cu privire la „negoțul de boi și vaci în principatul Moldovei [care] fusese specific moldovenilor”¹⁴⁷.

O atitudine similară a adoptat Mihai Racoviță și în ultima domnie munteană (1741—1744), în pofida situației extrem de grele în care se afla țara și însuși voievodul. Astfel, porunca emisă de Mahmud I (1730—1754), prin firmanul din 17—26 aprilie 1742, ne dezvăluie că „Mihai voievod [...] a făcut cerere și arzuhal”, solicitînd sultanului ca dregătorii otomani „să nu se mai amestece, sub nici un chip, în principatul [Țării Românești] și în treburile supușilor săi și, astfel, să fie curmate și înlăturate persecuțiile lor” (s.n.). Într-adevăr, Mahmud I, luînd în considerație argumentele invocate de domnitor, precum și statutul de autonomie „așa cum a fost mereu din trecut”, a dispus ca „toate treburile atît ale principatului Țării Românești și Craiovei [Olteniei], cît și ale supușilor lor, să fie în grija voievozilor lor și să nu se îndeplinească, sub nici un chip, ingerințe și persecuții de altă parte”¹⁴⁸. (s.n.).

La capătul acestui demers, privind guvernarea de peste 18 ani a lui Mihai Racoviță în Moldova și Țara Românească, o domnie de „lumini” și „umbre”, ne putem asocia opiniei formulate de istoricul ieșean Leonid Boicu care observă, și pe bună dreptate, că pe domnitorii din perioada 1711—1821 îi definește „nu atît etnia, cît administrația lor”¹⁴⁹. O constatare la care ajunsese, cu peste nouă decenii în urmă și A. D. Xenopol. Acesta, făcînd, spre pildă, o comparație între politica fiscală a lui Nicolae Mavrocordat și cea a lui Mihai Racoviță, remarcă, în temeiul unor izvoare pe care le avea atunci la îndemînă, că deosebirea fundamentală între cei doi a constat nu în aceea că „unul ar fi reprezentat o domnie românească și celălalt una străină”, ci, mai ales, că primul a fost „om de valoare”, iar al doilea „om de rînd”. Concluzia lui Xenopol este că dacă Nicolae Mavrocordat „a înțeles că ocîrmuirea unui popor este îngrijirea unor interese superioare”, în schimb Mihai Racoviță a văzut în aceasta „numai un mijloc de a-și căuta interesele sale personale”¹⁵⁰. De aceea, aspectele pozitive ale domniei lui Mihai Racoviță trebuie cercetate mai ales în domeniul politicii externe, unde, timp de peste 18 ani, el s-a străduit să

apere integritatea teritorială a Țărilor Române extracarpătice, cum s-a întâmplat, de pildă, în timpul atacului întreprins de Habsburgi asupra Moldovei în anii 1716—1717.

N O T E

- ¹ Constantin Racoviță a domnit de două ori în Moldova (1749—1753; 1756—1757) și tot de două ori în Țara Românească (1753—1756; 1763—1764) unde a și murit în scaun, la București. Fratele său, Ștefan Racoviță, a guvernat numai în Țara Românească (1764—1765), după care s-a retras la Constantinopol, stingându-se acolo din viață (după 1782).
- ² Victor Papacostea *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, ed. Cornelia Papacostea-Danielopolu, Edit. Eminescu, București, 1983, p. 192.
- ³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a (1601—1812), București, 1942, p. 228.
- ⁴ Cf. Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Edit. Junimea, Iași, 1986, p. 7—147.
- ⁵ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brincoveanu voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș, Edit. Academiei, București, 1970, p. 228.
- ⁶ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între 1695—1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1965, p. 21.
- ⁷ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 234.
- ⁸ Cf. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brincoveanu. Viața, domnia, epoca*, Edit. științifică, București, 1969, p. 228.
- ⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 215.
- ¹⁰ *Cronica Ghiculeștilor* . . . , p. 47.
- ¹¹ *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. II (sec. XVII — începutul sec. XVIII), ed. Mihail Guboglu, Edit. Academiei, București, 1974, p. 515.
- ¹² *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)*. (*Pseudo Amiras*), ed. Dan Simonescu, Edit. Academiei, București, 1975, p. 66.
- ¹³ *Cronica Ghiculeștilor* . . . , p. 45 și 47; cf. și Pál Ráday, în *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 293 și 294 (nota 20). (în continuare : C.S.T.R.)
- ¹⁴ Post. Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani pînă în zilele noastre*, tomul I, Iași, 1857, p. 215.
- ¹⁵ *Cronici turcești* . . . , vol. III (sfîrșitul sec. XVI—începutul sec. XIX), ed. Mustafa A. Mehmet, București, 1980, p. 248.
- ¹⁶ N. Iorga, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, în colecția Eudoxiu Hurmuzaki, vol. XIV, partea II-a (1716—1777), București, 1917, p. 895.
- ¹⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 248.
- ¹⁸ *Cronica Ghiculeștilor* . . . , p. 345.
- ¹⁹ *Cronici turcești* . . . , vol. III, p. 278.
- ²⁰ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IX, partea I-a (1650—1747), București, 1897, p. 689.
- ²¹ Ion C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France*, Bucarest, 1915, p. 384.
- ²² Jean C. Filitti, *Rôle diplomatique des phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901, p. 35; vezi și Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române. Istorie și genealogie*, București, MDCCCXCIX (1899), p. 407—413.
- ²³ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440—1653)*, Edit. Facla, Timișoara, 1981, p. 34, 41—42.
- ²⁴ C. M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Genealogie și istorie*, București, 1942, p. 8.
- ²⁵ *Documenta Romaniae Historica* (în continuare D.R.II.), B, Țara Românească, vol. I (1241—1500), Edit. Academiei, București, 1966, p. 182; vezi și Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 95, 106 și 194; cf. *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, Supliment I (1403—1700), București, 1975, p. 220.
- ²⁶ O primă atestare, în acest sens, apare într-un hrisov al lui Ștefan cel Mare, din 7 octombrie 1487 (Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 87 și 305).

²⁷ El a ajuns logofăt în timpul domniei lui Vasile Lupu și a reușit să-și păstreze această funcție timp de 30 de ani (1634—1664), semnind totdeauna în acte sub numele de Racoviță-Cehan (uneori și Racoviță-Eftodie). În schimb, feciorii săi au început să-și spună simplu Nicolae și Andrei Racoviță. Un izvor din 2 octombrie 1663 ne informează că Racoviță-Cehan (Eftodie) l-a însoțit pe Eustratie Dabija, domnul Moldovei, în campania dusă de turci împotriva Habsburgilor pentru cucerirea cetății Lewenz (Cf. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. enciclopedică română, București, 1971, p. 430. (vezi și nota 1); vezi, de asemenea, M. Racoviță-Cehan, *op. cit.*, p. 8

²⁸ Ion Racoviță, tatăl viitorului domn, a deținut timp de două decenii, din 1666 și pînă în 1686, diferite dregătorii în statul domnesc, fiind implicat în politica internă și externă a Moldovei din această perioadă (Nicolae Stoicescu, *Dicționar ...*, p. 431—432). Dintr-un izvor aflăm că în anul 1670 Ion Racoviță a fost vizitat de stolnicul Constantin Cantacuzino, aflat în vara aceluiași an în Moldova, prilej pentru marele cărturar muntean de a descoperi cronica lui Grigore Ureche în casa acestuia. (I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Edit. Academiei, București, 1972, p. 198, nota 2). Pe plan extern, Ion Racoviță va participa, împreună cu alți mari boieri ai țării, la marea expediție contra Vienei, terminată, în urma bătăliei de la Kahlenberg (12 septembrie 1683), prin dezastrul armatei otomane (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 431).

²⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar ...*, p. 361—362.

³⁰ Apud Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronică săsească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 262 (vezi și nota 402).

³¹ N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre. După corespondențe diplomatice străine*, vol. I (1700—1750), București, 1909, p. 27.

³² N. Iorga, *Documente grecești ...*, p. 1072 (nota 1).

³³ *Cronica Ghiculeștilor ...*, p. 349.

³⁴ *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741—decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Marrocordal*, ed. Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1985, p. 119. (în continuare: *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol ...*).

³⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 35.

³⁶ *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729) ...*, p. 64.

³⁷ Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774*, trad. George Sion, București, 1863, p. 156.

³⁸ Post. Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 213; cf. și Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tomul III, trad. George Sion, București, 1859, p. 90.

³⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VIII, Iași, 1896, p. 86.

⁴⁰ N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Edit. enciclopedică română, București, 1972, p. 214.

⁴¹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar ...*, p. 432; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade. Documente Racoviști*, vol. VIII (1694—1828), Iași, 1914, p. 133; *Catalogul documentelor moldovenești*, Supliment I (1403—1700), p. 310; M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Fișe memoriale și fotografii*, București, 1942, p. 76.

⁴² Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, ed. Radu Albală, Edit. Minerva, București, 1973, p. 145.

⁴³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 187.

⁴⁴ Nicolae Costin *Letopisețul Țării Moldovei (1662—1711)*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. II, București, 1872, p. 38—39.

⁴⁵ Nicolae Stoicescu, *Dicționar ...*, p. 432.

⁴⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 215.

⁴⁷ Nicolae Stoicescu, *Dicționar ...*, p. 432.

⁴⁸ C.S.Ț.R., vol. VIII, p. 168; cf. și P. P. Panaiteșcu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 104.

⁴⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 321.

⁵⁰ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Edit. Academiei, București, 1973, p. 115—116; Ana Codreanu nu era agreată nici de Zoița Mano, soția domnitorului Grigore al II-lea Ghica (cf. *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol ...*, p. 283).

⁵¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 321 și 334.

⁵² *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729) ...*, p. 64—65.

⁵³ Pseudo-Nicolae Muste, *Letopisețul Țării Moldovei (1662—1729)*, în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, ed. II-a, tom. III București, 1874, p. 68.

⁵⁴ Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 90.

⁵⁵ Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 176—177.

⁵⁶ *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729) ...* p. 100; *Cronica Ghiculeștilor ...* p. 197.

- ⁵⁷ N. Iorga, *Istoria românilor (Reformatorii)*, vol. VII, București, 1938, p. 43.
- ⁵⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 243; vezi și G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 195; În această privință, autorul cronicii (*Cronica anonimă sau evenimentele din Țara Românească, recte Moldova*, ed. Valeriu Veliman, în volumul: *Saeculum*, Edit. Junimea, Iași, 1977) arată, de asemenea, că „în firea lui [Mihai Racoviță] sinceritatea inimii și iscusința erau puține” (p. 38, col. 1–2).
- ⁵⁹ Cf. N. Carotjan, *Istoria literaturii române vechi*, ed. Dan Simonescu, Edit. Minerva, București, 1980, p. 353.
- ⁶⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 244, 320–321.
- ⁶¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, p. 191 (vezi și nota lui Nicolae Stoicescu, nr. 658, p. 358); După afirmațiile învățatului principe, Mihai vodă era lipsit de cultură, inferior chiar unui om „din gloate”, incapabil să abordeze vreo problemă filozofică, deoarece — scrie el — nici „categoriile logicii n-au citit și în cărțile științii nu s-au zăbovit” și în acest caz „timpă mîntea sărăcăi Struțocamii să arată” (*Ibidem*, p. 88 și 89; cf. și notele lui Nicolae Stoicescu, nr. 197 și 201, p. 313)
- ⁶² *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol...*, p. 65.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 73: de altminteri, într-un raport diplomatic din iunie 1742, provenind din tabăra adversarilor săi de la Constantinopol. Mihai Racoviță este considerat drept un principe care „nu cunoaște lumea” și „un nepriecput în cîrmuirea țării” (*Ibidem*, p. 172).
- ⁶⁴ Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile Studii asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, ed. Aurelia Creția și Alexandru Duțu, Edit. Minerva, București, 1982, p. 74; cf. și Alexandru A. C. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato (1660–1830)*, Paris, 1913, p. 75.
- ⁶⁵ Jean C. Filitti, *Rôle diplomatique des phanariotes...*, p. 35.
- ⁶⁶ Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Edit. militară, București, 1985, p. 135; cf. și Ariadna Camariano-Cioran, în *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol...*, p. 20 (Studiu introductiv).
- ⁶⁷ *Cronica anonimă a Moldovei (1661–1729)*..., p. 61.
- ⁶⁸ Radu logofătul Greeceanu, *op. cit.*, p. 137.
- ⁶⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 223.
- ⁷⁰ După opinia lui Victor Papacostea, frămîntările care au avut loc în vara și toamna anului 1703, în jurul scaunului voievodal de la Iași, ar fi fost „în numele unor idei” și anume revenirea la domni pămînteni și înlăturarea celor de neam străin, în cazul de față a lui Constantin Duca, grec de origine (*op. cit.*, p. 175) Mazepa, hatmanul cazacilor, într-o scrisoare trimisă lui Petru I, la 3 august 1703, precizează, de asemenea, că „la Iași s-au răscolat nalahii, arestînd pe fiecare grec pe care-l prind și adunîndu-se toți, boierii și poporul de rînd, s-au dus să se roage la sultan să nu mai trimită greci la cîrmuire, ci să trimită dintre nalahi pe cine sultanul va crede de cuviință (s. n.). Acestora li se alătură și biserica” (apud Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 62).
- ⁷¹ Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 61.
- ⁷² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 231.
- ⁷³ *Cronica anonimă a Moldovei (1661–1729)*..., p. 63
- ⁷⁴ Radu logofătul Greeceanu, *op. cit.*, p. 149; unii istorici consideră că alegerea lui Mihai Racoviță fusese hotărîtă, la sugestia lui Brîncoveanu, încă „din vremea cînd boierii moldoveni se aflau pribegi în Țara Românească” (Nicolae Stoicescu, în Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, p. 294–296, nota 22).
- ⁷⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 231.
- ⁷⁶ Pseudo Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *Cronici moldovenesti. Restituție*, ed. critică de Aurora Iliș și Ioana Zmeu, Edit. Minerva, București, 1987, p. 14.
- ⁷⁷ În *Divan* au intrat îndeosebi rude apropiate ale voievodului (M. Racoviță-Cehan, *op. cit.*, p. 70).
- ⁷⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 232–233.
- ⁷⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 215.
- ⁸⁰ Pseudo-Nicolae Muste, *op. cit.*, p. 30; și în cadrul unor procese de „vecinie”, ajunse în fața Divanului, Mihai Racoviță dă cîștig de cauză celor năpăstuiți pe nedrept (vezi hrisoavele din 4 decembrie 1703 și 3 septembrie 1704, în *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, Edit. Academiei, București, 1966, p. 100–101 și 103–104).
- ⁸¹ *Cronica anonimă a Moldovei (1661–1729)*..., p. 65.
- ⁸² Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 192.
- ⁸³ Pseudo-Nicolae Muste, *op. cit.*, p. 67–68.
- ⁸⁴ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Edit. Academiei, București, 1971, p. 130.

- ⁸⁵ *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)* . . . , p. 76.
- ⁸⁶ Ilie Corfus, *Insemnări de demult*, Edit. Junimea, Iași, 1975, p. 115.
- ⁸⁷ *Cronica Ghiculeștilor* . . . , p. 225; cf. și Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 83.
- ⁸⁸ N. Iorga, *Documente grecești* . . . , p. 773.
- ⁸⁹ *Ibidem*, partea III-a (1660—1820), București, 1936, p. 126; vezi și *Cronica Ghiculeștilor* . . . , p. 23 și 25.
- ⁹⁰ *Cronica Ghiculeștilor* . . . , p. 235.
- ⁹¹ Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *op. cit.*, p. 165.
- ⁹² Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. II, p. 156; cf. și Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 158; De altfel, în acest răstimp, și în privința judecăților ajunse în fața Divanului, Mihai Racoviță și-a schimbat atitudinea, nemaidând câștig de cauză țărănilor, ca în primele guvernări din Moldova. (D.R.II., vol. I, Țara Românească, București, 1961, p. 328).
- ⁹³ *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol* . . . , p. 62 (nota 7).
- ⁹⁴ *Ibidem*, p. 12 (Studiu introductiv).
- ⁹⁵ *Ibidem*, p. 65.
- ⁹⁶ *Ibidem*, p. 119.
- ⁹⁷ *Ibidem*; vezi și C. Giurescu, *Material pentru istoria Oltenei sub austrieci*, vol. II, București, 1920, p. 235—238. Un raport diplomatic din 5 martie 1742 relevă, de asemenea, că „mojicii [țărăni] sînt tare infricoșați din pricina silei ce se face pentru bani” (*Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol* . . . , p. 121).
- ⁹⁸ Arh. St. București, *Mitropolia Țării Românești*, XII/5, orig; vezi și D.R.H., vol. I, Țara Românească, p. 49.
- ⁹⁹ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), Edit. Academiei, București, 1976, p. 240.
- ¹⁰⁰ Cf. Scarlat Callimachi, *Din cărți vechi. Pagini privitoare la istoria românilor*, București, 1946, p. 165.
- ¹⁰¹ Friedrich Wilhelm Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipsic, 1778, p. 48.
- ¹⁰² Această ultimă domnie munteană a lui Racoviță lăsase țara, după cum aflăm dintr-un izvor, într-o situație „mai nenorocită decît starea în care o aduseseră trupele dușmane în timpul războiului” (Bibl. Academiei, *ms. grec.* 1 069, f. 137—137v, apud Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie” (în continuare SMIM), vol. III, 1959, p. 304).
- ¹⁰³ *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol* . . . , p. 157 și 200.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 203 și 273.
- ¹⁰⁵ Const. A. Stoide, *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile din Iași, în secolul al XVIII-lea*, în *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 98; vezi și Ariadna Comariano-Cioran, *op. cit.*, p. 88.
- ¹⁰⁶ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. Ilie Popescu-Teiușan, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 30.
- ¹⁰⁷ Ștefan Bîrsănescu, *Academia domnească din Iași (1714—1821)*, Edit. de stat didactică și pedagogică, București, 1962, p. 40; Const. A. Stoide, analizînd o corespondență din Iași adresată lui Hrisant Notara, la 23 aprilie 1723, crede că Mihai Racoviță a înființat totuși o școală „domnească” la mănăstirea Barnovschi (*op. cit.*, p. 106).
- ¹⁰⁸ Gh. Pârnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească (sec. XVII—XIX)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 156—157.
- ¹⁰⁹ Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, *Învățămîntul românesc în date*, Edit. Junimea Iași, 1979, p. 36.
- ¹¹⁰ Ioan Bianu, Nerva Iiodoș, *Bibliografia românească veche*, tom. II (1716—1808), București, 1910, p. 25.
- ¹¹¹ *Ibidem*, p. 55—56; cf. și Elena Dima, Gheorghe Buluță, Simona Ceaușu, *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor statului. Catalog*, București, 1985, p. 55, 57—58.
- ¹¹² Ioan Bianu, Nerva Iiodoș, *op. cit.*, p. 28 și 59; vezi și Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 45, 48 și 55.
- ¹¹³ N. Iorga, *Istoria românilor (Reformatorii)*, vol. VII, p. 19.
- ¹¹⁴ Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. III, p. 90.

- ¹¹⁵ M. Racoviță-Cehan, *op. cit.*, p. 71.
- ¹¹⁶ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, p. 210.
- ¹¹⁷ *Cronica Ghiculeștilor . . .*, p. 239 și 235; vezi și *Cronica anonimă . . .* p. 98; cf. N. Iorga, *Documente grecești . . .*, vol. XIV, partea I-a (1320-1716), p. 397; *Ibidem*, partea II-a (1716-1777), p. 1108.
- ¹¹⁸ C.S.T.R., vol. VIII, p. 246.
- ¹¹⁹ *Cronici turcești . . .*, vol. III, p. 273.
- ¹²⁰ *Ibidem*, p. 283.
- ¹²¹ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 59.
- ¹²² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 246 și 244.
- ¹²³ Damian P. Bogdan, *Legaturile Serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721-1751)*, în SMIM, vol. II, Edit. Academiei, București, 1957, p. 348-349; cf. și G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (4n cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 126.
- ¹²⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 246-247.
- ¹²⁵ *Ibidem*, p. 247-248.
- ¹²⁶ G. Țevicconi, *op. cit.*, p. 139; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 100.
- ¹²⁷ Vezi, pe larg, Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 59 și passim.
- ¹²⁸ *Cronica Ghiculeștilor . . .*, p. 23.
- ¹²⁹ Pseudo-Nicolae Muste, *op. cit.* p. 37.
- ¹³⁰ Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Căntă, *op. cit.*, p. 47.
- ¹³¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 366 și 384.
- ¹³² Paul Cernovodeanu, în *Istoria militară a poporului român*, vol. III, Edit. militară, București, 1987, p. 410.
- ¹³³ Ștefana Simionescu, *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716-1774*, în „Revista de istorie”, nr. 9, 1978, p. 1612.
- ¹³⁴ N. Iorga, *Lupla lui Mihai Racovița cu boierii*, în „Revista istorică” 1921, nr. 1-3, p. 63-66; cf. și Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 96.
- ¹³⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 322.
- ¹³⁶ *Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729) . . .*, p. 76.
- ¹³⁷ Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 207; în timpul bătăliei a fost prins și căpitanul Ferentz, adus de tătari „cu o funie de grumadzi înaintea lui Mihai vodă”, care „singur i-au tăiat capul” în „fața poporului” (*Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729) . . .*, p. 82; cf. și Post. Manolache Drăghici, *op. cit.*, tom. II, p. 8).
- ¹³⁸ *Ibidem*.
- ¹³⁹ Teodor V. Ștefanelli, *Stilpul lui Mihai Racoviță voievod în Bucovina*, în „Analele Acad. Rom.” Mem. Secț. Ist., tom XXXVI (1914), p. 2-15 (Extras). După înfringerea cătanelor imperiale, tătarii au devastat cumpănit, cu învoirea voievodului, ținuturile dintre Siret și Carpați (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 325). Însuși Mihai Racovița, într-o carte domnească din 13 februarie 1717, evocă acele zile „cîndu au prădatu tătarii țara [...] care pradă și robie ce au făcut, de cîndu-i Moldova pînă acum nu au fostu” (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 68).
- ¹⁴⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 325.
- ¹⁴¹ *Cronica Ghiculeștilor . . .*, p. 211.
- ¹⁴² Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 85-86; vezi și D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, ed. Ariadna Camariano și Nestor Camariano, tom. II, București, 1939, p. 463-485.
- ¹⁴³ *Vakay-i Eflâk (Cronica anonimă . . .)*, p. 20, coloana I-a.
- ¹⁴⁴ *Cronica Ghiculeștilor . . .*, p. 227.
- ¹⁴⁵ Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1984, p. 112.
- ¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 139-140.
- ¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 146.
- ¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 269.
- ¹⁴⁹ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 89.
- ¹⁵⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, p. 46.

UN AUTOCHTONE PARMİ LES PRINCES PHANARIOTES : MICHEL RACOVITZA

Résumé

« Roumain de vieille souche », Michel Racovitza devait commencer sa carrière princière en Moldavie, où il régnera à trois reprises : 1703—1705 ; 1707—1709 et 1715—1726. Et cette carrière s'achèvera en Valachie, où il détiendra le trône de 1730 à 1731 et ensuite de 1741 à 1744. Quand il reprit le trône en 1741, il était fort âgé, « un homme de 80 ans » nous apprend le chroniqueur Thomas Tartler, Saxon originaire de Transylvanie. Ce prince a donc régné effectivement pendant un peu plus de dix-huit ans, retenant par ailleurs l'attention des dirigeants d'Istanbul pendant plus de quatre décennies (1703—1744). Pendant cette longue période, profondément marquée par les guerres russo-austro-turques de 1711, 1716—1718 et 1735—1739, le prince Racovitza a dû veiller constamment afin de préserver ou de récupérer son trône, soit à Iași, soit à Bucarest. Sur le plan des affaires intérieures, les règnes de Racovitza ont offert plus « d'ombres » que de « lumières », car le prince — écrit Ion Neculce — était d'un naturel bien changeant. En effet, le souvenir de ses mesures fiscales en Moldavie et surtout en Valachie est bien lourd selon les sources de l'époque, assujettissant le peuple à une exploitation sans merci. C'est ce qui justifie la conclusion de l'historien Florin Constantiniu quand il affirme : alors que Constantin Maurocordato « développait sa politique de réforme en Moldavie, au-delà du Milcov, la Valachie se trouvait sous le gouvernement de l'un des princes phanariotes les plus rapaces, Michel Racovitza (1741—1744) ». Bien qu'il fût une personne sans grande instruction, pendant son règne dans le domaine culturel on constate que plusieurs livres ont été traduits et imprimés en roumain. Il y a également quelque chose de positif à noter au sujet de sa politique étrangère qui s'est efforcée de sauvegarder l'intégrité territoriale de la Moldavie et de la Valachie, en s'opposant à toute ingérence étrangère, ainsi que les choses se sont passées lors de l'attaque menée par les Habsbourg contre la Moldavie en 1716—1717.

RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1888 ȘI PRESA EUROPEANĂ

ADRIAN STĂNESCU, GRIGORE TOMESCU

În șirul neîntrerupt al mișcărilor muncitorilor pământului „la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, revoltele țărănești au început să capete o intensitate tot mai mare, ca urmare a condițiilor deosebit de grele, de înapoiere economică și exploatare crîncenă, ce domneau în satul românesc”¹. Răscoala țăranilor români din 1888² s-a bucurat de un amplu ecou în rîndul opiniei publice europene³.

Presa, cercurile guvernante, rapoartele diplomatice din numeroase țări europene au informat în permanență pe cei interesați despre importanta ridicare la luptă a țăranilor români din primăvara anului 1888.

Datorită, pe de o parte, înrăutățirii marcate a raporturilor dintre marile puteri în primele luni ale anului 1888⁴, iar pe de alta, ca urmare a demisiei cabinetului Ion C. Brătianu după 12 ani de guvernare neîntreruptă — perioadă în care au fost adoptate importante opțiuni de politică internă și externă⁵ —, ceea ce a determinat serioase incertitudini⁶, situația social-politică din România, a cărei importanță strategico-politică în sud-estul continentului la zece ani de la dobîndirea independenței nu mai trebuie subliniată, s-a aflat în centrul atenției principalelor state de pe vechiul continent.

Analiza impactului produs de ridicarea țăranilor români asupra *mas media*-ei europene oferă interesante elemente de reflecție relativ la felul în care mijloacele de informare în masă din numeroase țări de pe continent au înțeles să înfățișeze evenimentele din România.

Jocul politic european din primăvara anului 1888 a influențat permanent nota și tonul comentariilor de presă. Totul era permis; și „adevărul” și disimularea acestuia, eludarea faptelor ori valoarea realităților, toate acestea au constituit mijloace curente dacă puteau — și de multe ori puteau — să arunce o umbră, o lumină urită asupra intențiilor adversarului, mai mult sau mai puțin potențial.

Pentru gazetele ce apăreau la Viena, Pesta ori în Imperiul German, tot răul provenea de la uneltirile puse la cale de cercurile de la Petersburg. Pentru ziarele de pe malurile Nevei sau Senei, ori cele influențate de acolo și aflate în cu totul alte locuri, germanismul încapacitor și brutal era izvorul tuturor relelor care nu puteau fi „lecuite” decît prin alinierea necondiționată a celor „interesați” — am spune mai bine, interesați — la politica unui ortodoxism de suprafață ce se proclama generos și dezinteresat, dar care nu era nici una nici alta.

Dezinformarea sau neinformarea milioaneilor de cititori ai Europei asupra caracterului real al mișcării agrare din România avea și alte cauze, conjugându-se perfect cu mobilul politic preponderent. Încă de la începutul crizei, guvernul Rosetti-Carp a instituit cenzura asupra corespondențelor destinate străinătății, fapt criticat cu vehemență atât în țară cât și peste hotare ⁷.

„Neue Freie Presse” din 9 aprilie (st. n.) 1888 constata dezaprobat : „miniștrii actuali se îngrijesc ca nimic să nu transpire în Europa occidentală asupra tulburărilor actuale ale țăranilor. Și aceste tulburări agrare nu par deloc a fi fost așa inofensive, după cum caută să le expună guvernul din București prin mijloacele oficiale și oficioase de care dispune ” ⁸. Această cortină a tăcerii cu care guvernul junimist a voit a înconjura evenimentele din țară n-a putut tempera însă tonul relatărilor presei străine, cu atât mai mult intrigată și dornică a frînge interdicția. Nota generală a acestei presei, indiferent de locul apariției, punea guvernul și reprezentanții țării în străinătate în situații extrem de grele, ultimii fiind adesea ei înșiși în necunoștință de cauză și, deci, în neputință de a face față, mulțumitor, situației. Confirmând fragilitatea măsurilor de cenzură, ministrul României la Roma, Plagino, într-o depeșă către autoritățile competente, informa la 2/14 aprilie 1888 : „Telegramă din București atribuie dezordinilor țăranilor proporții neliniștitoare. Rugămînte să binevoiți a mă pune în măsură să rectific ” ⁹. Este foarte probabil ca în aceeași situație să se fi aflat și alți diplomați români, căci, prin circulara nr. 6 332 din 3/15 aprilie 1888, Petre P. Carp, ministrul de externe, se adresa tuturor legațiilor din străinătate cu următoarea intervenție „liniștitoare” : „În cîteva comune din împrejurimile Bucureștiului țăranii s-au ridicat, afișînd revendicări agrare. Aceste tulburări, care se reduc pentru moment la cîteva acte de violență, au putut fi ușor reprimite și este de prevăzut că în curînd totul va reintra în ordine ” ¹⁰.

O serie de telegrame ulterioare transmise de Ministerul Afacerilor Străine către legațiile sale din exterior reflectă, pe de o parte, aceeași tendință liniștitoare, iar pe de alta, dorința de a impune lumii exclusiv punctul de vedere al guvernului junimist cît și îngrijorarea acestuia față de știrile — unele cu adevărat fanteziste și așuzive — colportate de o parte a presei internaționale. La 5/17 aprilie, depeșe cu următorul cuprins ilustrau prima tendință : „La ora de față calmul este restabilit aproape peste tot. Dacă se vor produce noi revolte, vă voi preveni, dar după toate probabilitățile mișcarea va rămîne zăgăzuită ” ¹¹. Cu data de 10/22 aprilie, se comunica : „Amănuntele publicate de „Monitor” în legătură cu răscoala țăranilor conțin tot adevărul și nimic decît adevărul. Ele vă vor sluji drept informații. De altfel, totul a reintrat în ordine ” ¹².

Posibilitatea unei informări corecte asupra celor ce se întîmplau în România a fost și mai mult restrînsă prin decizia guvernului junimist de a renunța la serviciile agenției *Havas* (franceze), concomitent cu acordarea monopolului informațiilor agenției vieneze *Correspondance de l'Est*; pe lîngă greutățile inerente unei perioade de tranziție și reorganizare, asemenea măsuri au atras după sine o adevărată campanie de represalii din partea foștilor privilegiați, care au procedat la lansarea de informații care de care mai răuvoitoare la adresa situației țării, a statului român însuși ¹³.

Trimiterea de corespondenți speciali în țară, care timp de câteva săptămîni a captat interesul presei europene, a constituit, pentru câteva mari cotidiane „Le Temps”, „The Times”, „Standard”, un mijloc de străpungere a cortinei de care aminteam.

Pe lângă viciul originar al unor asemenea „măsuri” ziaristice extraordinare (existența unor păreri preconcepute, la care trebuiau aliniate faptele constatate *de visu*), insuficiența timpului consacrat înțelegerii stărilor de lucruri românești, coroborată cu subiectivismul surselor de informare folosite (în completarea celor văzute personal), au făcut ca acești corespondenți speciali, implicit și materialele scrise de ei, să nu poată depăși barierele naționale și politice ce îi separau și, deci, să nu poată formula puncte de vedere cit de cit apropiate între ele.

În majoritatea covârșitoare a cazurilor, presa străină — atunci cînd nu s-a mulțumit a reproduce pur și simplu părerile exprimate de unul sau altul dintre cotidienele bucureștene, alese după coloratura lor politică — a apelat la corespondenți locali, despre al căror subiectivism ni se pare înutil să mai amintim.

Este de menționat că înseși oficialitățile străine, luînd în considerație gravul pericol de război ce plana atunci asupra Europei, au fost extrem de reținute în a pune la dispoziția propriei presei știrile cunoscute lor prin filieră diplomatică, sau în a exprima clar poziția guvernelor respective față de evenimentele din România.

Deosebit de preocupată de revoltele din România s-a arătat opinia publică din monarhia dualistă. La 11 aprilie 1888, corespondentul lui „L'Independance Roumaine” telegrafia de la Budapesta: „Mișcarea agrară a țărănimii române a provocat aici o profundă neliniște”¹⁴. De la Viena, la 17 aprilie, se transmitea: „ziarele urmăresc cu o mare atenție evoluția revoltei populației rurale din România. Ele spun că mizeria țăranilor și agitații culpabile au favorizat ridicarea la luptă. Opinia generală este că acest indice de efervescență prezintă un caracter primejdios”¹⁵. O altă telegramă, tot de la Viena (la 27 aprilie), informează lapidar asupra motivelor de temere arătate: „Jurnalele oficiale asigură că este de temut ca mișcarea țăranilor români să se propage în Ungaria sau în Bucovina”. De aceea, nu întîmplător, știrile de la București anunțînd luarea de măsuri extreme pentru pacificare erau inserate cu multă satisfacție în „Egyetertes” sau „Pester Lloyd”¹⁷.

În tot cursul lunii aprilie, presa austro-ungară a vehiculat ideea creării unui cordon militar de siguranță la frontiera cu România, care, evident, ușor se putea transforma într-o forță de intervenție. Constituia aceasta doar o reflectare a îngrijorării claselor dominante din Austro-Ungaria? O încercare a unor anumite cercuri ale acestor clase de a determina o acțiune în acest sens? Sau era vorba de cunoașterea reală a unor atari intenții din partea guvernanților imperiului? Un răspuns net ar fi riscant în stadiul actual al cercetării noastre. Nu ne putem totuși opri a remarca insistența cu care aceleași ziare reveneau, în aceeași perioadă, cu știri alarmante referitoare la masări de trupe țariste la frontiera celor două imperii. Oricum, fapt este că abia spre sfîrșitul crizei sociale din România, oficialitățile austro-ungare au dat o dezmințire relativă la concentrarea de trupe la granița cu această țară¹⁸.

Fugitiv, telegramele citate anterior ne-au pus la curent și cu opinia generală a presei austro-ungare asupra cauzelor răscoalei, problema cea mai dezbătută dintre toate cele legate de ridicarea țăranilor din România; în acest sens, la 19 aprilie „Die Presse”, informându-și cititorii despre evenimentele din România, aprecia; „o agitație artificială n-ar putea avea, niciodată priză la un țăran trăind în bunăstare”; în continuare jurnalul vienez deplîngea mizeria ce caracteriza viața clasei rurale din România, pe care o definea drept „deplorabilă”, ceea ce nu împiedica amintita publicație să-și exprime părerea că una din cauzele principale ale răscoalei o constituiau „intrigile” ministrului rus la București, Hitrovo, a cărui rechemare se impunea¹⁹. O idee oarecum distinctă apare într-o depeșă ce relua un comentariu din „Neue Freie Presse”²⁰, conform căruia „cauza principală a răscoalei o constituie războiul vamal cu Austro-Ungaria” care, prin urmările sale, „a adus în mizeria cea mai mare populațiunea rurală din România”. Concluzia se impune de la sine: spre a evita deplina ruină economică, România trebuia să-și schimbe politica vamală și să renunțe la veleitățile sale protecționiste.

O analiză cu adevărat de excepție a stărilor de lucruri din România, generatoare ale crizei din primăvara lui 1888, a întreprins cunoscutul economist vienez K. Grünberg. Alăturându-se interesului general manifestat în Europa față de cele întâmplate în România, savantul austriac s-a deplasat în țara noastră în vara lui 1888 — la puțin timp deci de la evenimentele — aplecându-se cu pasiune asupra chestiunii agrare, de a cărei soluționare — aprecia el — „depindea însăși existența națională” a României²¹. În articolul sintetizînd rezultatele cercetărilor întreprinse, și intitulat *La question agraire et les projets de réforme agraire en Roumanie* se evidențiază cu multă justete mobilul acțiunilor celor revoltați (efectuarea unei noi reforme agrare²²), cauzele ridicării lor la luptă (distribuirea inegală a pămîntului, legislația agrară favorabilă marilor proprietari, impozitele zdrobitoare, administrația locală incapabilă și coruptă, mizeria traiului de zi cu zi²³), se înfiera cruzimea represiunii ordonate de guvernul junimist, dar aplaudată și susținută de toate grupările politice ale claselor dominante²⁴. Toate acestea, cu ample incursiuni în profunzimea istorică a problemei, cu aprecieri de natură cantitativă și calitativă, unele dintre ele originale. Spre a releva gradul de exploatare a țăranului român, K. Grünberg comunică lumii întregi un fapt într-adevăr terifiant: „renta funciară în Valahia (România — n.n.), în ciuda crizei agricole generale de care suferă de cîțiva ani întreaga Europă, n-a încetat să crească și a trecut peste dublul său în timpul ultimilor 20 ani. Acest fenomen nu se poate explica nici prin marile progrese realizate în Valahia în cultivarea marilor moșii, nici prin înmulțirea — deși uriașă — a mijloacelor de transport. Adevărul este că marii proprietari au știut să arunce în exclusivitate în spatele țăranilor și micilor arendași consecințele crizei agrare [...]”²⁵. Soluțiile preconizate de reprezentanții claselor dominante pentru rezolvarea problemei țărănești îi apar autorului austriac insuficiente; maximul ce putea fi concedat de către guvernul de atunci al României (legea din 7/19 aprilie 1889 privind vânzarea pămînturilor statului) era considerat — și aici, omul de știință austriac se înșela, necunoscînd opacitatea nunișilor guvernanti — doar începutul unor mari și adevărate reforme ce aveau să urmeze²⁶. Cît despre mult dezbătutul amestec al țarismului în evenimentele din România,

K. Grünberg, din perspectiva timpului scurs și pe baza materialelor cercetate, afirmă : „Noi credem totuși că de astă dată intrigile rusești n-au fost cu nimic (implicate — n.n.) în mișcarea agrară din România”²⁷.

Revenind pe terenul mai aprins al polemicii ziaristice, trebuie să trecem din Imperiul habsburgilor în cel de dată mai recentă al Hohenzollernilor.

„Kölnische Zeitung”, organ de presă considerat a exprima opiniile „cancelarului de fier”, s-a aflat în fruntea campaniei publicistice, ținând compromiterea Rusiei în ochii opiniei publice internaționale, crearea unei psihoze războinice care să justifice continua întărire a puterii militare germane. În chip de concluzie *avant la lettre*, menționăm că răscoala țărănilor români era înfățișată în coloanele influentului cotidian din Köln, ca și în ale multor alte ziare germane, drept o simplă manoperă panslavistă, în slujba binecunoscutelor tendințe expansioniste ale țarismului.

În numărul său din 20 aprilie 1888, „Kölnische Zeitung” găzduia o corespondență din București reflectând îngrijorarea față de extinderea răscoalei în România: „Revoltele țăranilor care au izbucnit în subprefectura Urziceni din districtul Ialomița au luat niște proporțiuni adevărat îngrozitoare. Nu numai că s-au întins în mai multe comune din districtul Prahova și Ilfov, dar sosesc nuvele foarte neliniștitoare din diferite părți ale țării asupra atitudinii țăranilor față cu arendașii și cu autoritățile”²⁸. Oprindu-se asupra cauzelor răscoalei, corespondența se rezuma a constata că „a avut urmări deplorabile încercarea făcută de cițiva proprietari din Opoziția Unită de a se servi de țărani în manifestațiile de stradă în contra ministerului” și că există unele indicii de „intervențiune rusească”²⁹.

Posibil este că această, oarecum, palidă creionare a „amestecului țarist” în România să fi nemulțumit conducerea ziarului; fapt este că la mijlocul lunii mai, sub titlul *Din Orient*, este publicat un substanțial articol, suprasaturat de rusofobie: „Unitatea în cererile țăranilor răsculați și cercul plănuțit al răscoalei în jurul capitalei dovedesc că ea era preparată încă de mult timp și că avea drept scop răsturnarea guvernului, deființarea ordinii, a dinastiei, ba poate chiar detronarea regelui [...]. În toate părțile, mișcarea impusă de niște agitatori fără scrupule [...] Fieele întregii agitațiuni [...] se mișcau din București, și anume de o parte de fosta opoziție, care mergea mină în mină cu ambasada rusească [...]”³⁰. La 25 mai, foaia renană, anunțând „din sigură sorginte” trecerea unor „nihilisți” din Rusia în România (pentru „a găsi în desordinile din ultima țară un teren favorabil uneltirilor lor revoluționare”), stabilea emfatic stînsa legătură dintre „agitația panslavistă, care tinde la răscularea statelor dunărene și balcanice,, și „elementele revoluționare din propria țară”³¹.

Așa cum am mai arătat, tonul acesta nu era deloc singular; noi mostre ne oferă articolul *Rusia și România* din „Hamburger Correspondenz” (din 4 mai). Aici, apologia guvernului Ion C. Brătianu se împletește cu neîncrederea manifestă în capacitatea cabinetului junimist de a conduce „bine” statul român (desigur, din punctul de vedere al intereselor Germaniei), superficialitatea analizei cauzelor mișcărilor țărănești cu tendenționismul politic cel mai evident: „Că lipsa de hrană și iarna cea grea și lungă au contribuit la răscoală, se poate; însă se văzu de la început că mișcarea nu are un caracter agrar, ci că este o întregă organizare politică a opoziției. Portrete d-ale țarului ca „eliberator” al României sunt împărțite

peste tot ; foi care insultă pe rege, care zic că el duce țara la pieire și că nu lasă pe ruși să intre în țară și să aducă bani mulți, sunt date gratis țărănilor”³². Comentariile apar inutile. Ceva mai moderat prezintă *Situația din România*, „Illustrierte Zeitung” din Leipzig : „Fără îndoială ei (țărani — n.n.) năzuiesc spre o altă împărțire a pământului, dar se presupune că mișcarea ar fi finanțată cu bani străini”³³.

În comparație cu exagerările arătate de redactările *din interiorul* Imperiului wilhelmian, corespondențele expediate din București, pe adresa unuia sau altuia din cotidienele germane, sînt mult mai realiste, mai ponderate. În „Norddeutsche Allgemeine Zeitung”, o corespondență românească din 10 22 mai accentua asupra cauzelor sociale ale răscoalei, lăsînd pe un plan cu totul secundar pretensele instigații externe³⁴.

Ca o notă discordantă în concertul presei din Germania trebuie să consemnăm comentariile din „Münchener Allgemeine Zeitung”, care vedea în răscoală urmarea directă a „promisiunilor și înșelătoriilor fostului guvern”, faptul că „astăzi zece sate sînt răscolite și chiar capitala este amenințată”. Ziarul bavarez își mai informa cititorii că „deja, mai mulți primari și preoți de la țară au fost uciși, locuințele bogaților și primarilor, distruse, observîndu-se și un exod al cetățenilor spre orașe. În mai multe cazuri, răscolății au atacat gările și au distrus liniile de telegraf [...]”. Cu titlu de curiozitate vom menționa și o vădită exagerare, inserată în cuprinsul aceluiași comentariu : „O telegramă „Reuter” din București anunță incendierea clădirii societății naționale de asigurări. Poșta centrală și oficiul telegrafic par în mare pericol”³⁵ (! ? !).

Din țara parteneră Germaniei și Austro-Ungariei în Triplică ne parvine un ecou ce poate surprinde un cititor neavizat ; într-un număr de la începutul lunii mai, cotidianul „L'Italia” se lansează într-o vehementă critică a activității politice a liderului Partidului Național Liberal, Ion C. Brătianu, marcată printr-o serie de „acte politice funeste țării” (răsturnarea lui Al I. Cuza și aducerea lui Carol de Hohenzollern, încadrarea României în sistemul Triplei Alianțe), în corupția caracterizînd cei 12 ani de guvernare brătienistă, ansamblu în care se afla originea tulburărilor sociale din România. Represiunea întreprinsă de guvernul junimist (considerat drept un guvern personal al regelui), „restabili ordinea, dar n-a dat pacea [...]”. Alte răscoale se pregătesc și viitorul României este împovărat de lucruri grave care-i compromit pacea”³⁶. Atît doar că „L'Italia” era un organ al opoziției iredentiste !

În Anglia, țară plasată într-o atît de „splendidă izolare”, dar în care, din motive coloniale, rusofobia era — cum spunea Take Ionescu — „aproape o boală națională”³⁷, interesul față de cele ce se întimplau în România a fost deosebit de marcant. Lucrul este dovedit nu numai de atitudinea oficialităților britanice, amintită deja, ci și de abundența materialului ziaristic publicat pe această temă. Două dintre marile organe de presă londoneze — „Times” și „Standard” — au trimis chiar corespondenți speciali în România. Prudenți, aceștia au preferat să adopte poziția unor simple releve de transmisie a informațiilor căpătate de la frunzașii politici români, fără a-și trăda prea mult propriile opinii. Astfel, la 30 aprilie, corespondentul lui „Times” raporta la Londra conținutul unei convorbiri cu D.A. Sturdza, fidelul liberal brătienist, în cursul căreia acesta din urmă a acuzat Rusia țaristă de a fi provocat tulburările din România³⁸. După „Le

Nord" din Bruxelles, interlocutorul lui D. A. Sturdza a manifestat oarecare reticențe față de afirmațiile acestuia, obiectându-i prin lipsa de interes pentru Imperiul țarist de a provoca o „mișcare anarhică” într-o țară limitrofă și arătându-i că în raport cu uriașele resurse ale numitului imperiu, apăsătoare și ciudată lipsa de rezultate a eforturilor sale. În replică, D. A. Sturdza ar fi răspuns că Rusia dorea slăbirea cu orice preț a României, pentru a-și urma marșul spre Balcani și că răscoala țăranilor nu fusese decât o mobilizare de experiment, o testare a atitudinii societății românești și a reacțiilor internaționale ³⁹.

Corespondentul oficiosului torry, „Standard”, pretindea, la 7 mai, a-și culege informațiile dintre personalitățile române „cu opinii independente”, care păreau tot mai convinse că „revolta a fost direct încurajată și chiar provocată de emisari lucrând în numele Rusiei” ⁴⁰.

Este foarte posibil însă ca acești corespondenți speciali să-și fi format păreri proprii, contrare celor ce le transmiteau în țară, unde știau ce se aștepta de la ei. Este interesantă relatarea pe care o face Take Jonescu, în plină ședință a Adunării Deputaților, vizitei întreprinse în compania corespondentului lui „Times” la cazarina Malmaison, unde se aflau închiși peste 2 000 de țărani răsculați : „[Corespondentul britanic] venise să afle adevărul și grozav se îndoia de ceea ce-i spuneam eu, cum că nu sunt rușii [cei] cari au făcut răscoala, ci starea cea rea a țăranilor. Și ne-am dus împreună la Malmaison să vedem prizonierii ; erau peste 2 000 de țărani ținuți destul de bine, o mărturisesc, în acele maneje unde aerul circula liber și desigur mult mai bine decât la vetrele lor, nenorociții, de unde fuseseră aduși legați cot la cot, între baionete. Și vă mărturisesc — și nu sunt lesne de lacrimi — că am plins [...]. Și a plins și acel corespondent și mi-a spus : eu am văzut mizeria din vestul Irlandei, am văzut mizeria cea mai vestită, dar n-am văzut încă chipuri de oameni în halul acesta [...] când îi întrebați de ce s-au răsculat, nu făcea decât să bage mina lor uscată, tremurândă, în sân, să scoată un contract cu învoielii agricole, pergamentul de noblețe al acestor nenorociți, contracte care dacă s-ar citi aci, nu ar mai rămâne nici o îndorală în spiritul d-voastră că mizeria a fost cauza primă a răscoalei [...].” ⁴¹.

Sigur însă că, în fața intereselor politice „majore”, părerile personale deviate trebuiau puse în șurdină !

Atmosfera rusofobă caracterizând comentariile presei austro-germane asupra răscoalei țăranilor români își avea originea nu numai în orientarea generală a politicii externe a statelor amintite ⁴², ci și prin tonul unei părți a presei din România (cu precădere liberale), prin ezităările de limbaj ale guvernului junimist (vezi declarația primului ministru Th. Rosetti, făcută în cadrul unei conferințe de presă, referitoare la existența unui amestec străin în producerea răscoalei precum și — nu în ultimul rând — prin cele ce se puteau citi în coloanele ziarelor din Imperiul țarist.

O corespondență din Viena, datată 2 aprilie (St. Vechi) 1888, publicată în „Novoie vremia” și relativă la un posibil război între Austro-Ungaria și Rusia, arată : „În România la cea dintâi știre privitoare la izbucnirea rezelului dintre Austria și Rusia, o răscoală este iminentă, căci această răscoală se pregătește de opoziție [...].” ⁴³. Cotidianul petersburghez „Novosti” făcea următoarele considerații asupra răscoalei țăranesti din România : „Toți știu bine că în Serbia, Bulgaria și România există nume-

roase partide care visează mintuirea țărilor prin ajutorul Rusiei. [...] [În România] precum ne anunță firul telegrafic o formidabilă răscoală de țărani a izbucnit. Poporul român a fost supus unui jug umilitor. Germanii au robit această țară creștină, destinele căreia, credințele și religia o leagă prin legături indisolubile cu Rusia. Cu căderea guvernului Ion Brătianu, care a fost un adevărat dictator, explozia în contra tendințelor germanizatoare trebuia să se facă și ea s-a făcut. Această răscoală este de o mare semnificațiune pentru noi, ea ne dovedește că în caz de rezel noi nu vom avea a face cu popoarele din Austria și din Peninsula balcanică, ci numai cu armata. Norodul român ne va primi cu brațele deschise și porțile cetăților ni se vor deschide de către cetățeni”⁴⁴.

O corespondență din capitala țărilor, publicată în „Gazette diplomatique” din 27 aprilie/9 mai, opinia următoarele relativ la urmările răscoalei țărănești asupra cursului politicii externe a României:” Cît despre România, este de asemenea probabil că răscoala sătenilor, care astăzi se manifestează acolo, va avea urmări mai mult favorabile intereselor rusești”⁴⁵.

Căutînd să dilueze inevitabilele efecte ale acestor ieșiri ale presei rusești, quasi-oficialul reprezentant al intereselor țariste în Europa apuseană, „Le Nord” editat la Bruxelles, afirma, nu fără cinism: „În ceea ce privește România, anumite jurnale străine, după aparențe, inspirate de oameni avînd îndoitul interes de a dăuna Rusiei, justificîndu-și to totodată propria lor conduită, au căutat să insinueze că o intervenție rusească mai mult sau mai puțin ocultă ar fi contribuit puternic la propagarea mișcării care se manifestă actualmente în clasa rurală a regatului dunărean. (...) dacă citeva ziare rusești au putut face să se nască în mod greșit bănuiele în aceste privințe, arătînd oarecare satisfacție față de mișcare agrară care tocmai a izbucnit în România, este numai pentru că, citind aceste ziare, nu s-a ținut deloc seama de sentimentul atît de profund omenesc care face pe oricine să se felicite cînd vede pe vecinii săi atinși de vreo întimplare neplăcută, pentru că s-au disprețuit sfaturile ori au răspuns acestora într-o manieră ostilă”⁴⁶. Sfaturile la care se face referire au privit — se arată în continuare — schimbarea orientării politicii externe a României, care, prin subordonarea sa față de imperiile central-europene, a condus-o spre dezastrul economic, a produs, în ultimă instanță, ampla mișcare țărănească, aflată în dezbateri. Concluzia: „oamenii de stat români ar trebui să recunoască, în sfîrșit, că unicul mijloc de a scăpa fatalelor consecințe ale conduitei lor și de a restabili în țara lor o situație normală ar fi să o readucă pe o cale politică mai conformă sentimentului public și adevăratelor interese ale României”⁴⁷, pe scurt, alinierea la politica externă țaristă. Argumentul cel mai vehiculat de presa țaristă în scopul combaterii tezei originii „muscălești” a frămîntărilor sociale din România, era de ordin logico-social: „ar fi logic ca Rusia, țară conservatoare prin excelență și a cărei ordine publică depinde mai ales de starea de liniște a imensei sale populații rurale, să vrea ea însăși să dea un exemplu extrem de primejdios, suscitînd într-un stat vecin tulburări care, mai tîrziu, ar putea fi exploatate în propriul său detriment”⁴⁸. Atîta doar că politica „înaltă” cunoaște adeseori o logică „aparte”, mai aproape, chiar intim legată de interese imediate, egoiste, decît de sensul originar al noțiunii.

Conform vederilor combatanților țariști pe frontul publicisticii — și este necesar de subliniat că în condițiile strânsei cenzuri existente în Rusia, opiniile exprimate în presă nu puteau apărea fără acceptul deplin al guvernului — , cauzele agitației țărănești din micul stat dunărean se circumscriau nu numai sferei politicii sale externe, ci și unor reale interne, legate însă — în ultimă analiză — tot de veleitățile de insubordonare față de Petersburg. Era vorba, mai întâi, de efectele relei administrații a guvernului liberal, apoi de existența unui întins domeniu funciar al coroanei⁴⁹; atacul împotriva celor doi piloni ai antițarismului în România — politica lui Ion G. Brătianu și persoana regelui Carol — apare destul de străveziu. O corespondență de la Petersburg, din 25 aprilie, publicată în coloanele unui ziar belgian, după ce exprima dorința unei cit mai rapide reprimări a răscoalei din România, afirma chiar — nici mai mult, nici mai puțin — decât că aceasta era „produsul ideilor socialiste pe care d. Brătianu și prietenii săi — atunci când erau în fruntea partidului revoluționar — le-au propagat spre a ruina desăvârșit influența marilor proprietari, boierii”⁵⁰.

Avînd o motivație nu greu de înțeles, în presa franceză — mai cu seamă în cea reacționară — găsim exprimate, în ceea ce privește situația din România primăverii anului 1888, păreri apropiate de cele ale presei țariste. Caracterizînd situația, ministrul României la Paris, Vasile Alecsandri, scria la București, la 10 mai 1888: „În lunile trecute, presa franceză s-a arătat foarte răuvoitoare pentru România și a reprodus zilnic, cu comentarii adeseori absurde, toate corespondențele și toți articolii de jurnale din țeară cari atacau nu numai guvernul dar și persoana regelui. Opinia publică, indusă în eroare asupra tendințelor noastre politice din cauza unei pretinse alianțe cu Germania, luase un curent ce amenința de a pătrunde în înseși sferile guvernamentale. [Nefiind sprijinit de guvern cu bani și cu decorații] m-am mărginit a pune toate stăruințele mele prin convorbirile mele cu dl. Carnot și cu miniștrii succesivi ai Republicii de a menține sub ochii lor lumina adevărului asupra situațiunii țerii (. . .) numai un mic număr de organe ale ei (presei franceze), precum le „Temps”, le „Matin” și le „Moniteur des Consulats” binevoiau a deschide coloanele lor la întîmpinări leale și contra acuzărilor ce li se comunicau din țeară (. . .)”⁵¹.

Tonul ostil, de care vorbea la vremea respectivă Vasile Alecsandri, își avea sorgintea nu numai în orientarea politicii externe românești sau în psihoza războinică, abia de curînd temperată în urma afacerii generalului Boulanger, dar și în relațiile personale ale unor pretendenți mărturisiiți la tronul României, precum G. Bibescu, în lumea publicistică franceză.

Astfel, pentru „Figaro” situația explozivă din România se datora acordului secret pe care guvernul liberal îl încheiaseră cu Germania și Austro-Ungaria: „Românii consideră un asemenea acord ca primejdios și compromițător pentru independența lor”. Articolul se încheia cu afirmația că „România are totul de așteptat de la recunoaștința Rusiei, neavînd nimic de sperat de la egoismul Austriei”⁵². Abordînd direct chestiunea atît de dezbătută a cauzelor mișcării țăranilor români, același „Figaro” le găsește în procedeele uzitate de guvernul liberal față de locuitorii satelor, aduse astfel la degradare morală, la mizerie și exasperare. *Insurecția țăranilor* — cum se numea alt articol consacrat de cunoscutul ziar al dreptei franceze evenimentelor din România — se încheia cu îndemnul adresat guvernului junimist de a trece la reforme care să asigure României „inde-

pendența absolută, politică și comercială”, renunțând la ideile membrilor săi în materie de politică externă⁵³. Înainte de a părăsi lectura marelui cotidian parizian, mai înregistrăm satisfacția ce o împărtășea față de atitudinea „patriotică” a opoziției care, în timpul crizei agrare, a dat „concursul său neinteresat guvernului ca să astimpeze răscoala țăranilor”⁵⁴.

Bonapartistul „L’Autorité” își începea — foarte semnificativ ! — un amplu articol consacrat aceluiași subiect cu rememorarea nostalgică a situației privilegiate de care se bucura Franța în Orient, inclusiv în România, până la 1870 — 1871 ; apoi menționa contribuția lui Carol și a lui Ion C. Brătianu la dispariția influenței politice și economice franceze în România, pentru ca să ajungă la concluzia că cei 12 ani de guvernare brătienistă aduseseră țara pe marginea prăpastiei : „În domeniul administrativ, dezordinea cea mai deplină, nepăsarea, delapidarea, deturnările de fonduri, furturile și crimele tolerate, încurajate ; în domeniul comercial și industrial, țara inundată de produse germane, porturile franco închise, impozitele zdrobitoare, datoria publică în disproporțiune cu resursele financiare. Ca politică exterioară, operă personală a regelui, amenințarea unei germanizări a României, sub formă de convenție consulară”⁵⁵. Toate acestea, ca și întinsa propagandă, făcută de I.C. Brătianu & Co. ideilor socialiste, anti-boierești (!) generaseră răscoala, și schimbarea de guvern.

La fel ca și Paul de Cassagnac, care își încheia amintitul articol din „L’Autorité” cu un elogiu deschis adus lui G. Bibescu pentru „magistralele previziuni ale catastrofei agrare din România (în lucrarea sa *Recueil. Politique. Religion, Duel*, tocmai apărută la Paris), un alt comentator de politică externă, dar de sex feminin, Juliette Adam, deținător al unei rubrici bisăptămâniale în „La Nouvelle Revue”, revendica originea știrilor din cercul Bibescu. Ca atare, și aici aceleași alegații a „criminelor influențe” a ideilor „socialiste” profesate de I. C. Brătianu în anii drumului său spre putere, idei a căror aplicare — mereu aminată de liderul liberal aflat la guvern — au sfârșit prin a da roade. Printr-o abilită înțoarsătură de condei, comentatoarea din „La Nouvelle Revue” stabilea în același timp și o răspundere în seama regelui Carol — susținător atâția ani al liberalilor la putere. Cît despre final, o adevărată apoteoză adusă „xenofobiei” țăranului român : „Trebuie să ne amintim că țăranii nu poartă pică decît arendașilor, în marea lor parte străini, și că pe drapelele răsculaților stă scris : Pământul românilor ; jos germanii și hoții !”⁵⁶ (!!). Este binecunoscut faptul că multă vreme o bună parte a presei occidentale, îndeosebi franceze, a bătut monedă pe tema xenofobiei și antisemitismului țăranimii române ; nu este însă un secret faptul că interese speciale se găseau în spatele acestei campanii.

Răscoala țăranilor din România nu a scăpat atenției nici faimoasei „Revue des deux Mondes” ; după ce face o fugară recunoaștere a complexității cauzelor „exploziei ucigașe” din țara noastră — „aceste dezordine țin de o întreagă stare socială și morală, economică și politică” —, dezlănțuie un tir necruțător împotriva fostului guvern național-liberal, care nu se preocupase decît cu „umplerea localităților cu funcționari ce-și puteau îngădui toate abuzurile, toate hoțiile, toate excesele de arbitrar, cu condiția de a face alegeri favorabile guvernului.” Nu atît practicile amintite trezeau critica, cît faptul că această administrație „incapabilă sau complice” nu dovedise nicăieri, în fața răsculaților „nici rezistență, nici

vigilență (...), ceea ce în mod deosebit a contribuit la precipitarea, la agravarea totodată a acestor dezordini (...)" ; în ultimă instanță însă, pentru Charles de Mazade, titularul rubricii „Chronique de la quinzaine", în care au apărut cele amintite mai sus, cauza esențială a frământărilor politice și sociale prin care trecea România rezida în preponderența influenței austro-germane. „(...) Făcînd altfel decît d. Brătianu, numai așa ministerul d-lui Rosetti, al d-lui Carp, își poate crea o forță serioasă și poate îndeplini opera cea mai folositoare pentru dezvoltarea liberă și independentă a națiunii române" ⁵⁷, suna apelul, deloc original, plasat de publicistul francez spre sfîrșitul comentariului consacrat României.

Înțelegînd a exploata cît mai larg interesul manifestat de opinia publică pentru evenimentele fierbinți din România diriguitorii marelui cotidian francez „Le Temps" au avut inițiativa trimiterii unui corespondent special (Ch. Linderlaub) care, întreaga lună aprilie 1888, și-a îndeplinit cu conștiinciozitate misiunea, expediînd lungi și dense corespondențe la Paris. Bucureștii, zugrăviți în ziarele și telegramele din Viena ca fiind în stare vulcanică, în urma schimbării de guvern i-a aflat — la 2 aprilie St. n. — trezindu-se, în aceeași stare de calm idilic în care se culcase ⁵⁸. Dificultățile pe care le întîmpina un observator străin în a se orienta asupra structurii și dinamicii vieții politice din regatul român sînt descrise într-o a doua corespondență (la 9 aprilie St. n.) ⁵⁹. Abia la 15 aprilie st.n. după o prealabilă prezentare a *high life*-ului bucureștean — în tonul cunoscut al paginilor mondene făcînd deliciul acestei „lumi bune" —, Ch. Linderlaub abordează chestiunea răscoalei țărănilor români, cu relevarea confuziei, zăpăcelii produse în această „lume bună" de știrile denotînd extinderea revoltei (țărani fiind deja la barierele Bucureștiului ; o încercare a brătieniștilor de a reveni la putere — ceea ce era o evidentă exagerare — ; o mișcare tardivă a opoziției unite ; Panu și propaganda sa socialistă (sic !); socialistii sînt puțini și exclusiv teoreticieni ; mîna rușilor etc., etc.) ; ziarele erau pline de informații vagi și înspăimîntătoare, iar comunicatele oficiale nu exprimau decît exteriorul faptelor : marșuri și contramarșuri ale trupelor, enumerarea satelor răscolate și a celor „pacificate" ⁶⁰. Cîteva călătorii întreprinse în jurul Bucureștiului, în satele răscolate, i-au îngăduit corespondentului francez violente diatribe împotriva parazitismului clasei marilor proprietari funciari, a funcționarismului electoral practicat de guvernarea „vizirală" a lui Ion C. Brătianu ; două „dintre" cauzele latente, dar mereu în acțiune, ale crizei economice și sociale ⁶¹ [...] mica oligarhie locală pervertită și impozitele grele perceperea lor nemiloasă și monopolurile care după spusele țărănilor, iau două piei de pe aceeași oaie (...) administrația locală putredă, neștiința profesională a țăranului însuși, iată cauzele fundamentale ale răscoalei de astăzi" ⁶².

În timp ce vede în agitațiile politice din zilele precedente căderii, guvernului lui Ion C. Brătianu un factor important în izbucnirea revoltei, corespondentul lui „Le Temps" tratează cu neîncredere relatările referitoare la instigatorii năimiți ai panslavismului ⁶³. Convorbirile avute cu țărani răscolăți l-au pus în situația să cunoască dorința fierbinte a acestora de a le fi împărțite pămînturile moșierești, fără însă ca ziaristul francez să ajungă la sesizarea întregului adevăr cuprins în această revendicare : cauza fundamentală a relelor abătute asupra satului românesc era distribuția inechitabilă a pămîntului.

Să punem punct celor scrise de „Le Temps” cu finalul uneia din corespondențele lui Ch. Linderlaub: «Murim de foame. Mai bine să fim înpușcați, noi, femeile și copiii noștri, decît să mai trăim așa». Este refrenul general aș zice chiar clișeu final al oricărei discuții cu țărani”⁶⁴. Nu însă înainte de a semnala scepticismul autorului față de îndreptarea stărilor de lucruri din România, căci — extrem de îngrijorător, pus în coloanele unui ziar trecînd drept a patra putere constituțională în Franța — „viitorul politic al țării este atît de nesigur încît chiar se naște întrebarea cînd va începe în chip serios marea operă a reformelor”⁶⁵.

Punerea în discuție a însuși dăstăinului României ca stat independent, în contextul amplelor confruntări de idei asupra crizei social-agrară în desfășurare, nu este întâmplătoare sau singulară.

Organul de presă monarhist „Le Gaulois”, în numărul său din 21 aprilie, insera două telegrame din România, cuprinzînd știri cu adevărat fanteziste, încercînd să dea mișcării agrare o aparență de nespășă grozăvie: atrocități înspăimîntătoare săvîșirite de insurgenți, dotarea militară de excepție a acestora ((tunuri, puști „Martini” și „Remington”), crearea unei cavalerii neregulate de către răsculați, agitarea unor lozinci cu caracter naționalist („Jos germanii!”) și social („Vrem pămînturile făgăduite de Vodă Cuza”) de către aceștia⁶⁶.

Ca o logică și premeditată continuare a vehiculării unor asemenea știri s-a ivit, brutal exprimată, ideea unei intervenții străine care să lichideze periculosul focar de convulsii sociale și politice găzduit de România. „La Liberté” din 16 aprilie, vorbind despre tulburările din această țară, concluziona, extrapolînd, că anarhia domnea în general în toate statele mici din estul Europei și opina că „în lipsa turcilor, care n-au nici o putere, ar trebui ca țarul, pierzînd răbdarea, să între să facă liniște”⁶⁷.

Între luările de poziție atît de pasionate — atît la propriu cît și la figurat — ale presei franceze, face o figură aparte, prin tonul întrebunțat și modalitatea de abordare, revista „Journal des économistes”; pentru G. Molinari, semnatar al unui amplu articol în această publicație pe tema revoltei țărănilor români, cauzele acesteia rezidau atît în „greutatea crescîndă a impozitelor, agravate prin importarea în România a regimului protecționist, cît și în situația inegală în care se află țărani români față de proprietari și arendași, ale căror pămînturi le arendează sau sub-arendează”⁶⁸. Dezaprobarea cruntei reprimări întreprinse de guvernanții din România este însoțită de exprimarea neîncederii în capacitatea acestora de a lichida cauzele de profunzime ale revoltei: „Răscoala a fost comprimată, dar cunoaștem prea bine mersul obișnuit al lucrurilor omenestii pentru a spera în remedierea cauzelor care au produs-o și care nu vor întîrzia să o producă din nou”⁶⁹.

În cencertul presei pariziene putem găsi însă și note mai moderate, lipsite de accente vădit polemice; astfel, pentru comentatorul lui „La Révolte”, răscoala țărănilor români se înscria într-un cadru mai amplu, constituit din revolta tuturor lucrătorilor pămîntului, nu numai din România, ci din întreg sud-estul european. La 28 aprilie/4 mai în paginile ziarului amintit se scria: „Știrile primite de la București nu sînt singurele alarmante. Cele care s-au primit din diverse părți ale Macedoniei semnalează o extraordinară efervescentă în rîndul populației agricole bulgare. Mișcarea țărănească se pare că a cuprins, de asemenea, toată Serbia și

Bulgaria. În ciuda represiunilor singeroase, mișcarea țărănească se extinde cu repeziciune în această parte a Europei”⁷⁰. Chiar dacă comentariile amintite exagerează în a stabili o legătură între diferitele mișcări țărănești ce aveau loc în Europa, apare pe deplin justificată concluzia la care ajungea „La Réforme” când aprecia că : „Ne aflăm în fața unei revoluții agrare profund înrădăcinate în popor. Ea are toate trăsăturile, toate caracterele marilor mișcări agrare și desigur că ea nu și-a spus încă ultimul cuvânt”⁷¹.

Într-o țară vecină Franței și neangajată politic în vreunul din blocurile formate sau în curs de formare în Europa vremii — am numit Belgia — mari organe de presă ca „Le Nord” sau „L’Indépendance Belge” își manifestau — și prin comentariile publicate pe marginea evenimentelor din România — atașamentul față de cauza țarismului. În alt loc am amintit de considerațiile cuprinse în coloanele lui „Le Nord”; s-ar impune deci în completare prezentarea citorva puncte de vedere existente în paginile lui „L’Indépendance Belge” : „Ziarele austro-ungare au acuzat mai cu seamă Rusia d-a fi provocat actualele neorînduiri în interesul politicii sale orientale. Este mult mai probabil însă — se arăta într-un număr de la mijlocul lunii aprilie al cotidianului bruxellez — că starea actuală nu e decît consecința abuzurilor administrative ale precedentului cabinet”⁷². Referindu-se în continuare la încercările guvernului junimist de a stăvili puhoiul articolelor incendiare publicate de ziaristii bucureșteni, „L’Indépendance Belge” releva : „Nu în presă, ci în conciliabulele intime s-au născut ideile ce atîță unele spirite [...] Această e mult mai grav decît înformațiunile mai mult sau mai puțin exagerate ce pot publica ziarele”⁷³. Caracterizînd mișcarea agrară din România drept „adevărată jacquerie”⁷⁴, același ziar evidenția „viile alarme” ce le pricinuiseră în Europa și necesitatea — pentru liniștea acesteia, cel puțin ! — de a se trece la împrôpietărirea țăranilor pe domeniile statului⁷⁵.

La celălalt capăt al Europei, împărțîșind, alături de România, soarta unui măr al discordiei între marile puteri ale continentului, țările balcanice găzduiesc și ele o diversitate de păreri și atitudini gazetărești *vis à vis* de erupția revoluționară din România. Ca peste tot, poziția unei bune părți a presei balcanice (îndeosebi cea guvernamentală, dar nu numai ea) era în concordanță cu interesele politice de moment ale țărilor de origine.

În Grecia, țară pe care diplomația țaristă căuta să și-o apropie spre a suplini lipsa Bulgariei și Serbiei din linia de acțiune a marelui imperiu nordic, presa a adoptat o atitudine, în general, rezervată, consemnînd faptele cunoscute prin filiera oficială, fără vreun comentariu într-un sens sau altul. Astfel, le „Messenger d’Athènes”, unul din cotidienele elene cu largă circulație peste hotare, a reprodus în cîteva rînduri telegrame ale agenției Havas, cuprinzînd scurte știri asupra izbucnirii și desfășurării răscoalei țărănești din România⁷⁶.

Jurnalele sîrbești însă, în majoritate, urmînd atitudinea politică oficială, net antițaristă, au acordat credit tuturor zvonurilor și comentariilor, implicînd Rusia, într-un fel sau altul, în producerea tulburărilor sociale și politice din România⁷⁷.

Același fenomen se constată, în linii mari, și în Bulgaria, țară în care lupta pentru preponderență între Imperiul habsburgilor și cel al Romanovilor era deosebit de acerbă și departe de a fi încheiată. Corespondențe din Sofia subliniau grija produsă în Bulgaria de răscoala țărănilor români, precum și apelul provenit din capitala țării vecine pentru o politică comună a tuturor țărilor balcanice, „amenințate” de politica expansionistă a Rusiei țariste ⁷⁸. Pentru intelectualii bulgari apropiați de popor, lucrurile stăteau însă altfel : acțiunea țăranilor români constituia o pildă demnă de urmat de către locuitorii satelor Bulgariei. Știri privitoare la reprimarea unor asemenea atitudini au ajuns și la nord de Dunăre : „Slaveikov, redactorul ziarului „Tirnavska Konstitutia”, a fost arestat pentru că în organul său a îndemnat pe țăranii bulgari să lupte cu arma în mână ca țăranii din România, spre a-și ameliora situația” ⁷⁹.

Extrasele prezentate în cuprinsul acestor pagini reflectă convingător, credem noi, mai multe aspecte ; în primul rând, ecoul incontestabil pe care l-a găsit răscoala țăranilor români din primăvara anului 1888 în coloanele presei europene. Așa cum s-a putut observa însă, rezultatul acestui interes major față de răscoală este prezentat și analizat extrem de diferențiat, de la o țară la alta și chiar în interiorul aceluiași granițe.

Desigur, dacă este adevărată aserțiunea conform căreia nu opinia publică dirijează presa, ci presa orientează opinia publică, textele prezentate creionează imaginea unei „opinii publice” europene profund dezbinată în ceea ce privește considerarea evenimentelor din România. Odată mai mult reiese clar importanța avută de România pentru echilibrul politico-militar european ; ancorarea țării la blocul Triplicei — așa „secretă” cum a rămas până în 1914 — era intuită, temută, combătută, aplaudată și stimulată în funcție de interesele ce se găseau în spatele celor ce semnau în coloanele presei europene.

Pe de altă parte, comentariile de presă prezentate, cu foarte mici excepții, nu reușesc să deceleze adevăratele cauze ale răscoalei țărănești, aceleași care au constituit, în esență, mobilul tuturor ridicărilor la luptă ale țărănimii române în epoca modernă : profund nedreapta repartitie a proprietății funciare, cronică lipsă de pământ pentru imensa majoritate a locuitorilor satului românesc.

NOTE

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Edt. politică, București, 1977, p. 234.

² Despre cauzele și desfășurarea răscoalei, vezi : C. Corbu, *Răscoala țăranilor de la 1888*, Edt. științifică și enciclopedică, București, 1978 ; mai nou, I. Ilincioiu, *Țăranii, pământul și moșierii în România, 1864—1888*, Edt. politică, București, 1982, precum și N. Adăniloie, *Răscoala țăranilor din 1888*, Edt. Academiei, București, 1988, în care autorul aduce în discuție ideea extinderii segmentului de timp în care s-a desfășurat răscoala, până la începutul lunii septembrie. Cu o tematică asemănătoare studiului nostru, în 1978, în „Anale de istorie”, nr. 1, A. Harșa și L. Gergely au publicat contribuția intitulată : *Ecoul internațional al răscoalei țăranilor români din 1888*, p. 57—68.

³ Studiul de față, parte a unei lucrări mai ample, își propune să se oprească *exclusiv* asupra ecoului răscoalei în presa europeană, în felul acesta răsunetul în rîndul românilor aflați sub dominație străină negăsindu-și locul aici.

⁴ „Anii 1887 și 1888 au fost cei mai bogați în evenimente și, în același timp, cei mai critici pe care Europa i-a trăit după războiul franco-german”, aprecia un subtil cunoscător al realităților europene ale timpului (*Mémoires du Chancelier Prince de Bismarck*, t. 4, Paris, 1931, p. 419); vezi și pertinentele considerații asupra acestor ani, la P. Renouvin, E. Prévelin, G. Hardy, *L'Époque contemporaine. II. La paix armée et la Grande guerre (1871-1919)*, Paris, 1947, p. 438-447.

⁵ *România în relațiile internaționale*, Edit. Juninca, Iași, 1980, p. 302-328.

⁶ G. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 169-170.

⁷ „Resboiul” din 12 aprilie 1888; Arhivele Statului București, Microfilme Belgia, rola 6, clișeu 165: Hooricks către M.A.E., București, 8 mai 1888.

⁸ Ibidem.

⁹ Arhiva Ministerului de Externe (în continuare A.M.E.), vol. 264, f. 55: Plagino către P. P. Carp, Roma, 24 aprilie 1888.

¹⁰ Ibidem, vol. 128, f. 268.

¹¹ Ibidem, fond Constantinopol, vol. 115: P. P. Carp către I. Ghica, telegramă din 6/18 aprilie 1888.

¹² Ibidem, fond Paris, vol. 10, P. P. Carp către V. Alecsandri, 11-23 aprilie 1888.

¹³ Arh. St. București, Microfilme Spania, f. 7, c. 76-77: „Iavas este autoarea tuturor știrilor alarmante și fanteziste, din cauza retragerii subvenției de 30 000 franci”.

¹⁴ „L'Indépendance Roumaine” din 13 aprilie 1888.

¹⁵ Ibidem din 18 aprilie 1888.

¹⁶ Ibidem din 28 aprilie 1888.

¹⁷ „Unirea” din 8/18 aprilie 1888.

¹⁸ „Românul” din 28 aprilie st. n. 1888.

¹⁹ apud „L'Indépendance Roumaine” din 21 aprilie 1888.

²⁰ Ibidem din 19 aprilie 1 mai; vezi și „Economia națională” din 2 mai 1888.

²¹ K. Gruenberg, *La question agraire et les projets de réforme agraire en Roumanie*, în „Revue d'économie politique”, III (1889), p. 163.

²² Ibidem, p. 162.

²³ Ibidem, p. 164-179 și 365-369.

²⁴ Ibidem, p. 162-163.

²⁵ Ibidem, p. 369.

²⁶ Ibidem, p. 380.

²⁷ Ibidem, p. 164.

²⁸ apud „Democrația” din 14-26 aprilie 1888.

²⁹ Ibidem.

³⁰ apud „Voința națională” din 7/19 mai 1888.

³¹ apud „Democrația” din 20 mai-1 iunie 1888.

³² Ibidem din 29 aprilie/11 mai 1888.

³³ „Illustrierte Zeitung” din 21 aprilie 1888.

³⁴ apud „Voința națională” 20 mai/1 iunie 1888.

³⁵ „Münchener Allgemeine Zeitung”, din 20 aprilie 1888.

³⁶ apud „L'Indépendance Roumaine” din 30 aprilie-12 mai 1888.

³⁷ Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D.), ședința din 25 noiembrie 1888, p. 153.

³⁸ „L'Indépendance Roumaine” din 19 aprilie/1 mai; „România” din 19 aprilie/1 mai 1888.

³⁹ „Le Nord” din 3 mai 1888.

⁴⁰ apud „Democrația” din 11-23 mai 1888.

⁴¹ D.A.D., *loc. cit.*

⁴² W. Markert, *Deutsch-russische Beziehungen von Bismarck bis zum Gegenwart*, Stuttgart, 1964; W. L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York, 1950.

⁴³ apud „Telegraphul” din 6/18 aprilie 1888.

⁴⁴ Ibidem din 10/22 aprilie 1888.

⁴⁵ apud „Democrația” din 3/15 mai 1888.

⁴⁶ „Le Nord”, din 5 mai 1888.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem din 21 aprilie; de altfel, săptămânalul politic bruxellez a publicat ample și dense comentarii asupra războiului țărănilor din România și în numerele sale din 21 și 28 aprilie, 3 și 5 mai, toate reflectând, evident, părerea patronului său politic de la Petersburg.

⁵⁰ apud „L'Indépendance Roumaine” din 23 aprilie/5 mai 1888.

- ⁶¹ A.M.E., vol. 239, f. 129 : V. Alecsandri către P. P. Carp, Paris, 10 mai 1888.
⁶² apud „L'Indépendance Roumaine” din 7/19 aprilie 1888.
⁶³ Ibidem din 3 15 mai 1888.
⁶⁴ apud „Națiunea” din 7 19 mai 1888.
⁶⁵ apud „L'Indépendance Roumaine” din 18 30 mai 1888.
⁶⁶ „La Nouvelle Revue”, t. LII (mai-jouin 1888), p. 234—235.
⁶⁷ „Revue des deux mondes”, t. 87 (mai-jouin 1888), p. 475—476.
⁶⁸ „Le Temps” din 8 aprilie 1888.
⁶⁹ Ibidem, din 20 aprilie 1888.
⁷⁰ Ibidem din 26 aprilie 1888.
⁷¹ Ibidem
⁷² Ibidem din 29 aprilie 1888.
⁷³ Ibidem.
⁷⁴ Ibidem din 26 aprilie 1888.
⁷⁵ Ibidem din 29 aprilie 1888.
⁷⁶ apud „Unirea” din 14 26 aprilie 1888.
⁷⁷ apud „Muncitorul” din 14/26 aprilie.
⁷⁸ „Journal des économistes”, t. 26, XLII (avril-jouin 1888), p. 314.
⁷⁹ Ibidem, p. 315; știri privitoare la actele de cruzime săvârșite în timpul reprimării răs-coalei au mai apărut și în alte ziare franceze, precum „La Liberté” (cf. „Democrația” din 28 apr./10 mai 1888.
⁷⁰ „La Révolte” din 28 aprilie 4 mai 1888 apud A. Harsa, L. Gergely, *op. cit.*, p. 61.
⁷¹ „La Réforme” din 24 aprilie (st. nou) 1888 apud *ibidem*, p. 63.
⁷² apud „România” din 15 27 aprilie 1888. Teza aceasta, cu largă răspindire printre dușmanii interni și externi ai P.N.L., era susținută încoloanele aceluiași ziar belgian și prin invocarea unui raport al ministrului junimist al justiției, Al. Marghiloman, afirmind că „abuzurile administrative au contribuit prea mult la supărarea și la mizeria țăranilor, cauze principale ale revoltei lor” (Cf. „Epoca” din 3/15 mai 1888).
⁷³ Ibidem.
⁷⁴ Ibidem; cu precizarea că această caracterizare avea în vedere mai ales tactica folosită de răsculați („ei se supun cu desăvârșire îndată ce sosesc trupuele și reincep ceva mai departe răscola”).
⁷⁵ apud „Epoca” din 3/15 mai 1888.
⁷⁶ Spre exemplu, nr. sale din 24 martie 5 aprilie și 7/9 aprilie 1888.
⁷⁷ Vezi, de pildă, cele consemnate din sursă austriacă de „La Liberté Roumaine” din 16/28 aprilie 1888.
⁷⁸ „Telegraphul” din 3 mai 1888.
⁷⁹ „România Liberă” din 1/13 mai 1888.

LA PRESSE EUROPÉENNE ET LA RÉVOLTE DES PAYSANS ROUMAINS DE 1888

Résumé

Les auteurs présentent amplement l'écho international de la révolte des paysans roumains au printemps 1888. À l'aide de nombreux extraits de la presse française, allemande, russe, belge, austro-hongroise, etc., les auteurs cherchent à démontrer l'extrême complexité des rapports internationaux au cours des premiers mois de l'année 1888.

Les accusations que l'on trouve dans les pages des journaux de divers pays prouvent que l'opposition des intérêts des Puissances Centrales et russo-français s'est manifestée, entre autres, en Roumanie.

L'intérêt que la presse montrait vis-à-vis des paysans roumains et de leur révolte cachait un aspect beaucoup plus important : on essayait d'apprendre au plus vite sur quelles positions se situerait la Roumanie dans un futur conflit de plus en plus probable.

Les accusations que l'on peut lire dans les pages des journaux étrangers cachent pourtant très mal la cause de la révolte paysanne : l'inégalité des rapports de propriété sur la terre, l'exploitation des paysans par les fermiers et les propriétaires, la cupidité de l'administration rurale.

ACTUL ISTORIC DE LA 23 AUGUST 1944 ÎN CONTEXTUL POLITICII MARILOR PUTERI FAȚĂ DE ROMÂNIA (I)

IOAN CHIPER

Cînd tîrziu, seara, în ziua de 23 August 1944, începînd cu orele 22,20, posturile Radio România și Radio București au început difuzarea proclamației șefului statului român și a declarației noului guvern român, evenimentele — de covîrșitoare importanță pentru istoria României, ca și pentru cursul celui de-al doilea război mondial — declanșate cu cîteva ore mai înainte la București, deveneau de notorietate publică. Cele două documente radiodifuzate ¹, ca și declarația Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 23 August 1944 ², subliniau modificările imediate care se produceau în raporturile României cu grupările beligerante și, în primul rînd, cu marile puteri. Pe de o parte, se anunța ieșirea României din războiul purtat alături de puterile Axei. Deși documentele amintite nu proclamau formal imediat starea de război cu Germania, în baza analizei textului lor apare evident că prin catastrofalele consecințe ale deciziei României asupra intereselor Germaniei naziste și prin anunțarea hotărîrii de a trece la eliberarea prin luptă a nord-vestului României aflat sub ocupația horthystă ca urmare a Dictatului de la Viena, un conflict militar cu Germania era considerat nu doar probabil, ci chiar inevitabil ³.

Pe de altă parte, era proclamată imediata încetare a războiului cu Națiunile Unite și acceptarea armistițiului cu puterile Coaliției antihitleriste. În proclamația regelui către țară se sublinia : „Un nou guvern, de uniune națională a fost însărcinat să aducă la îndeplinire voința hotărîtă a țării de a încheia pacea cu Națiunile Unite. România a acceptat armistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. *Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite*”⁴ [s.n.]. La rîndul ei, declarația guvernului sublinia că : „În domeniul politici externe, *prima măsură luată de guvern a fost acceptarea armistițiului cu Națiunile Unite*. Prin reprezentanții autorizați, guvernul Uniunii Sovietice și guvernele din Marea Britanie și Statele Unite au garantat independența României și, în cadrul suveranității respectate, neamestecul lor în viața noastră de stat” [s.n.] ⁵.

Neîndoielnic că actul de voință națională a poporului român de la 23 August 1944 nu provoca schimbări într-un singur sens, nu marca doar radicala modificare a atitudinii României față de alte state, ci atrăgea după sine și importante și multiple implicații pentru interesele marilor puteri, așa cum se poate ușor constata din trecerea în revistă a primelor lor reacții.

Germania nazistă a fost complet surprinsă de evenimentele din România, iar reacția lui Hitler, caracterizată prin lipsa de realism, a fost de extremă brutalitate pe plan militar, nesigură pe plan politic și mistificatoare pe plan propagandistic. Surprinderea adversarului era una din condițiile cele mai importante pentru reușita rapidă și cu pierderi minime a revoluției românești. Fostul comandant al Grupului de armate „Süd-Ukraina”, general-colonel Hans Friessner, mărturisea, de altfel, în memoriile sale că „Evenimentele au însemnat pentru mine o surpriză de neimaginat”⁶. După cum este cunoscut, în cursul nopții de 23 spre 24 august 1944, în urma unor convorbiri și schimburi de mesaje între Cartierul General al Führer-ului și generalii germani din România, Hitler a ordonat, răzbunător și nerealist, arestarea „camarilei trădătorilor”, înăbușirea unei „eventuale răscoale” și formarea unui nou guvern român prezidat de un general filo-german⁷. Dar, în același timp, în dimineața zilei de 24 august 1944, în Germania nu numai opinia publică, ci chiar o mare parte a oficialităților păreau a nu fi fost informate de cele petrecute în România sau nu primise dispoziții să acționeze în vreun fel deosebit. Astfel, la Ministerul de Externe din Berlin funcționari ai unor servicii pregăteau, cu aceeași rutină, corespondențe privind România, în timp ce un curier diplomatic român, plecat în zorii zilei precedente din București spre Stockholm cu o misiune deosebit de importantă⁸, părăsea Berlinul, la 24 august dimineața, cu impresia că autoritățile germane nu știau nimic despre evenimentele din România, despre care, el însuși, va afla abia în capitala Suediei⁹. Și aceasta în timp ce, în aceeași dimineață, forțele militare germane, sub comanda generalului Alfred Gerstenberg, atacau pe uscat și din aer Bucureștii, iar Hitler ordona, la orele 11, introducerea în luptă a tuturor forțelor și mijloacelor de luptă germane din România „pentru menținerea liniștii, siguranței și ordinii [...]”¹⁰ din această țară. Abia în după-amiaza zilei de 24 august 1944, la orele 17, posturi de radio germane anunțau constituirea unui așa-zis „guvern național”¹¹ — o altă manevră politică a lui Hitler îndreptată contra insurecției și eșuată din start, dovedind nu numai lipsa de realism, ci disperarea Führer-ului în absența oricărei soluții politice valabile¹² în timp ce organul partidului nazist, „Völkischer Beobachter”, scria despre trecerea României de partea Națiunilor Unite abia în numărul său datat 26 august 1944¹³, după ce România declarase oficial război Germaniei deja cu două zile mai înainte. Tot la 26 august 1944, în baza directivelor lui Hitler, se stabilea că „până la clarificarea definitivă a situației politice” și ca urmare a declarației române de război „întreaga Românie constituie zonă de acțiune militară” și se ordona armatelor germane din România să apere linia Galați-Focșani — bordura estică a Carpaților și să recucerească „după aducerea de noi forțe, spațiul românesc pînă la linia Dunării”¹⁴.

Reacția Germaniei naziste față de evenimentele declanșate la București la 23 August 1944 se explică prin consecințele majore pe care alăturarea României la coaliția antihitleristă le-a avut asupra intereselor sale în România și în sud-estul Europei și, în general, asupra capacității de luptă a mașinii de război germane.

Prin întoarcerea armelor și alăturarea României, [cu întregul ei potențial, la coaliția antihitleristă — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român — „s-a dat o

puternică lovitură planurilor strategice ale Germaniei hitleriste. Aceasta a dus la prăbușirea întregului front de sud, a deschis calea înaintării rapide a trupelor sovietice, a accelerat zdrobirea dispozitivului militar al Germaniei în această parte a Europei”¹⁵.

Desfășurarea cursului războiului într-un sens defavorabil Germaniei în 1943 a făcut ca importanța României și a sud-estului Europei pentru Germania să crească și mai mult. Amintim, în acest sens, că într-un referat intitulat „Situația strategică la începutul celui de-al 5-lea an de război” prezentat de general-colonel Alfred Jodl într-o consfătuire la München, la 7 noiembrie 1943, se sublinia în mod deosebit că „*Stăpînirea Balcanilor ca parte componentă a fortăreței Europei este, din motive operative, militar-politice și economice, decisivă pentru război*”¹⁶ [s.n.].

Este destul să menționăm că în referatul prezentat, A. Jodl atrăgea atenția, între altele, că în această zonă geografică se realizau 50° din întreaga cantitate de țifei, 100° din minereul de crom, 60° din bauxită, 29° din antimoniu, 21° din cupru extrase în întreaga Europă.

Din toate punctele de vedere luate în considerare de generalul german — operativ, militar-politic și economic — aprecierea referitoare la rolul atât de important al controlului zonei sud-estului european pentru Germania a însemnat în 1944 în mod evident, în primul rînd, menținerea dominației germane asupra României. Amintim, în acest context, că în ansamblul ei producția de război a Germaniei naziste a atins cotele de vîrf din întreg cursul celui de-al doilea război mondial în vara anului 1944¹⁷ și, în acest cadru, în anul 1944 s-au înregistrat sporuri deosebit de ridicate la categorii de tehnică de luptă mari consumatoare de combustibil, ca blindatele, aviația, marina militară ș.a.¹⁸. Or, la începutul anului 1945, ca urmare a pierderii perimetrului petrolifer din România și a bombardamentelor aliate, Germania nu mai dispunea, față de vara anului 1944, decît de 31° din aprovizionarea cu combustibil¹⁹. Astfel, este evident, fie chiar și numai din punctul de vedere al materiilor prime, interesul deosebit al Germaniei naziste în vara anului 1944 de a-și menține intacte pozițiile în România. Apropierea și apoi stabilirea liniei frontului pe o parte a teritoriului României în primăvara și vara anului 1944 a ridicat, din punctul de vedere german, la dimensiuni dramatice importanța militar-strategică a României.

În condițiile perceperii puternicei nemulțumiri înregistrate în toate păturile societății românești contra Germaniei și a dorinței poporului român de a ieși din războiul hitlerist, pe de o parte, și a interesului mașinii de război germane de a determina o mai mare implicare economică și umană a României în război, pe de altă parte, politica Berlinului față de România s-a zbatut în dilema de a trece la ocuparea militară fățișă a României — vezi de exemplu, planul Margarethe II — sau de a încerca, în continuare, să-și promoveze interesele prin diferite presiuni și manevre asupra guvernului antonescian. Din mai multe considerente — încrederea lui Hitler în capacitatea și lealitatea mareșalului Ion Antonescu, temerile pentru efectele nedorite ale unei ocupații fățișe a României²⁰ — în politica guvernului hitlerist față de România a prevalat cel de-al doilea termen al dilemei. A fost adoptată însă o serie de măsuri militare germane în interiorul țării, în special în zona petroliferă²¹, ca și în zona frontului²² destinate să protejeze interesele germane și să împiedice o „defecțiune” românească. Trebuie

avut în vedere că puternicul dispozitiv militar german din România influența, în mod evident și chiar decisiv, statutul internațional al României în vara anului 1944, determina atitudinea altor puteri față de România și, mai ales, constituia adversarul cel mai important și redutabil al ieșirii României din războiul hitlerist. Este suficient să amintim că în România se aflau, în august 1944, 626 635 militari germani — dintre care 70 832 se aflau în zona de interior —, iar forțele armate care puteau interveni din vecinătate contra României, în momentul desprinderii ei de Germania, se ridicau la alte 27 divizii germane, 16 divizii și 3 brigăzi ungare, 11 divizii bulgare ²³.

Confruntarea cu această concentrare de forțe militare, implicată de obiectivele primordiale ale desprinderii României din Axă, de alăturarea ei la Națiunile Unite și de eliberare prin luptă a nord-vestului țării de sub ocupația horthystă-hitleristă, această confruntare deci a trebuit temeinic pregătită, momentul acțiunii a trebuit să fie bine ales de către forțele insurecționale. Lovitura primită de Germania nazistă prin istorica decizie a poporului român de la 23 August 1944 a marcat eșecul întregii politici a Germaniei naziste față de România și a declanșat consecințe extraordinare pentru capacitatea ei de a continua războiul, ceea ce explică reacția lui Hitler la care ne-am referit mai sus ²⁴.

Care au fost primele reacții ale marilor puteri din Coaliția anti-hitleristă față de schimbările politice și militare radicale produse în România în după-amiaza zilei de 23 August 1944? Avind în vedere numeroasele și importante consecințe politice și militar-strategice ale alăturării României la Națiunile Unite, ca și ferma precizare că noul guvern român accepta, fără nici un echivoc, condițiile unui armistițiu *deja negociat*, era firesc de așteptat ca pe cit de promptă, dar brutală pe plan militar și nesigură și nerealistă pe plan politic a fost reacția germană, pe atât de imediată, clară și favorabilă să fie reacția marilor puteri ale Coaliției anti-hitleriste. Mijloacele *mass-media* aliate au precedat reacțiile oficiale, au preluat cu o deosebită promptitudine știrile privind evenimentele din România și le-au descifrat implicațiile, în general cu remarcabile intuiții, încă din primele știri și comentarii care au aparținut postului de radio Londra și agenției Reuter ²⁵. Dar tot la Londra, surse diplomatice dezvăluiau unui corespondent al agenției „Associated Press” că evenimentele din România au venit pentru Marea Britanie, ca „un fulger din senin” ²⁶, în timp ce, în seara zilei de 24 august, avea loc o nouă ședință a Comisiei Consultative Europene în care erau dezbătute problemele unui armistițiu cu Bulgaria, fără ca vreun element din stenograma convorbirilor ²⁷ să indice direct o luare în considerare sau menționarea evenimentelor din România care schimbau, de fapt, întreaga situație în sud-estul Europei.

Pe un alt meridian, la Moscova, în după-amiaza zilei de 24 august 1944, adjunctul Comisarului poporului pentru afaceri externe declara că autoritățile sovietice nu aveau absolut nici o altă informație în legătură cu cele petrecute în România, cu excepția a ceea ce se știa de la radio, că nu avea înputerniciri să facă vreo declarație, dar că „nu are motive să creadă că termenii capitulării, așa cum au fost discutați în aprilie, nu s-ar menține și acum” ²⁸. O directivă semnată de Stalin, la 24 august 1944, pentru fronturile 2 și 3 ucrainean stabilea însă modul în care comandamentele sovietice

trebuiau să se comporte față de trupele române care se „predau” sau încetează lupta, fără să facă nici o referire la schimbarea de guvern din România și la alăturarea României la Națiunile Unite ²⁹.

În fapt, prima reacție oficială a U.R.S.S. față de evenimentele de la 23 August 1944 din România a constituit-o declarația Comisariatului poporului pentru afaceri externe din noaptea de 24 spre 25 august 1944. Guvernul sovietic confirma declarația sa din 2 aprilie 1944 ³⁰ că : „nu are intenția să-și însușească vreo parte a teritoriului românesc sau să schimbe structura socială existentă în România sau să încalce în vreun fel independența României”. Termenii militari ai declarației reluau, în esență, dar doar parțial, directivele date de Stalin în ziua precedentă — conținând angajamentul ca trupele române să nu fie dezarmate dacă se alăturau în lupta contra unguirilor pentru eliberarea Transilvaniei — și sublinia că armatele sovietice nu puteau înceta ostilitățile pe teritoriul românesc decît după lichidarea trupelor germane din România. Declarația sublinia că ajutorul dat de armata română celei sovietice era „singurul mijloc pentru încetarea grabnică a ostilităților pe teritoriul românesc și pentru încheierea unui armistițiu între coaliția aliată și România” ³¹. De fapt, în acel moment, România se afla deja în stare de război cu Germania, așa că principala condiție pusă era îndeplinită ³², ceea ce nu a împiedicat însă comandamentele militare sovietice să dezarmeze sau să ia prizonieri în continuare un mare număr de militari români ³³. Pe de altă parte, *declarația nu făcea nici un fel de aluzie la termenii armistițiului negociat în lunile precedente*. La mai puțin de 24 de ore însă, în poziția guvernului sovietic au fost înregistrate importante precizări și chiar modificări. Este vorba de reconfirmarea de către guvernul sovietic a termenilor armistițiului, așa cum fuseseră propuși în cadrul negocierilor de la Cairo, în aprilie 1944 ³⁴, și de acceptare a altor trei condiții, suplimentare și complementare, acordate de guvernul sovietic guvernului Antonescu în cadrul convorbirilor de la Stockholm, dar care nu fuseseră consimțite și B.N.D.-ului ³⁵. În fapt, B.N.D. arătase încă din momentul transmiterii în iunie 1944, atât la Cairo cît și la Stockholm, a planului de acțiune pentru scoaterea României din războiul hitlerist, că „Nici unul din factorii favorabili aliaților nu-și poate lua greaua răspundere de a accepta condițiuni mai puțin favorabile decît cele consimțite mareșalului Antonescu. Or există date precise că față de mareșalul Antonescu s-a consimțit la unele modificări ale condițiilor armistițiului” ³⁶. În cea de-a doua telegramă externă a noului guvern român, din 23 August 1944, care conținea deplinele puteri pentru semnarea armistițiului de către B. Știrbey și C. Vișoianu, se solicita includerea în condițiile de armistițiu stabilite la Cairo a clauzelor consimțite de guvernul sovietic la Stockholm ³⁷.

În declarația pe care Molotov o făcea ambasadorilor britanic și american, la 26 august 1944, la orele 1,30 dimineața, se preciza că : „*Pentru a susține prestigiul noului guvern român și avînd în vedere actualele evenimente, guvernul sovietic nu consideră oportun să introducă noi condiții de armistițiu*. Trebuie să se ajungă la un acord cu guvernul român asupra semnării unui armistițiu bazat pe condițiile propuse în aprilie, cu trei adăugiri cerute de reprezentanții români la Cairo” [s. n.] ³⁸. Cele trei clauze noi, acceptate de guvernul sovietic în completarea celor discutate la Cairo, prevedeau : 1) rezervarea unei zone libere pentru guvernul român, în care trupele

sovietice urmau să nu pătiundă dacă nu erau necesare acolo operații militare contra germanilor ; 2) acordarea unui termen de 15 zile germanilor pentru a părăsi țara ; 3) reducerea mărimii despăgubirilor de război ³⁹. În declarația sa, Molotov adăuga însă că „noile condiții de armistițiu propuse de guvernul britanic pot fi discutate la Moscova”, unde urma să se semneze, la propunerea sovietică, armistițiul cu România ⁴⁰. Această precizare venea în contradicție cu opinia guvernului sovietic menționată în aceeași declarație că nu erau oportune schimbări în condițiile de armistițiu. În legătură cu data și, ceea ce credem a fi motivele — când Foreign-Office-ul a propus completări la condițiile de armistițiu cu România, vom reveni mai târziu. De fapt, la 26 august 1944, orele 18 ora Washingtonului — ceea ce însemna zorii zilei de 27 august în Europa —, guvernul american nu avea încă el însuși cunoștință de „noi condiții de armistițiu” propuse de britanici, după cum se preciza într-o telegramă semnată chiar de secretarul de stat, Hull ⁴¹. Departamentul de Stat al S.U.A., și-a dat însă acordul, prin aceeași telegramă, ca discuțiile privind armistițiul să se desfășoare la Moscova pe baza condițiilor prezentate României în aprilie 1944 și a celor trei clauze suplimentare menționate în declarația lui Molotov ⁴², deci accepta, implicit, cererea noului guvern român. Trebuie precizat însă că diplomația americană a avut o linie foarte sinuoasă în politica față de România în primele zile după 23 August 1944. Organele specializate americane au informat prompt președintele și guvernul S.U.A. despre evenimentele petrecute în după-amiaza zilei de 23 August 1944 la București ⁴³. Deși diplomația americană era în posesia unor documente interne pregătite și repetat studiate — după cum vom arăta mai jos — care exprimau opinia sa cu privire la condițiile armistițiului cu România, ea nu și-a precizat clar punctul de vedere în primele zile de după ieșirea României din războiul hitlerist ⁴⁴, iar apoi a oscilat și s-a pliat în funcție de propunerile celorlalte mari puteri. Concludent pentru atitudinea celor două mari puteri occidentale este că ambasada britanică din S.U.A. înmîna *la 24 august 1944* un aide — mémoire Departamentului de Stat ⁴⁵ cu privire la linia de urmat de către cele trei mari puteri aliante față de propunerile lui ... Mihai Antonescu transmise prin intermediul Turciei, la 23 august, pentru negocieri cu aliații ⁴⁶, iar Departamentul de Stat, avînd în vedere că potrivit rapoartelor primite „Antonescu s-ar putea să nu mai fie în situația de a îndeplini termenii propuși”, considera că totuși se va adopta o procedură similară față de noul guvern român ⁴⁷. Două zile mai târziu, după ce Departamentul de Stat se raliase propunerii lui Molotov ca armistițiul cu România să se încheie în baza textului negociat la Cairo și a celor trei noi clauze, Cordell Hull comunica ambasadorului american la Moscova, Averell Harriman, că Statele Unite primiseră un memorandum britanic și erau de acord cu modificările propuse de guvernul din Londra dacă ele erau acceptabile și pentru Moscova ⁴⁸. Or noile propuneri britanice, care se afla că se inspirau și din termenii armistițiului cu Bulgaria stabiliți la 24 și 25 august 1944 la Londra, în Comisia Consultativă Europeană, omiteau după cum constata imediat A. Harriman ⁴⁹, primele două condiții din cele trei cerute de guvernul român la 23 August și acceptate de guvernul sovietic la 26 august 1944. Pe lângă că omiteau cele două clauze, propunerile britanice, așa cum fuseseră transmise la Washington, aduceau unele modificări în termenii negociați la Cairo și introduceau patru noi prevederi : a) „aliații vor avea

«dreptul să staționeze trupe și reprezentanțe pe teritoriul românesc ; României i se va cere să suporte cheltuielile de ocupație și, de asemenea, să pună la dispoziție acea valută românească ce îi poate fi cerută de aliați din cînd în cînd», dar britanicii erau dispuși să se replieze pe poziția care li se părea a fi aceea sovietică, de a nu se cere mai mult decît dreptul trupelor aliate la o totală libertate de mișcare în funcție de cerințele situației militare ; b) acceptarea controlului aliat asupra sistemului de transport și al Dunării ; c) instituirea unei Comisii Aliate de Control ; d) România urma să îndeplinească cererile suplimentare formulate de aliați ⁵⁰. Statele Unite și-au dat acordul, cu unele mici rezerve și modificări pentru noile propuneri britanice, insistînd în ceea ce le privea, doar asupra poziției lor mai vechi ca probleme teritoriale — în fapt problema graniței româno-ungare, pentru că în privința Basarabiei și Bucovinei de nord sovieticii se arătasera intratabili — să-și afle reglementarea la conferința de pace și nu în cadrul armistițiului ⁵¹.

Noile propuneri britanice au făcut necesară o serie de noi consultări între cei trei aliați și, totodată, au oferit cauza sau pretextul amînării semnării armistițiului. Astfel, în timp ce guvernul român considera că prin răspunsul sovietic din 26 august 1944, delegația română care pleca la Moscova avea de încheiat o *convenție specială privitoare la aplicarea armistițiului* intervenit între România și cele trei mari puteri aliate ⁵², ea s-a aflat în situația de a semna, după aproape două săptămîni, textul unui armistițiu continuînd prevederi mult diferite față de cele convenite ⁵³, în timp ce nici un fel de zonă liberă de trupe străine nu mai exista în țară.

Menționăm că, potrivit directivei din 24 august 1944, trupele fronturilor 2 și 3 ucrainean au continuat să execute ordinele anterioare, adică cele din 2 august și 21 august 1944, or directiva din 24 august nu ținea cont de izbucnirea insurecției și, de altfel, în acel moment, guvernul sovietic nu făcuse încă nici o precizare în legătură cu poziția sa. Era de așteptat însă că următoarele directive să transpună, cît de cît, pe plan militar condițiile de armistițiu de la Cairo și cele trei condiții suplimentare acceptate de guvernul sovietic așa cum rezulta din declarația lui Molotov din 26 august 1944. Dar atît faptul că armistițiul nu fusese încă semnat, *oît mai ales*, că *diplomația britanică propusese modificări atît de importante*, care nu puteau decît să fie salutate la Moscova, au contribuit, după opinia noastră, ca Stalin să nu se considere obligat să adopte decizii în limitele declarațiilor din 26 august 1944. Acest lucru rezultă cu toată claritatea din directivele din 29 august date celor două fronturi ucrainene. O mare parte a trupelor Frontului 2 Ucrainean au primit ordinul de „a dezvolta ofensiva” pe direcția Ploiești, Slatina, Turnu Severin, avînd ca sarcină apropiată să intre în posesia zonei petrolifere Ploiești, să înainteze în zona București și să o curețe „de rămășițele trupelor germane” — amintim că în acel moment Bucureștii și împrejurimile fuseseră deja complet degajate de trupe germane prin acțiunea forțelor insurecționale române — și să ajungă apoi, către 7—8 septembrie, pe un aliniament Cîmpulung, Pitești, Alexandria, Zimnicea, Giurgiu. În perspectivă înaintarea trebuia continuată spre Turnu Severin ⁵⁴.

În aceeași zi, la 29 august, Stalin semna și directiva dată Frontului 3 Ucrainean „pentru *eliberarea* (!) Dobrogei de Nord și ieșirea trupelor la granița româno-bulgară” ⁵⁵ [s.n.]. Directiva prevedea ca, pînă la 2—3 sep-

tembrie, trupele acestui front să intre în posesia Constanței și a Cernavodei, iar la 5-6 septembrie să ajungă „la noua graniță româno-bulgară”⁵⁶. Datorită realităților politico-militare din România, trupele celor două fronturi începuseră să înainteze pe un teritoriu eliberat deja, încă înainte de primirea directivelor menționate. Unități ale Frontului 2 Ucrainean ajungeau în zorii zilei de 30 august în „posesia” Ploieștiului și în dimineața următoare ajungeau la București, iar la 4 septembrie „ocupau” Craiova⁵⁷, în timp ce trupele Frontului 3 Ucrainean atingeau, încă la 31 august, Mangalia și ieșeau la granița româno-bulgară⁵⁸.

Nu dorim să stăruim aici asupra negocierilor privind armistițiul cu România și asupra statutului internațional al României între 23 August 1944 și 12 septembrie 1944 — nădăjduim să o facem curînd, într-un alt studiu, în baza documentelor recent cercetate românești și străine — ci am înaintat atît de mult în prezentarea unor reacții și atitudini ale marilor puteri din Coaliția antihitleristă față de evenimentele de la 23 August 1944 din România, pentru că în aceste reacții poate fi surprinsă, într-o succesiune vertiginoasă, esența politicii acestor puteri față de România și de întreaga zonă a sud-estului Europei în acea fază a războiului și în perspectiva epocii postbelice. Dar aceste reacții nu pot fi înțelese — după cum se observă, de altfel, lesene din cele de mai sus — decît în contextul politicii celor trei mari puteri față de România și de sud-estul Europei în perioada care a precedat istoricul act de la 23 August 1944.

Cum se explică deci faptul — atît de straniu la prima vedere — că Marea Britanie, care era clar că urma să nu trimită trupele sale în România, propunea modificarea unor condiții de armistițiu deja acceptate anterior de toate cele trei mari puteri și reconfirmate cu completări de Uniunea Sovietică, și, inițial și de SUA, anulînd clauza de a se menține o zonă liberă de armate străine și formulînd prevederi referitoare la dreptul de staționare a unor trupe aliate, adică sovietice, ca și alte clauze care înrăutățeau, în fapt, condițiile de armistițiu?

Politica Marii Britanii în Balcani și în Mediterana orientală a vizat înainte, în timpul și imediat după cel de-al doilea război mondial, apărarea căilor strategice de legătura cu posesiunile sale coloniale⁵⁹. În primăvara anului 1944 preocupările diplomației britanice pentru perspectivele desfășurărilor din zonă se înmulțesc considerabil. Aceste preocupări sînt clar sesizabile, între multe altele, într-un memorandum al Foreign Office-ului din 18 aprilie 1944 intitulat chiar „Interesele britanice în sud-estul Europei”. Documentul preciza că, avînd în vedere vecinătatea liniilor de comunicații prin Mediterana și Marea Roșie și aprovizionarea cu petrol din Irak și Persia, dominarea sud-estului Europei de către o mare putere navală ar fi constituit o amenințare directă a intereselor vitale ale Imperiului britanic⁶⁰. Pornind de la premisa că Uniunea Sovietică va cere să ocupe singură România, memorandumul britanic analiza evoluțiile posibile și dezirabile și, în acest context, între altele, erau discutate interesele britanice în Bulgaria. În acest sens se sublinia că „Interesul nostru cohsță în a preveni extinderea influenței sovietice spre Strimtori și spre Mediterana” și se sublinia importanța prezenței unei forțe militare în Bulgaria (cu acordul Uniunii Sovietice, care însă nu era în război cu această țară)⁶¹. Cîteva săptămîni mai înainte, la 10 februarie 1944, un important organism britanic considera că „Atunci cînd statele inamice din sud-estul Europei

vor capitula și statele aliate vor fi eliberate, principalele obiective ale celor trei mari puteri vor fi să mențină capacitatea lor de a se impune fiecăreia dintre națiunile învinse, să vadă că termenii capitulării sînt repede și complet executați și să asigure, pe cît posibil, dezvoltări politice și economice în Balcani în conformitate cu interesele lor”⁶². Și în acest document se sublinia că dacă Uniunea Sovietică dobîndea un control asupra Bulgariei, ea s-ar fi aflat în situația de a dispune de aerodromuri la 100 de mîle de Strimtori și că prezența unor forțe britanice în Bulgaria ar fi întărit influența Marii Britanii nu numai în Bulgaria, dar și în Grecia și Turcia.

În aceeași perioadă, Comitetul politic de pe lîngă Departamentul de Stat analizînd scopurile de război și pe acelea din epoca postbelică ale marilor puteri, inclusiv ale S.U.A., considera la 29 martie 1944 că britanicii par pregătiți să accepte predominanța sovietică în Europa de est cu excepția, posibil, în cazul Greciei și Iugoslaviei care mărginesc Mediterana și să accepte „opoziția constantă sovietică la federații regionale în Europa de est”⁶³.

De fapt, diplomației britanice i-a fost însă clar cu mult înainte de 1944 că interesele pe care le apăra riscau să intre în coliziune cu acelea ale singurei dintre puteri care, în condițiile victoriei Coaliției antihitleriste, putea să-și extindă influența în Europa balcanică și dunăreană, anume Uniunea Sovietică. Ca urmare, diplomația britanică a căutat succesiv să promoveze diferite formule care trebuiau să blocheze o extindere sau o creștere a influenței sovietice în zonele de interese precumpănitoare britanice și, totodată, să prevină, pe cît posibil, o confruntare politico-diplomatică sau de altă natură anglo-sovietică. Sub influența exercitată de concepțiile lui Arnold Toynbee — conducătorul unui organism finanțat de guvern, Foreign Research and Press Service, absorbit apoi, în 1943, de Foreign Office Research Department⁶⁴ — în centrala diplomației britanice s-au vehiculat, în 1942 — 1943, numeroase propuneri care vizau noi organizări politice în Europa de est și de sud-est în etapa postbelică pe baze multinaționale, prin crearea unor federații și confederații, care ar fi putut să devină și susținătoare importante ale intereselor britanice și, oricum, să împiedice o extindere a influenței Uniunii Sovietice⁶⁵. În fața opoziției Uniunii Sovietice — așa cum s-a produs de exemplu, printr-o declarație formală⁶⁶ la Conferința Miniștrilor de externe de la Moscova, din 19—30 octombrie 1944 — astfel de proiecte, fără a fi complet abandonate, au trebuit să facă loc altor soluții pentru promovarea politicii britanice.

Conferința de la Moscova a dezbătut probleme și a adoptat decizii care au privit nemijlocit România sau zona adiacentă. Astfel, s-a decis că România trebuia să capituleze necondiționat în fața tuturor celor trei mari puteri și partea sovietică a apreciat că nu era nimic de așteptat în acel moment de la contactele cu opoziția burgheză din România⁶⁷. În al doilea rînd, s-a decis constituirea Comisiei Consultative Europene avînd, între altele, sarcina dezbaterii și pregătirii unor documente care să reflecte poziții comune tripartite față de condițiile de impus statelor inamice, inclusiv României⁶⁸. În al treilea rînd — desigur ordinea de mai sus nu este și aceea a importanței — s-a confirmat angajamentul pentru deschiderea celui de-al doilea front în Europa⁶⁹. În acest context, cele două puteri occidentale au precizat că realizarea operațiilor militare proiectate

epuizau posibilitățile lor, astfel încît în zona Balcanilor activitatea lor militară se va reduce doar la aprovizionarea armatelor de partizani, la acțiuni neînsemnate de comando și la bombardamente asupra obiectivelor strategice ⁷⁰.

Aceste precizări conduceau la concluzia că mar'le puteri occidentale nu se mai puteau angaja în operații masive de debarcare în Balcani. În timpul conferinței s-au remarcat însă deosebiri între opiniile britanice și americane cu privire la sud-estul Europei, care au fost folosite apoi de Stalin la conferința la nivel înalt de la Teheran a celor trei mari puteri, pentru a exercita presiuni asupra lui Churchill în vederea renunțării la orice proiect de debarcare aliată în Balcani și a deschiderii, fără nici o aminare, a celui de-al doilea front în Europa ⁷¹. În fapt, premierul britanic ar fi dorit deschiderea unui front în peninsula Istria, care trebuia să conducă pe anglo-americani în Europa centrală, spre Austria și Ungaria — deși ideea aparținuse la origine președintelui american —, dar această posibilitate a fost respinsă mai ales de experții americani, care nu doreau ca S.U.A. să fie angajate în Balcani ⁷². Chiar și după Teheran, ideea unei operații militare britanice în sud-estul Europei nu a fost complet abandonată ⁷³.

Cum s-a ajuns de la pozițiile exprimate la Conferința de la Moscova, arătate mai sus, la interesul pronunțat al aliaților, în martie-aprilie 1944, pentru negocierea unui armistițiu cu România cu renunțarea la termenii capitulării necondiționate, și, apoi, la situația din vara 1944, cînd după ce B.N.D.-ul acceptase, în iunie, formal condițiile armistițiului și înaintase un plan concret de scoatere a României din război, cele trei mari puteri aliate nu au mai dat, de fapt, nici un răspuns. Este știut că Lucrețiu Pătrășcanu, conducătorul delegației române la semnarea Convenției de armistițiu de la Moscova, a subliniat lui Molotov — la 11 septembrie 1944, în cea-de-a doua ședință plenară, în sprijinul cererii românești de modificare a preambulului convenției — că „România era gata să accepte armistițiul cu cîteva luni mai înainte și opoziția de fapt l-a acceptat deja din 20 iunie, așa că termenii « România recunoaște că a pierdut războiul . . . » ar putea fi săriți din redacțiunea preambulului” și, apoi, a precizat din nou „Dar armistițiul s-a cerut de opoziție la 20 iunie”, primind replica lui Molotov : „Da, dar nu s-a realizat. Propun trecerea la articolul 1” ⁷⁴.

Răspunsurile la întrebările puse mai sus implică incursiuni largi în politica marilor puteri față de sud-estul Europei și în istoria diferitelor contacte și sondaje dintre diferiți reprezentanți români și ai puterilor aliate. Cel puțin în această din urmă privință — a contactelor și sondajelor amintite — literatura istorică română este bogată ⁷⁵. Oricum, nu putem în cadrul acestui studiu, cu toate riscurile inerente, decît schița răspunsurile.

Spre sfîrșitul anului 1943 se înregistrează o intensificare a contactelor dintre reprezentanți ai puterilor aliate și români, chiar un spor al interesului în special al Marii Britanii și U.R.S.S.-ului pentru România. La 18 noiembrie 1943, diplomația sovietică — spre deosebire de poziția pe care se postase încă cu trei săptămîni în urmă la conferința miniștrilor de externe de la Moscova — decide să participe la negocieri cu emisari ai lui Iuliu Maniu ⁷⁶. În același timp, la Stockholm, începe seria contactelor paralele dintre reprezentanți ai guvernului antonescian sau ai opoziției din România cu diplomați britanici, americani sau — mai ales, și separat —

sovietici și s-au intensificat contactele din alte țări neutre ⁷⁷. Pe de altă parte, după semieșecul unei misiuni precedente, în vara anului 1943, și după o tentativă eșuată la 21 noiembrie, în România a fost lansată, la 21 spre 22 decembrie 1943, în cadrul operației denumită codificată „Autonomous”, o echipă de agenți britanici, condusă de lt. col. de Chastelain care, între altele, trebuia să ia contact cu I. Maniu pentru a explica atât necesitatea capitulării necondiționate, cât și a faptului că toate mesajele trebuiau să fie adresate simultan celor trei puteri aliata ⁷⁸. În cele din urmă, cele trei puteri aliata au convenit să angajeze negocieri, la Cairo, cu emisari români. Desfășurate, începând din 17 martie 1944, negocierile de la Cairo au condus — în condițiile în care cele două mari puteri occidentale au acceptat că diplomația sovietică avea principalul cuvânt de spus în formularea clauzelor — la textul, acceptat de toate cele trei mari puteri, prezentat de Uniunea Sovietică la 8 aprilie 1944 ⁷⁹. Există, de fapt, în martie-aprilie 1944, un evident interes, chiar o grabă, din partea aliaților de a determina o tentativă de ieșire din război mai ales a României. Fără a intra acum în detaliile politicii S.U.A. față de România ⁸⁰, credem că proporțiile interesului aliat rezulta cu deosebită claritate din documentele americane. Experții ai unor organisme din cadrul Departamentului de Stat sau asociate acestuia au studiat și au pregătit în 1942—1943 diferite variante ale unui punct de vedere american față de problemele teritoriale, economice, politice, militare ale lumii postbelice, și, în acest cadru, ale condițiilor de impus și ale relațiilor de promovat și cu statele din Axă, inclusiv cu România. Au fost alcătuite, în acest sens, diferite documente ⁸¹. În ceea ce privește România, punctele de vedere promovate anterior au fost sintetizate, la începutul anului 1944, în documentele pregătite la Working Security Committee (WS) codificate, din nou, ca WS 16 a (Provisions for imposition upon Rumania at time of sursender) și WS 17 (Aspects of Rumanian surrender requiring agreement between British, Soviet and American governments) ⁸² aprobate de JCS (Joint Chiefs of Staff = Comitetul mixt al șefilor de stat major) și transmise Comisiei Consultative Europene. Ulterior, în februarie, a fost formulat documentul WS—60 (Economic aspects of United Nations Occupation of Rumania requiring agreement in advance among the occupying powers) ⁸³. În timp ce guvernul britanic — care menținea contactul cu opoziția burgheză din România — pregătea propriul său punct de vedere cu privire la condițiile de impus României și depunea chiar stăruințe, atât la Washington, cât și la Moscova, pentru a se stabili cadrul în care trebuiau continuate contactele cu românii ⁸⁴, organisme americane calificate au intensificat dezbaterile și contactele în legătură cu formularea punctelor de vedere ale SUA ⁸⁵.

După primele contacte cu Barbu Știrbey la Cairo, Departamentul de Stat a cerut, la 22 martie 1944, avizul militarilor. Comitetul mixt al șefilor de stat-major apreciaze, încă la 21 martie, că „din punct de vedere militar este de dorit în cel mai înalt grad ca oricare sau toate trei din națiunile balcanice ale Axei, România, Ungaria și Bulgaria, să fie detașate de Axă cât mai curând posibil” fiind mai ales dezirabil ca detașarea să ia forma unui efort maxim din partea acelor țări în sprijinul intereselor aliaților. În noul răspuns, din 25 martie, JCS sublinia, între altele, că problemele politice nu priveau domeniul său de activitate decât prin prisma următoarelor considerente militare : „ a) Rezultatele imediate sînt mai importante

decît mijloacele prin care sînt obținute. Pentru aceasta ar fi de dorit să se mențină considerentele politice la minimul esențial ; b) Statele Unite nu vor fi capabile într-un viitor apropiat să asigure asistența militară acestor națiuni sau să influențeze evenimentele militare din acea zonă, cu excepția unui suport limitat pe calea aerului a operațiilor de guerilă și a unor posibile bombardamente limitate”⁸⁶. În sfîrșit, după ce Uniunea Sovietică a prezentat propunerile sale de armistițiu din 8 aprilie, care marcau renunțarea la principiul capitulării necondiționate și acordarea implicită a cobeligeranței României, J.C.S. a recomandat guvernului american să sprijine pe deplin prevederile militare ale propunerii sovietice, considerînd că acordarea cobeligeranței României poate fi „un eveniment de asemenea importantă” în continuarea războiului, încît se speră că guvernul din Washington va găsi o bază pentru a se pune de acord cu guvernele din Londra și Moscova și în privința clauzelor nemilitare ale armistițiului⁸⁷. Opinia liderilor militari americani a influențat categoric poziția Departamentului de Stat în sensul că acesta a renunțat la documentele conținînd proiectele americane privind condițiile capitulării României pregătite pentru EAC și a lăsat Uniunii Sovietice inițiativa, după cum preciza clar o sinteză din mai 1944, consacrată politicii americane față de România⁸⁸.

Interesul deosebit al puterilor aliate pentru negocierea unui armistițiu cu România așa cum se manifesta la sfîrșitul anului 1943 și, în special, în primăvara anului 1944 și-a avut originea în eforturile lor de a-și promova interesele în condițiile pregătirii operației „Overlord” (denumire codificată a operației de debarcare în nord-vestul Franței). În urma precizărilor făcute la conferințele de la Moscova și Teheran, Uniunea Sovietică s-a asigurat că cele două puteri occidentale se vor angaja în operații masive europene în afara spațiului balcanic, preluînd — ca singura dintre cele trei puteri aliate care puteau avea pondere militară în zonă — și inițiativa politico-diplomatică, așa cum s-a observat în formularea condițiilor de armistițiu. Angajarea negocierilor de la Cairo de către aliați și evoluția atitudinii puterilor occidentale — mai ales a Marii Britanii — față de negocieri s-a înscris în cadrul efortului de organizare a unor condiții cît mai favorabile declanșării operației „Overlord”, indiferent care ar fi fost consecințele pentru România sau alte țări mici. Menționăm în acest sens că încă într-o scrisoare din 2 noiembrie 1943 amiralul W. D. Leahy arăta că J. C.S. era de părere că din punct de vedere militar cauza aliată ar fi fost favorizată prin scoaterea din război a României sau Ungariei, sau a amîndurora țării, indiferent dacă această acțiune ar fi putut atrage după sine „deplina ocupație germană a acestor două țări”⁸⁹. Amintind această scrisoare emitentului ei, secretarul de stat al S.U.A., Cordell Hull, cerea, la 16 martie 1944, ca JCS să fie de acord cu includerea și a Bulgariei în proiectul unei declarații comune a celor trei mari puteri aliate care trebuia de fapt să exercite presiuni asupra micilor state incluse în Axă de a face tentative de ieșire din război⁹⁰. În fapt, toate acestea făceau parte integrantă sau se asociau a măsurilor politico-militare aliate destinate să determine o dispersare a forțelor germane în Europa și acțiunilor de înșelare a Înaltului Comandament German în legătură cu marile operații aliate contra Germaniei. În acest sens, încă în primele luni ale anului 1943 a fost elaborat „Planul Jael” care, în una din cele două secțiuni ale sale —

codificată „Zeppelin” — trebuia să convingă O.K.W.-ul că, după încheierea operațiilor din Tunisia și Sicilia, aliații vor debarca în Grecia și în sudul Franței, și în Italia⁹¹. După conferința de la Teheran, „Planul Jael” a fost rebotezat și, de fapt, integrat într-un plan complex de operații de acoperire și de înșelare, codificat sub numele de „Bodyguard”⁹². Menționăm că operația „Autonomous” s-a înscris în acest complex de măsuri. „Bodyguard” urmărea prin unul din cele șase obiective strategice ale sale să fixeze cât mai multe trupe germane în sud-estul Europei în timpul debarcării în Normandia și, în acest sens, să creeze convingerea la O.K.W. că în primăvara anului 1944 principalele eforturi militare ale aliaților se vor îndrepta spre Balcani. Astfel, trebuiau să se acrediteze informații cu privire la un atac anglo-american la Triest, un atac britanic în Grecia și o debarcare anglo-sovietică pe litoralul românesc pentru amenințarea perimetrului petrolifer⁹³. Între negocierile de la Cairo și întregul ansamblu de măsuri aliate pentru înșelarea, dispersarea și slăbirea forțelor germane și în general pentru asigurarea succesului „Overlord-ului” există o relație clară, după cum rezultă și din opiniile ofițerilor britanici „controlori” ai înșelării strategice în legătură cu modul în care trebuiau să fie conduse negocierile cu românii. Luând în considerare mai multe scenarii ale acestor negocieri, asupra cărora nu putem stăruia aici, acești ofițeri au arătat că „Nici o sugestie nu trebuie făcută că noi nu suntem pregătiți să beneficiem de oferta românească în această primăvară”⁹⁴.

După cum este cunoscut, negocierile de la Cairo s-au prelungit, în cele din urmă aliații avertizând, la 1 iunie 1944, că „prelungirea negocierilor nu mai servește la nimic și că negocierile sînt considerate încheiate”, arătîndu-se lui Maniu că dacă se dorea să se beneficieze de condițiile acordate, trebuia trimis un ofițer pentru a lua legătura directă cu Armata Roșie⁹⁵. Trebuie amintit însă că ambasadorul sovietic Novikov nu primise încă, la 13 iunie 1944, aprobarea guvernului sovietic pentru declarația menționată din 1 iunie, privind încheierea negocierilor și nici ulterior⁹⁶.

La 11 iunie 1944 s-a transmis emisarilor români de la Cairo știrea constituirii „blocului democrat patriotic” — de fapt B.N.D. — și acceptarea condițiilor armistițiului⁹⁷. Răspunsul favorabil dat la 13 iunie de reprezentanții aliaților în legătură cu acceptarea sosirii unui avion românesc cu mesageri pentru Știrbey⁹⁸ însemna, de fapt, menținerea deschisă a negocierilor.

NOTE

¹ 23 August 1944. Documente, 1944, vol. II (colectiv de coordonare Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mireea Mușat), Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, doc. 668 și 669, p. 415—417.

² „România Liberă”, nr. 11 din 24 august 1944.

³ Ibidem. Vezi și „Directiva operativă a Marului Stat Major Român”, din 23 august 1944, semnată de generalul de divizie adjutant Gheorghe Mihail (23 August 1944. Documente, 1944 II, doc. 670, p. 417—420).

⁴ 23 August 1944. Documente, II, p. 415.

⁵ Ibidem, p. 417.

⁶ Hans Friessner, *Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Holstein Verlag, Hamburg, 1956, p. 83. Împrejurările care au condus la surprinderea în asemenea măsură a serviciilor de informații germane la 23 August 1944 au fost

analizate de numeroși autori români și străini, participanți la evenimente sau istorici. În ceea ce ne privește, am încercat să sintetizăm informațiile din arhivele germane prin două studii publicate în „Revista de istorie”, toni. 37 (1984), nr. 6, p. 518—533 și nr. 8, p. 782—792. La mărturiile anterioare, adăugăm și informația că în după-amiaza zilei de 22 august și în prima parte a zilei de 23 august 1944 au avut loc la București și împrejurimi consfătuiri la SS-Brigadenführer Hoffmeyer și la comandantul misiunii aviației militare germane din România, generalul A. Gerstenberg, fără ca să se discute în vreun fel despre posibilitatea unei schimbări radicale a politicii României într-un viitor apropiat. Un participant la aceste consfătuiri consemna într-un document, la Viena, la 12 decembrie 1944, că și oficialitățile germane cele mai înalte din România fuseseră surprinse de evenimente (National Archive Washington — în continuare NA , RG-242, T 580 — Captured German Records Filmed at Berlin — Roll 64).

⁷ Vezi Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes, Bonn (în continuare PA) Handakten Ritter, Bd. 27, passim; 23 August 1944. Documente, II, passim; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen, 1938—1944*, ediția a II-a, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965, p. 218 și urm.

⁸ Hoover Institution Archives (Archives of the Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University, Stanford, California) — în continuare HIA — Coll. Dinitriș G. Popescu, Box 4, Notă a lui N. M. Djuvara din Stockholm, 25 august 1944. Mihai Antonescu a transmis prin Djuvara ministrului român la Stockholm că guvernul român dorea să ceară armistițiului și, în acest scop, Nanu trebuia să reia contactul cu reprezentanții sovietici din capitala Suediei pentru unele precizări.

⁹ HIA, Coll. George Duca, Box 19, caiet XXVIII. Însemnare din 24 august 1944. Vameșii germani chiar l-au ajutat pe Djuvara să-și găsească un loc într-un avion.

¹⁰ PA, Handakten Ritter, Bd. 27, n.p., T. 1867 din 24 august 1944.

¹¹ A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 227.

¹² Vezi Ilic Ceaulescu, Florin Constantin, Mihail E. Ionescu, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurta război mondial*, ediție revăzută și adăugită, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 115 — 119.

¹³ „Völkischer Beobachter” (Norddeutsche Ausgabe), an 57, nr. 239 din 26 august 1944. În nr. 238 din 25 august al oficiosului nazist informațiile, datele 24 august, nu menționează în nici un fel Bucureștii sau România. Scurtul pasaj din comunicatul OKW referitor la luptele din aripa de sud a frontului de est evita, de asemenea, să menționeze pe români. Culmea dezinformării este atinsă însă în numărul 240 din 27 august al ziarului în care se pretindea că trupele germane și blindate românești „credincioase” luptau împreună pe front și că „Rezistențe izolate ale partizanilor elicii regale au fost zdrobite. În zona București și chiar în oraș au fost respinse repetate atacuri ale trădătorilor”.

¹⁴ 23 august 1944. Documente, II, doc. 745, p. 537—538.

¹⁵ Nicolae Ceaulescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate* vol. 10, Edit. Politică, București, 1974, p. 623.

¹⁶ H.A. Jacobsen, 1939—1945. *Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten*, Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft, Darmstadt, (1961), doc. 129, p. 445.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 180, p. 180.

¹⁸ În 1944, industria de război germană a produs 10 000 blindate ușoare, 12 100 blindate medii și 5 200 blindate supergrele în comparație cu, respectiv, 3 600, 5 600 și 100 în anul 1942 și 7 900, 9 400 și 2 500 în anul 1943. Au fost produse în 1944, în total 40 593 avioane, față de 15 409 în 1942 și 24 807 în anul 1943. Capacitatea, în tone, a submarinelor construite de Germania a fost de 193 000 în 1942, 221 000 în 1943, 234 000 în 1944 (*Ibidem*, doc. 171 a, p. 546; doc. 172 b, p. 549; doc. 179, p. 562).

¹⁹ *Ibidem*, doc. 183, p. 564.

²⁰ Carl Clodius sublinia într-o scrisoare din 2 iunie 1944 către Karl Ritter: „Cu toate dificultățile pe care le întâmpin aici zilnic în munca mea, nu pot să nu recunosc că este mai bine să avem în România o conducere de stat politică și militară rigidă și energică, care ne face în domeniul economic și financiar mari dificultăți, decît să provocăm din considerente economice o schimbare ale cărei consecințe militare și politice nu ar putea fi de către nimeni prezise cu certitudine” (PA, Handakten Ritter, Bd. 27). Un raport al lui Andreas Schmidt, șeful Grupului etnic german, sublinia că: „O ocupare a României ar putea să atragă o puternică slăbire a armatei române (care în mare nu este progermană) și, de asemenea, să atragă după sine pericolul partizanilor” (Bundesarchiv Koblenz, NS 19 neu, 2146, Raport din Brașov, 2 iunie 1944).

²¹ Vezi PA, Inland II g, Bd. 427, documente din aprilie-iunie 1944.

²² Comandantul Grupului de armate „Süd-Ukraina”, general-colonelul Schröner, care, potrivit unuia autor, ar fi știut „de presiunile regelui și ale opoziției asupra lui Antonescu, de

planul de retragere a cit mai multe unități române”, a luat, între altele, măsura intercalării trupelor germane și române pe front (vezi Karl Ruef, *Odysee einer Gebirgsdivision. Die 3. Geb. Div. im Einsatz*, Leopold Stoker Verlag, Graz-Stuttgart (1976), p. 517—518).

²³ Vezi I. Ceaușescu, Fl. Constantiniu, M. Ionescu, *op. cit.*, p. 58—60.

²⁴ Vezi mai larg cap. IV—VI din lucrarea menționată în nota precedentă.

²⁵ Vezi mai larg culegerea, editată de Comisia română de istorie militară, *Ecoul internațional al revoluției din august 1944 și al contribuției României la războiul antihitlerist*, Edit. Politică, București, 1984.

²⁶ 23 August 1944, *Documente*, II, doc. 722, p. 495—496.

²⁷ NA, RG—43, Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosley (în continuare — EAC/Mosley), Box 16.

²⁸ *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers* (în continuare FRUS), 1944, vol. IV, Europe, United States Government Printing Office, Washington, 1966, p. 192.

²⁹ *Osvoboditelnaia missiia Sovetskikh Voorujennih sil v Europe vo vtoroi mirovoi voine. Dokumenti i materialy*, Voenoe izdatelstvo, Moskva, 1985, doc. 24, p. 48—49. Directiva preciza că, în legătură cu ofensiva plină de succes a trupelor sovietice, în unele locuri — era indicată, ca singur exemplu, zona Bacău — trupe române au început să se predea în mod organizat și în legătură cu aceasta se ordona : 1) trupele Fronturilor ucrainene 2 și 3 să-și continue misiunile trasate ; 2) românii care încetau lupta să li se explice că armatele sovietice nu puteau înceta operațiile militare atit timp cit nu sint lichidate forțele germane care continuă să se afle în România și continuă să lupte contra Armatei Roșii ; 3) se reglementa atitudinea față de trupele române care se predau în mod organizat, și anume : a) unitățile care declarau că doreau să lupte contra germanilor sau contra ungarilor pentru eliberarea Transilvaniei li se permitea menținerea armamentului pină la artilerie ; b) unitățile care refuzau să lupte contra germanilor sau ungarilor să fie dezarmate și îndreptate spre locuri de adunare ale prizonierilor de război ; c) cei care se predau individual sau în grupuri erau dezarmați și luați prizonieri. Este dificil de admis că directiva putea fi generată doar de un caz izolat. Nu cunoaștem amănunte în legătură cu momentul concepției ei sau ora la care a fost emisă. Este însă știut că Stalin lucra în a doua parte a nopții, astfel încit directiva, datată 24 august 1944, putea fi rezultatul prîncelor știri care au parvenit de pe front în legătură cu încetarea ostilităților din partea trupelor române, după declanșarea insurecției, sau a probabilităților luate în considerare în vîntuța contactelor care avuseseră loc la Stockholm.

³⁰ *Ibidem*, doc. 14, p. 34—35.

³¹ 23 August 1944, *Documente*, II, doc. 712.

³² Acest fapt a fost subliniat în mod expres în telegrama nr. 8 din 26 august 1944, trimisă de ministrul român de externe guvernului sovietic prin intermediul ambasadorului sovietic din Ankara.

³³ În rapoartele privind acțiunile militare ale fronturilor 2 și 3 ucrainene înaintate Comandamentului Suprem Sovietic, luarea de prizonieri români nu mai apare — cel puțin în rapoartele publicate — decit în ziua de 24 august 1944 (vezi *Osvoboditelnaia missiia . . .*, doc. 25, p. 49—50 și rapoartele pentru zilele de 25—31 august, p. 51—62). De fapt, au fost luați prizonieri români într-un mare număr și în zilele următoare, în pofida demersurilor românești pe cale diplomatică pe lingă reprezentanții celor trei aliați în Turcia, ca și a tentativelor de stabilire a unor contacte și acorduri cu comandanții marilor unități sovietice (vezi HIA, Coll. Dimitrie G. Popescu, Box 5, telegramele 8, 9, 14 din 26 și 28 august 1944 semnate de Gr. Niculescu Buzescu ; *Ibidem*, Box 2, Notă a generalului Constantin Eftimiu către Președintele Consiliului de Miniștri).

³⁴ Vezi 23 August 1944, *Documente*, II, doc. 546, p. 215—216.

³⁵ Vezi Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, I, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 282—303.

³⁶ HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box 5, copia mesajului datat la 26 iunie 1944, orele 11,30.

³⁷ HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box. 5.

³⁸ 23 August 1944, *Documente*, II, doc. 752, p. 546—547.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ FRUS, 1944, IV, p. 197.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Vezi, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 225—226 ; vezi și N. Dascălu, *Imaginea actului istoric de la 23 August 1944 în documentele militare americane*, în „Revista de istorie”, tom. 37 (1984), nr. 7, p. 688 și urm.

⁴⁴ Vezi, în acest sens, declarația făcută presei la 24 august 1944 — de fapt 25 august — în Europa — de Cordell Hull (23 August 1944, *Documente*, II, doc. 696, p. 467).

⁴⁵ *FRUS*, 1944, IV, p. 194.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 190.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 194.

⁴⁸ *Ibidem*, IV, p. 197-198.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 198-199.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 199-201; vezi și 23 August 1944. *Documente*, II, doc. 793, p. 603-605.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Aceasta rezultă chiar din titlul documentului scris intitulat: „Instrucțiuni pentru delegația română care pleacă la Moscova în vederea încheierii unei convențiuni speciale privitoare la aplicarea armistițiului intervenit între România pe de o parte și U.R.S.S., Marea Britanie și Statele Unite ale Americii pe de altă parte” [s.n.]. Problemele cele mai urgente erau considerate a fi: trupele sovietice să nu mai înainteze în teritoriul deja eliberat de armata română; să înceteze dezarmarea trupelor române; să se acorde „statutul de țară aliată” (cobeligerantă) etc. (vezi HIA, Coll. Dimitrie G. Popescu, Box 2).

⁵³ Textul Convenției de armistițiu în 23 August 1944. *Documente*, II, doc. 844, p. 707-711.

⁵⁴ *Osvoboditelnaia missiia* . . . , doc. 30, p. 55.

⁵⁵ *Ibidem*, doc. 31, p. 56.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Vezi rapoartele de luptă ale comandamentului Frontului 2 Ucrainean din 29, 30, 31 august și 4 septembrie 1944 (*Ibidem*, doc. 32, 34, 36, 37, p. 56-57, 59, 61-63).

⁵⁸ *Ibidem*, doc. 33 și 35, p. 58 și 60.

⁵⁹ În legătură cu locul sud-estului Europei în strategia britanică în anii 1941-1945, vezi mai pe larg Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, The Mac Millan Press, London, 1976, cap. 11, p. 111-125.

⁶⁰ NA, RG 43, EAC Mosley, Box 14.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *The Foreign Office and the Kremlin-British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941-45* (editor Graham Ross), Cambridge University Press (1984), doc. 23, p. 142-144 (PIIPS paper on military occupation in South-eastern Europe, 10 February 1944).

⁶³ NA, RG-59, The Records of Harley A. Notter — în continuare Notter's File — Box 137, (Records of Policy and Planning Committees — PPC), PC — 4, Part II.

⁶⁴ Vezi Robert H. Keyserlingk, *Arnold Toynbee's Foreign Research and Press Service, 1939-43 and its Post-War Plans for Southeast Europe*, în „Journal of Contemporary History”, vol. 21 (1986), nr. 4, p. 539-558. Studiul, deosebit de interesant prin datele puse în circulație pentru prima dată, atrage atenția asupra căilor prin care s-a ajuns ca ideea unor state multinaționale sau confederații, contrară voinței popoarelor din zona și nerecitate față de raporturile de forță statornicite de evenimente, să fie ridicate la rang de politică oficială la Londra.

⁶⁵ Vezi mai pe larg în volumul *The Foreign Office and the Kremlin* . . . , doc. 10, 11, 13, 15; vezi și Elisabeth Barker, *op. cit.*, p. 130-137.

⁶⁶ Vezi *Sovetskii Soiuz na mejdunarodnih Konferenții perioda Velikoi Oblestvennoi voiny 1941-1945 gg.* Tom I, *Moskovskaia Konferenția ministrov inostrannih del SSSR, SSA, Velikobritanii, (19-30 okteabre 1943 g.)*. *Sbornik dokumentov*, Moskva, 1978, partea IV, anexa 7, p. 355-356.

⁶⁷ *Ibidem*, doc. 50, p. 186-187, doc. 70 și anexă, p. 299-301, p. 395, nota 65. După ce delegația britanică a informat despre sondajele de pace întreprinse de reprezentanți ai guvernului sau ai opoziției burgheze din România, Molotov a subliniat că nu se puteau purta convorbiri cu România sau ceilalți sateliți ai Germaniei decât în legătură cu o capitulare necondiționată. (*Ibidem*, p. 186).

⁶⁸ *Ibidem*, partea IV, doc. 95, anexa 2, p. 348-349.

⁶⁹ *Ibidem*, partea IV, doc. 96, protocolul strict secret din 1 noiembrie 1944.

⁷⁰ *Ibidem*, partea IV, doc. 96, anexele 1 și 2 (declarațiile generalului-locotenent britanic Ismay și a generalului-maior american Deane, din 20 octombrie 1943).

⁷¹ Elisabeth Baker, *op. cit.*, p. 120.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 120-121.

⁷⁴ HIA, Coll. Dimitrie G. Popescu, Box 1, Copie a stenogramei ședințelor privind convenția de armistițiu, Moscova, 10-12 septembrie 1944.

⁷⁵ Vezi mai pe larg Traian Udrea, *Rolul forțelor politice interne din România în restabilirea independenței și suveranității în preajma insurecției naționale antifasciste și antimperialiste din august 1944*, în „Revista de istorie”, tom. 28 (1975), nr. 12, p. 1 805-1 831; A. Simion, *Preliminariile politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

Vezi și lucrarea, mai sus citată, semnată de Gheorghe Buzatu. Expuneri sistematice ale acestor sondaje și contacte la Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

⁷⁸ NA, RG-43, EAC/Mosley, Box 14, Copie a documentului britanic „Note on Rumanian Situation”, din 28 noiembrie 1943; Elizabeth Barker, *op. cit.*, p. 228-229.

⁷⁹ HIA, Coll. Dimitrie G. Popescu, *passim*.

⁸⁰ Elizabeth Barker, *op. cit.*, p. 228-230; vezi și Florin Constantiniu, *Memoriile unui agent britanic în ajunul insurecției române în august 1944*, (I), (II), în „Revista de Istorie”, tom. 35 (1982), nr. 1, p. 161-170 și nr. 5-6, p. 735-739.

⁸¹ Vezi bibliografia indicată la nota 73.

⁸² Vezi Paul D. Quinlan, *Clash over Romania: British and American Policies toward Romania: 1938-1947*, Los Angeles, 1977, cap. IV, p. 79-103; Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 218-228.

⁸³ Este vorba de documentele din seriile codificate cu inițiala T, H, S, elaborate în 1942-1949. Ele au fost preluate cu modificări sau încorporate în noile documente din seria WS

⁸⁴ NA, RG-59, Notter's File, WS, Box 148.

⁸⁵ *Ibidem*, Box 419.

⁸⁶ NA, RG-43, EAC/Mosley, Box 14 (notele și telegramele britanice din 28 noiembrie 1943, ianuarie 1944 și memorandumurile și telegramele americane din 27 noiembrie 1943, 11 și 21 ianuarie 1944) și NA, RG-59, Notter's File, Box 148 (aide-mémoire-ul britanic din 18 ianuarie 1944).

⁸⁷ NA, RG-59, Notter's File, Box 148; (stenogramele ședințelor din 10, 12 și 14 ianuarie 1944 ținute de Working Security Committee, WS Minute 11, 13 și 15); NA, RG-43, EAC (Mosley, Box 14 (documentele JCS 905-4 din 27 ianuarie 1944 și WS 23 din 12 ianuarie 1944)

⁸⁸ NA, RG-43, EAC/Mosley, Box 14 (JCS 778/1 din 25 martie 1944).

⁸⁹ *Ibidem*, (JCS 812/1 din 9 aprilie 1944).

⁹⁰ *Ibidem* (Documentul „American policy towards Rumania at it bears upon Soviet-American relations”).

⁹¹ NA, RG-43, EAC/Mosley, Box 14.

⁹² *Ibidem*, Acest proiect, cu modificări în urma consultărilor interaliate, a stat la baza declarației celor trei mari puteri aliate din 12 mai 1944 (*Ibidem*, memorandumuri ale Departamentului de Stat din 1 și 9 mai 1944 către amiralul Leahy).

⁹³ Anthony Cave Brown, *Die unsichtbare Front. Entschieden Geheimdienste den 2. Weltkrieg?*, Desch (München, 1976), p. 253-259.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 407; vezi și Elizabeth Barker, *op. cit.*, p. 121.

⁹⁵ Anthony Cave Brown, *op. cit.*, p. 408-409.

⁹⁶ Elizabeth Barker, *op. cit.*, p. 122-123.

⁹⁷ *23 August 1944. Documente*, II, doc. 583, p. 278.

⁹⁸ *Ibidem*, doc. 593, p. 290-291.

⁹⁹ HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box 5.

¹⁰⁰ *23 August 1944. Documente*, II, 593. p. 291.

L'ACTE HISTORIQUE DU 23 AOÛT 1944 DANS LE CONTEXTE DE LA POLITIQUE DES GRANDES PUISSANCES À L'ÉGARD DE LA ROUMANIE (I)

Résumé

Cette première partie de l'étude analyse d'abord les réactions immédiates des grandes puissances provoquées par la Roumanie qui se rallia aux Nations Unies au moment où elle se détachait de l'Axis, d'où il résulte en premier lieu que celles-ci ont été surprises par le déclenchement de l'insurrection roumaine. L'auteur souligne que la réaction d'Hitler, dépourvue d'esprit réaliste, fut d'une brutalité extrême sur le plan militaire, instable sur le plan politique et mystificatrice sur le plan de la propagande. Ensuite on insiste sur les intérêts vitaux de l'Allemagne dans les Balkans et notamment en Roumanie, qui ont provoqué la réaction d'Hitler.

Dans l'analyse de la réaction des grandes puissances de la coalition antihitlérienne, l'auteur insiste sur l'évolution des positions de la diplomatie soviétique dans la période 24—26 août, qui a reconnu les clauses de l'armistice proposé en avril 1944 et a accepté trois nouvelles clauses — y compris une zone libre de la présence des troupes étrangères — qu'on avait promises au gouvernement Antonescu. Il constate que ces reconnaissances diplomatiques — abandonnées par la suite — n'ont pas été en accord avec les directives et l'action militaires soviétiques. La diplomatie américaine avait élaboré ses propres propositions d'armistice, révisées pour une dernière fois le 23 août même, mais elle se rallia ensuite à la position soviétique par laquelle on confirmait les conditions d'armistice d'avril 1944 et les compléments mentionnés, pour embrasser deux jours après de nouvelles propositions britanniques. En fait, c'est la diplomatie britannique qui propose pour la première fois après le 23 août la modification des conditions d'armistice déjà négociées.

Faisant fond sur la constatation que les réactions et les attitudes des grandes puissances de la Coalition antihitlérienne vis-à-vis des événements du 23 Août 1944 surprennent l'essentiel de la politique de ces puissances à l'égard de la Roumanie et du Sud-Est européen dans cette phase de la guerre et dans la perspective de l'après-guerre, l'auteur entreprend une analyse détaillée de cette politique à partir des derniers mois de l'année 1943. Dans les grandes lignes, on analyse par la suite les circonstances qui ont déterminé, après la formulation du principe de la capitulation inconditionnée, l'intérêt manifeste des Alliés pour éliminer la Roumanie — de même que la Bulgarie et la Hongrie — de la guerre au printemps de l'année 1944. On souligne ensuite le fait que, depuis la fin juin 1944, on n'a plus donné de réponse aux forces ralliées au Bloc National Démocratique qui avaient accepté les conditions d'armistice et avaient proposé un plan de coopération et de coordination militaire avec les Alliés au moment où l'action serait déclenchée.

ORGANIZAȚIA UNITĂȚII AFRICANE — LA PESTE UN SFERT DE VEAC DE EXISTENȚĂ

VIOREL CRUCEANU

Organizația Unității Africane a sărbătorit la 25 mai 1988 împlinirea unui sfert de secol de la constituirea sa. Răspunzînd unui deziderat istoric, O.U.A. a apărut ca o expresie a aspirațiilor de independență și solidaritate ale tinerelor state de pe continentul negru. În anii trecuți de atunci, Africa s-a confruntat cu probleme de o acută complexitate : subdezvoltare, malnutriție, conflicte de frontieră, războaie civile, instabilitate politică, rînduieli rasiale în extremitatea sa sudică, calamități naturale, precum seceta și deșertificarea, etc. Sarcinile O.U.A. sînt imense, dar, o privire retrospectivă, pertinentă, denotă că, în ciuda greutăților, realizările sînt superioare neîmplinirilor. Supusă la felurite încercări, inclusiv amenințarea cu dezintegrarea, organizația a acumulat experiență, devenind mai matură și dobîndind un prestigiu indubitabil. Jubileul său invită la reflecții : care sînt originile ideii de unitate africană, cum s-a împlinit un asemenea ideal, care sînt scopurile și principiile O.U.A., în ce măsură au fost atinse obiectivele propuse, ce situații nu și-au aflat rezolvarea? Apelînd la memoria timpului, vom încerca să ne apropiem și să pătrundem momente ce și-au lăsat o amprentă decisivă asupra evoluției continentului negru.

Organizația Unității Africane își are sorgintea în panafricanism, amplu curent intelectual inițiat la începutul secolului de diaspora africană. Panafricanismul este legat de numele avocatului din Trinidad, Henry Sylvester Williams, care a convocat la Londra, în 1900, prima consfătuire a negrilor. În perioada interbelică se desfășoară patru congrese panafricane, în anii 1919, 1921, 1923 și 1927, al căror inițiator a fost eminentul și longevivul sociolog american de culoare, dr. William Edward Burghardt du Bois. Mișcarea s-a impus „ca o manifestare de solidaritate între intelectualii americani, antilezi și africani, îndreptată împotriva opresiunii politice, culturale și rasiale la care este supusă rasa neagră de puterea albilor”¹. În esență, ea preconiza „realizarea unirii populațiilor din Africa în scopul eliberării acestui continent de sub stăpînirea imperialistă”². Doctrina panafricanistă capătă consistență la cel de-al cincilea Congres organizat la Manchester între 15—19 octombrie 1945. Destinele sale sînt preluate acum de o nouă generație animată de tineri intelectuali africani formați în S.U.A. și Europa occidentală, precum : Kwame Nkrumah³, Jomo Kenyatta⁴, Hastings Banda⁵, nigerianul Obafemi Awolowo, sierra-leonezul Wallace-Johnson. Convingerile lor erau foarte clare în privința viitorului Africii și, odată întorși în țările de origine, se vor situa în fruntea luptei de eliberare națională. În documentele Congresului „Challenge to the

Colonial Power" și „Declaration to the Colonial Workers, Farmers and Intellectuals" erau formulate cu tărie revendicările popoarelor africane: „Sintem hotărâți să devenim liberi [...] Cerem autonomia și independența Africii Negre, în măsura și nu mai mult decât este eu puțință în această una și singură lume, ca grupurile și populațiile să se conducă de sine însele cu respectul, bineînțeles, al unității și frățietății omenirii [...]”⁶. Două mari idei se detașează la Congresul de la Manchester: independența și unitatea, care vor deveni coordonatele fundamentale ale amplului proces revoluționar de „renaștere africană”. Fostul președinte tanzanian, dr. Julius Nyerere, de formație istoric, sesiza că manifestările panafricane „au pus bazele pe care s-au putut ridica toate mișcările de independență de la sud de Sahara. Un lucru și mai important este faptul că aceste congrese panafricane ale femeilor și bărbaților negri au condus la crearea Organizației Unității Africane. Ei au fost cei care au învățat, aplicat și predat primii lecția unității [...]”⁷.

Independența a devenit o realitate în anii care au urmat celui de-al doilea război mondial. Ea s-a datorat luptei viguroase a popoarelor călăuzite de formațiuni politice energetice și de lideri devotați cauzei naționale până la sacrificiu. Se știe că în 1945 existau în Africa doar patru state independente: Etiopia, Liberia, Egipt și Uniunea Sud-Africană (stat în care se practică discriminarea rasială, negrii fiind eliminați din viața politică). Lor li se vor adăuga Libia, în 1951, și Sudan, Maroc și Tunisia, în 1956. În Africa Neagră, semnalul libertății îl dă Ghana la 6 martie 1957; urmată de Guineea la 2 octombrie 1958. În 1960, consacrat drept „Anul Africii”, nu mai puțin de șaptesprezece țări devin stăpîne pe propriul destin: Camerun, Togo, R. Malgașă (actualmente R.D. Madagascar), Congo-Kinshasa (în prezent Zair), Somalia, Dahomey (R. P. Benin), Niger, Volta Superioară (devenită Burkina Faso), Coasta de Fildeș (Cote d’Ivoire), Ciad, R. Centrafricană, Congo-Brazzaville (azi R. P. Congo), Gabon, Senegal, Mali, Nigeria și Mauritania. Accesul la o viață demnă a unei însemnate părți a continentului a creat premise favorabile reafirmării conceptului de unitate, în lupta comună împotriva colonialismului și pentru o viață nouă. Trebuiau înlăturate piedici, animozități, puncte de vedere divergente. Principiul unității era acceptat pretutindeni, dar cu nuanțe. Unii din promotorii săi, alimentîndu-se de la sursele panafricanismului, au militat pentru crearea unui organism continental. Primul care a lansat această idee a fost militantul jamaican Marcus Garvey, la începutul secolului nostru. Autor al celebrei lozinci „Africa africanilor”, el lansase cuvîntul de ordine „Back to Africa” (Înapoi în Africa). Garvey urmărea astfel constituirea unor vaste „State Unite ale Africii”, care să înlătore jugul colonial (filosofia sa va fi preluată și dezvoltată de liderul ghanез, dr. Kwame Nkrumah). Alte opțiuni dădeau întîietate alianțelor regionale. O serioasă problemă se ridica: aceea a raportului dintre independență și unitate. Multe țări priveau cu neîncredere o asociere organică care le-ar fi periclitat libertatea abia dobîndită. De aceea s-a insistat pe necesitatea unei unități suple, între parteneri egali, cu obligații reciproce și norme precise de conduită. Istoria a dovedit că, numai urmînd o asemenea cale a fost posibilă nașterea O.U.A. în primăvara lui 1963.

Este interesant de studiat, căutările liderilor africani în tentativa dobîndirii unei finalități viabile. Prima Conferință a statelor africane

independente a avut loc din inițiativa dr. Kwame Nkrumah, la Accra, în perioada 15 — 23 aprilie 1958. Au participat Etiopia, Egipt, Libia, Sudan, Maroc, Tunisia, Liberia și Ghana. Cu acest prilej, primul ministru ghanez îndemna la întărirea independenței și unității și propunea crearea unei organizații permanente a țărilor eliberate⁸. Se poate afirma că temeliile viitorului edificiu politic al unității africane s-au pus la Accra în 1958, dar profilul său se va contura mult mai târziu. În ultima lună a aceluiași an, capitala ghaneză găzduiește un nou forum : Conferința popoarelor africane. Scopul său : afirmarea solidarității statelor independente ale continentului cu cele aflate în luptă. Fidel principiilor sale de largă cuprindere africană premierul Nkrumah hotărăște la 23 noiembrie 1958, împreună cu președintele guineez Ahmed Sékou Touré⁹, unirea celor două țări, ca un act preliminar al viitoarelor „State Unite ale Africii de Vest”. Acțiunea a rămas, însă, doar un frumos ideal.

În țările francofone unitatea era percepută diferențiat. Se detașează un curent cu sensibile revendicări panafricane, al cărui animator era liderul centrafrican Barthélémy Boganda, fondatorul partidului Mișcarea Evoluției Sociale din Africa Neagră (M.E.S.A.N.). La 17 octombrie 1958 el propune crearea „Statelor Unite ale Africii latine” în cadrul unui proces progresiv, care să includă coloniile franceze, iar în faza sa finală și pe cele portugheze. Statele vecine au primit cu ostilitate proiectul, iar moartea inițiatorului său, survenită accidental în martie 1959, l-a făcut caduc. La bogata zestre în evenimente a anului 1958 se adaugă și Congresul de constituire a „Partidului Regrupării Africane.” Ținut la Cotonou în Dahomey, el a reunit o serie de remarcabili politicieni vest-africani francofoni dar și invitați din Ghana și Liberia. Participanții au cerut „surprimrea tuturor frontierelor stabilite la Berlin în 1885”, optînd pentru „o comunitate africană solidă și propagandistă”¹⁰. Pe o poziție opusă s-au situat cea mai mare parte a liderilor politici francofoni. Aceștia s-au regrupat în „Rassemblement Democratique Africain” (R.D.A.), un „superpartid” care avea cite o secțiune locală în cele zece țări membre. Militanții săi preonizau o federalizare a coloniilor dar în cadrul unor strînse raporturi cu metropola (reflex al moștenirii tradiției colonialismului francez de „asimilare” a autohtonilor). Sub auspiciile R.D.A. s-a încercat, în ianuarie 1959, crearea Federației Mali din Senegal, Sudanul vest-african, Volta Superioară și Dahomey. Datorită fisurilor apărute, doar primele două se vor angaja în federație. În august 1960 ea se destramă, statele membre proclamîndu-și separat independența. În Africa de est, cele trei țări de limbă engleză — Tanganyika, Uganda și Kenya—au fost și ele tentate de posibilitatea înființării unei federații, dar fără succes. În partea australă a continentului, colonialismul englez a pus el însuși bazele unei federații : Rhodesia — Nyassaland. Aplicarea unei politici rasiale discriminatorii a determinat însă pe conducătorii africani naționaliști să lupte pentru desființarea unui asemenea organism.

Un pas înainte în afirmarea voinței de stringere a legăturilor dintre țările Africii l-a reprezentat Conferința de la Casablanca, organizată între 3 — 7 ianuarie 1961. Participanții, Ghana, Guineea, Mali, Libia, Egipt, Maroc și guvernul revoluționar algerian în exil au adoptat „Carta Africană de la Casablanca”. Actul prevedea înființarea unei „Adunări consultative africane” și a unui „comandament unit însărcinat cu asigurarea indepen-

dentei și suveranității statelor africane [. . .]”¹¹. S-a hotărât și crearea unor comisii politice, economice și culturale menite să impulsioneze schimburile reciproce. Ea a fost urmată de întâlnirea președinților Kwame Nkrumah (Ghana), Ahmed Sékou Touré (Guinea) și Modibo Keita¹² (Mali) de la Accra, din 27 — 29 aprilie 1961. Cu acest prilej este elaborată „Carta Uniunii Statelor Africane”, prin care se stipula că uniunea Ghana — Guinea — Mali, deschisă și altor eventuali aderenți, se dorește a fi nucleule viitoarelor State Unite ale Africii. Promovind o politică progresistă, cele trei țări vest-africane, ca și partenerii lor de la Casablanca, au jucat un rol esențial în întărirea spiritului de solidaritate africană și în pregătirea condițiilor pentru constituirea O.U.A. Replică la „grupul de la Casablanca” se va forma la 12 mai 1961 „grupul de la Monrovia”. Reunind majoritatea statelor africane francofone, Liberia și Tunisia, noul organism va adopta o poziție moderată, în defavoarea dinamismului, în rezolvarea problemelor continentului. Tot în 1961, la 7 septembrie, în capitala malgașă, Tananarive, fostele colonii franceze vor pune bazele Uniunii Africane și Malgașe. Tributară unor mentalități depășite, ea avea ca scop declarat prezentarea unor „relații speciale” cu fosta putere colonială. Asistăm astfel, în cursul anului 1961, la o periculoasă polarizare a continentului. O asemenea evoluție ridică un serios semn de întrebare asupra șanselor unității continentale. Din fericire, înțelepciunea a prelevat. În 1962, prin intense contacte bilaterale sau multilaterale (un rol decisiv revenind Etiopiei), liderii africani și-au armonizat pozițiile, netezind calea unui „Sommet” la care să participe toate statele independente.

Reuniunea s-a desfășurat în perioada 22—25 mai 1963 la „Africa Hall” din Addis Abeba, capitala Etiopiei. Faptul proba că diferențele aveau „tendința estompării în fața trecutului colonial comun, a prezentului asemănător și a unui viitor neapărat interdependent”¹³. La Conferință, precedată între 15—21 mai de o întâlnire pregătitoare a miniștrilor de externe, au participat 31 de țări independente în acel moment și care vor intra în istorie ca membre fondatoare ale O.U.A. : Algeria, Burundi, Camerun, R. Centrafricană, Ciad, Coasta de Fildeș, Congo B., Congo K., Dahomey, Egipt, Etiopia, Gabon, Ghana, Guinea, Liberia, Libia, R. Malgașă, Mali, Maroc, Mauritania, Niger, Nigeria, Rwanda, Senegal, Sierra Leone, Somalia, Sudan, Tanganyika, Tunisia, Uganda și Volta Superioară. A lipsit de la Addis Abeba, Republica Togo. La 13 ianuarie 1963 la Lomé avusese loc o lovitură de stat militară, în cursul căreia președintele Sylvanus Olympio a fost ucis. Deși armata a încredințat puterea unui civil, liderii africani întruniți în capitala Etiopiei au refuzat să primească delegația togoleză. Totuși, R. Togo va fi admisă ca membră a O.U.A. în luna iulie 1963. Au participat, de asemenea, în calitate de observatori, 24 de partide politice și mișcări de eliberare națională din teritoriile aflate încă sub dominație colonială. La lucrări, a fost prezentat și secretarul general al O.N.U., birmanezul U. Thant. Numărul total al delegațiilor se ridică la 520. Activitatea lor a fost urmărită la fața locului de 500 ziaristi din toată lumea. Țările cele mai bine reprezentate erau Ghana cu 41 delegați, Egipt — 38 delegați, Nigeria — 33 delegați, Etiopia — 31 delegați, Mali — 28 delegați, Cote d’Ivoire — 27 delegați, Tunisia — 25 delegați, etc. La un nivel mai scăzut, condiționate de posibilități, se prezentau Rwanda cu 3 delegați, Burundi — 5 delegați și Niger cu 7 delegați¹⁴. În prima zi a lucrărilor s-a

ales biroul Conferinței la nivel înalt. Președinția este încredințată șefului statului gazdă, împăratul Hailé Sélassié I¹⁵. Prim-vicepreședinte este ales liderul liberian William S. V. Tubman¹⁶. Vicepreședinți au fost desemnați: Gamal Abdel Nasser¹⁷ (Egipt), Kwame Nkrumah (Ghana), Felix Houphouët-Boigny¹⁸ (Cote d'Ivoire), Léopold Sédar Senghor¹⁹ (Senegal), Fulbert Youlou²⁰ (Congo B), Julius Nyerere²¹ (Tanganyika) și premierul Abubakar Tafewa Balewa²² (Nigeria). Zilele de 23 și 24 mai au fost rezervate rostirii discursurilor șefilor de stat și de guvern prezenți. Marea majoritate a liderilor africani optează pentru o „unitate în diversitate” întemeiată pe respectul independenței și suveranității naționale (remarcată a fost poziția diferită a președintelui K. Nkrumah. Într-un discurs caracterizat drept „cel mai lung (peste două ore), cel mai important și cel mai utopic”²³, el a propus elaborarea unei Constituții unice, formarea unui guvern continental de uniune, o politică externă comună, un sistem de apărare african, introducerea cetățeniei africane etc.²⁴). La 25 mai, șefii de stat și de guvern și-au pus semnătura pe Carta Organizației Unității Africane, document structurat în 30 de articole, ce încununa o muncă laborioasă și care deschidea o nouă perspectivă relațiilor dintre statele continentului negru. Iată câteva din prevederile sale cele mai importante. La articolul 2 sînt menționate „scopurile organizației”: a) să întărească unitatea și solidaritatea statelor africane și malgașe; b) să coordoneze și să intensifice cooperarea și eforturile lor pentru a oferi popoarelor Africii condiții mai bune de existență; c) să apere suveranitatea, integritatea teritorială și independența lor; d) să abolească toate formele de colonialism din Africa; e) să favorizeze cooperarea internațională ținînd seama de Carta Națiunilor Unite și Declarația universală a drepturilor omului.

În articolul 3 sînt stipulate principiile pe care se întemeiază unitatea africană: 1. egalitatea suverană a tuturor statelor membre; 2. neamestecul în treburile interne ale statelor; 3. respectarea suveranității și integrității teritoriale ale fiecărui stat membru și a dreptului său inalienabil la o existență independentă; 4. rezolvarea pașnică a diferendelor, prin tratative, mediație, conciliere sau arbitraj; 5. condamnarea, fără rezerve, a asasinatului politic, ca și a activităților subversive întreprinse de statele vecine sau de orice alte state; 6. dedicarea, fără rezerve, cauzei emancipării totale a teritoriilor africane care nu sînt încă independente; 7. afirmarea unei politici de nealiniere față de orice bloc militar.

Pornind de la principiile de mai sus, articolul 5 subliniază că „toate statele membre se bucură de drepturi egale și au îndatoriri egale”. Instițuțiile însărcinate cu buna funcționare a tinerei organizații se regăsesc în articolul 7: 1. Conferința șefilor de state și guverne; 2. Consiliul miniștrilor; 3. Secretariatul general; 4. Comisia de mediație, conciliere și arbitraj.

De asemenea, articolul 8 consacră: „Conferința șefilor de state și guverne este organul suprem ale organizației”²⁵.

În spiritul Cartei O.U.A., anual, cu excepția lui 1982, s-au desfășurat conferințe la nivel înalt: Cairo (1964), Accra (1965), Kinshasa (1967), Alger (1968), Rabat (1972), Mogadiscio (1974), Kampala (1975), Port-Louis (1976), Libreville (1977), Khartum (1978), Monrovia (1979), Free-town (1980), Nairobi (1981) și Addis Abeba (1966, 1969, 1970, 1971,

1973, 1983, 1984, 1985, 1986 și 1987). Sediul O.U.A. și al secretariatului general a fost stabilit în capitala Etiopiei. Primul secretar general al organizației a fost desemnat în persoana guineezului Diallo Telli ²⁶.

În cei 25 de ani de existență, Organizația Unității Africane a cunoscut numeroase momente critice. Or, tocmai din acest motiv, trebuie reliefate o serie de certe succese. Principalul său merit rezidă în propria-i existență. Supusă la diverse presiuni, ea a reușit să supraviețuiască. Semnificative sînt încercările prin care a trecut în 1982. Sommet-ul ce urma să fie găzduit de Tripoli nu a mai avut loc. Plana din nou pericolul scindării în două grupuri rivale : „progresiștii” și „moderații”. Rațiunea a triumfat iarăși și, din 1983, liderii africani și-au reluat dezbaterile anuale de la Addis Abeba. La capitolul împliniri un loc distinct revine impresionantei afirmări a „personalității africane” ce a permis cvasidecolonizarea continentului. Astfel, de la crearea O.U.A. și-au redobîndit neatîrnarea : Kenya în 1963, Malawi și Zambia în 1964, Gambia în 1965, Botswana și Lesotho în 1966, Mauritius, Swaziland și Guineea Ecuatorială în 1968, Guineea-Bissau în 1973, Mozambic, Insulele Capului Verde, Insulele Comore, Insulele Sao Tomé și Príncipe, Angola în 1975, Insulele Seychelles în 1976, Djibouti în 1977 și Zimbabwe în 1980. Prin urmare, numărul statelor independente se ridică astăzi la cincizeci. Au mai rămas doar două mari teritorii coloniale : Namibia și Sahara Occidentală. Există însă perspectiva, ca, la începutul ultimului deceniu al secolului nostru, Namibia să obțină libertatea, iar situația Saharei Occidentale să fie reglementată printr-un referendum. Organizația Unității Africane a contribuit, prin comisia sa de mediere și arbitraj, la soluționarea a numeroase conflicte generate de artificiala trasare a granițelor de către fostele puteri coloniale. De-a lungul anilor ea a adus „ramura de măslin” la frontierele dintre Maroc și Algeria, Etiopia și Somalia, Maroc și Mauritania, Mali și Volta Superioară, Uganda și Kenya, Egipt și Libia, iar mai recent, Ciad și Libia. Tot sub auspiciile Organizației panafricane au fost normalizate relațiile dintre Guineea și Senegal, Guineea și Cote d'Ivoire, Nigeria și Camerun, Zair și R. P. Congo, Zair și Angola, Sudan și Etiopia, Malawi și Mozambic etc.

O serie din obiectivele propuse nu au fost duse la împlinire. Unele, precum politica rasistă a guvernului de la Pretoria, subdezvoltarea și cronică instabilitate politică, reprezintă adevărate „sfidări” adresate continentului. În Republica Sud-Africană, populația majoritară este exclusă din viața politică. Militanții pentru drepturi civice sînt asasinați, arestați, torturați. În exterior, regimul rasist sud-african destabilizează prin acțiuni agresive statele vecine (Angola, Mozambic, Zambia, Botswana, Lesotho și Swaziland). Dintotdeauna Africa a condamnat inumanul sistem segregaționist. Majoritatea liderilor africani se situează pe poziții categorice, considerînd că apartheid-ul, trebuie eliminat și nu reformat. Un asemenea deznodămînt ar contribui la eliminarea tensiunilor din sudul Africii. Sfidarea sfidărilor rămîne subdezvoltarea. Africa este un continent al contrastelor : dispune de bogății imense, dar populația este extrem de săracă. Lipsa infrastructurii și tehnologiilor, a cadrelor de specialitate și eșecul diferitelor formule de politică economică mențin continentul în marasm. Scurte date statistice sînt edificatoare. Astfel, în timp ce Africa deține 66% din producția mondială de diamante, 57,5% din cea de aur, 45% din cea de cobalt, 23% din antimoniu și fosfați, 17,5% din cea de

cupru și mangan și 10% din cea de petrol, ponderea sa în producția mondială industrială este doar de 1,1%, iar la cea agricolă de numai 3,5%²⁷. Peste 150 000 000 de persoane suferă de foamete, alte milioane căzînd victime anual bolilor epidemice. Previziuni deloc îmbucurătoare avertizează că în anul 2000, treizeci de state africane nu-și vor mai putea hrăni populația²⁸. Un nou flagel afectează în prezent economia continentului: povara datoriei externe. Dacă acestea se situau în 1972 doar la 12,2 miliarde dolari, nivelul lor a crescut exploziv la 150 miliarde în 1983, 158 miliarde în 1984, 170 miliarde în 1985²⁹, depășind 200 de miliarde în anul jubileului O.U.A. Venitul național pe locuitor confirmă o stare alarmantă: numai patru state, din care trei exportatoare de petrol, au fost peste 2 000 dolari, tot patru ating 1 000 dolari și nu mai puțin de 33 țări flotează între sumele derizorii de 100 și 500 de dolari. Sînt îndreptățite remarcile dr. Julius K. Nyerere, care, referindu-se la țara sa, evidențiază adevăruri valabile pentru întregul continent: „Sîntem astăzi mai săraci decît eram în 1962”³⁰. Sub imperiul unei asemenea tragedii, Organizația Unității Africane a organizat în 1980 la Lagos (Nigeria) o Conferință extraordinară la nivel înalt consacrată problemelor economice, iar în luna mai 1986, caz fără precedent, Adunarea generală a O.U.A. s-a întrunit într-o sesiune specială pe aceeași temă. Cele două foruri au tras o concluzie comună: necesitatea bizuirii pe forțe proprii, prin mobilizarea și valorificarea resurselor umane și materiale existente. Din această perspectivă, în multe state africane sînt în curs restructurări și readaptări care să permită demarajul spre progres. O atenție sporită este acordată și cooperării interafricane pe multiple planuri. S-au născut, astfel, alianțe regionale, precum Comunitatea Economică a Statelor Vest-Africane (E.C.O.W.A.S.) cu 16 membri anglofoni, francofoni și lusofoni, Conferința Cordonării pentru Dezvoltare în Sudul Africii (S.A.D.C.C.) cu nouă membri de limbă engleză și portugheză, Zona de comerț preferențială (Z.E.P.), regroupînd 15 state din sud-estul Africii și Oceanul Indian etc.

Starea economică precară alimentează și o gravă instabilitate politică. În contextul în care societatea civilă nu găsește cheia redresării situației, armata se erijează adesea în rolul de „salvatoare a națiunii”. De la 13 ianuarie 1963, cînd a fost răsturnat primul guvern civil din Africa neagră, s-au produs 65 de lovituri de stat militare. Lor li se alătură nenumărate tentative de puci, soldate de cele mai multe ori cu urmări tragice. Nouă șefi de stat sau de guvern și-au pierdut viața în asemenea evenimente³¹ și alți șapte au fost victimele unor asasinate politice³². S-a putut constata că, în general, schimbările prin forță nu au adus rezolvările sperate. Datorită deselor intervențiilor ale armatei, Africa și-a dobîndit o nedorită reputație de continent nesigur. Sînt realități generate de complexitatea universului african, pe care, popoarele și factorii de decizie, probînd o autentică voință, încearcă să le depășească.

Imensele sarcini ale viitorului impun un rol sporit și o creștere a eficacității O.U.A. Dacă decolonizarea tinde să devină un fapt săvîrșit, iar pacea este tot mai evident o realitate de netăgăduit, în schimb subdezvoltarea, malnutriția, bolile epidemice și instabilitatea rămîn poveri amenințătoare pentru acest sfîrșit de secol. Trăind într-o lume a interdependențelor, Africa a devenit conștientă că numai prin eforturile fiilor săi se poate ajuta cel mai bine. Interesată în reușita destinului umanității,

ea militează pentru o nouă ordine internațională, fiind convinsă că lumea poate fi transformată nu în funcție de oportunități ci de aspirațiile de justițe a peste două treimi din populația planetei, condamnate la mizerie.

NOTE

¹ „Afrique Asie”, Paris, no. 273, 26 juillet — 8 août 1982, p. 8.

² E. Jefferson Murphy, *Istoria civilizației africane*, Edit. Minerva, București, 1981, p. 277.

³ Primul președinte al R. Ghana. Născut la 21 septembrie 1909. Timp de 10 ani (1935—1954) studiază economia, sociologia, filosofia, istoria, teologia și pedagogia la Univ. Lincoln și Pennsylvania din S.U.A. Urmează apoi dreptul la Londra. Revine în patrie în 1947. La 12 iunie 1949 constituie „Convention Peoples Party”, conducătorul luptei de eliberare. Devine prim-ministru, fapt fără precedent în Africa colonială, la 21 martie 1952. În aprilie 1954 țara dobândește autonomia, iar la 6 martie 1957 independența. La 1 iulie 1960, Ghana se proclamă republică: dr. K. Nkrumah este ales președinte. Reales în 1965, este răsturnat de armată la 24 februarie 1966. „Părintele independenței Ghanei” pleacă în exil, în Guinea. Moare la 27 aprilie 1972, la București, unde se afla la tratament, în urma unei boli incurabile.

⁴ Primul președinte al R. Kenya, Născut la 20 octombrie 1891, ca membru al etniei kikuyu (cea mai numeroasă). În anii '30 studiază antropologia la Londra. Se reîntoarce în patrie în 1946, iar un an mai târziu este ales președinte al „Kenya Africa Union” (creat în 1944). Arestat 1952, este condamnat în aprilie 1953 la șapte ani muncă silnică. Eliberat abia în 1961, preia conducerea partidului „Kenya African National Union — K.A.N.U.” care proclamă independența țării la 12 decembrie 1963. Devenit prim-ministru, J. Kenyatta este investit președinte un an mai târziu, odată cu proclamarea republicii la 12 decembrie 1964. Moare la 22 august 1978.

⁵ Președintele Republicii Malawi. Are o tinerețe extraordinară: la 12 ani pleacă în R. S. A. să muncească și să învețe. Cu banii strinși își continuă instruirea în S.U.A. Urmează filosofia la Univ. Chicago și medicina la Colegiul din Nashville (Tennessee). Sosește în 1937 în Anglia unde reia studiile la medicină la Univ. Edinburgh (diploma din S.U.A. nu era autenticată în Imperiul britanic). Practică medicina în Anglia, după care, în 1955, se stabilește la Accra, în Ghana. În 1958, ales președinte al „African National Congress”, se întoarce în țară după 40 de ani de absență. În urma unei răscoale anticolonialiste, Banda este arestat și reținut 13 luni. Eliberat în 1959, pune bazele partidului „Congresul Malawi”, care conduce țara spre autonomie și apoi la independență (6 iulie 1964); dr. Banda formează guvernul. La 6 iulie 1966, Malawi devine republică, iar H. K. Banda președinte. Din iulie 1971 este președinte pe viață.

⁶ E. Jefferson Murphy, *op. cit.*, vol. 2, p. 289

⁷ *Gindirea politică africană, Antologie*, Edit. Politică, București, p. 433.

⁸ Philippe Decraene, *Le panafricanisme*, P.U.F., Paris, 1959, p. 53.

⁹ Născut la 9 ianuarie 1922, la Faranah. După mamă este nepotul lui Samory Touré, conducătorul rezistenței antifranceze de la sfârșitul secolului trecut. Desfășoară o bogată activitate sindicală. Este unul din fondatorii partidului „Rassemblement Democratique Africain — R.D.A.”, creat în 1946 la Bamako, de care se distanțează din 1952. La 28 septembrie 1958 poporul guineez opune celebrul „nu” intrării țării în Comunitatea Franceză. În consecință, la 2 octombrie 1958, Guinea devine republică independentă sub președenția lui Ahmed Sékou Touré. Liderul guineez moare la 26 martie 1984, în urma unei crize cardiace.

¹⁰ Ph. Decraene *op. cit.*, p. 57.

¹¹ *Relații internaționale postbelice, 1945—1964*, vol. 1, Edit. Politică, București, 1983, p. 302.

¹² Născut în 1915 la Bamako, descendent al celebrei familii Keita, care a pus bazele imperiului Mali în secolul al XIII-lea. De formație institutor, fondează în 1946 partidul „Uniunea Sudaneză”. Militant ferm pentru decolonizarea țării sale, este arestat și deportat. La constituirea Federației Mali, în ianuarie 1959, M. Keita preia șefia guvernului federal. După destrămarea federației, Sudanul vest-african își proclamă independența la 22 septembrie 1960, sub numele de Rep. Mali. Modibo Keita este ales președinte. Reales în 1965, M. Keita este înlăturat de armată prin lovitura de stat din 19 noiembrie 1968.

¹³ „Jeune Afrique”, Paris, no. 1 V, 6825 mai 1983, p. 21.

¹⁴ *Ibidem*, p. 49.

¹⁵ Haïlé Sélassié I: cel de-al 225-lea descendent al dinastiei solomoniene. Născut la 23 iulie 1892. La 19 ani devine guvernator al provinciei natale, Harar. În 1916, împărăteasa Zauditu îl numește regent, cu titlul de „ras”. La 7 octombrie 1928 este ridicat la rangul de rege, iar la

2 aprilie 1930, în urma morții împărătesei Zauditu, este încoronat „negusa nagast” (rege al regilor) În timpul războiului cu Italia pleacă în exil la Londra, unde rămâne patru ani. Revine triumfal la Addis-Abeba, la 5 mai 1941, în fruntea trupelor eliberatoare. Joacă un rol hotărâtor în crearea O.U.A. plasându-se „în fruntea eforturilor de organizare interafricană”. La 12 septembrie 1974 este înlăturat de armată după 44 ani de domnie. Moare în august 1975 la venerabila vîrstă de 83 ani.

¹⁶ Al 19-lea președinte al Liberiei. Născut la 29 noiembrie 1895 în orașul Harper. Licențiat în drept, practică, după terminarea studiilor, avocatura. Aderă la Partidul Liberian Autentic ocupînd, între 1929 și 1934, fotoliul de senator. Lucrează apoi la Curtea Supremă din Monrovia. La 3 ianuarie 1943 este ales președinte; reales în 1949, 1955, 1959, 1954 și 1969. Moare la 23 iulie 1971 într-o clinică londoneză.

¹⁷ Născut la 15 ianuarie 1918, în Egiptul de sus. Se dedică unei cariere militare. Este unul din inițiatorii grupării „Ofițerii liberi”, care la 23 iulie 1952 răstoarnă monarhia. La 18 iunie 1953, Egiptul se proclamă republică. Nasser devine prim-ministru la 17 aprilie 1954; la 23 iunie 1956 este ales în magistratura supremă, pe care o va deține pînă la moartea sa, survenită la 28 septembrie 1970.

¹⁸ Născut la 18 octombrie 1905, la Yamoussoukro, într-o familie de plantatori baoulé. Absolvent al facultății de medicină din Dakar. În 1945 pune bazele Partidului Democratic din Cote d'Ivoire, iar în 1946 participă la crearea „Rassemblement Democratique Africain”, fiind ales președinte. În același an devine reprezentantul țării sale în Adunarea Națională franceză. Din 1956 este ministru în diverse guverne franceze. Revenit în patrie (în 1958), este desemnat prim-ministru la 1 mai 1959. Cote d'Ivoire își dobîndește independența la 7 august 1960 sub președenția lui Felix ouphouet-Boigny. Reales în 1965, 1970, 1975, 1980 și 1985.

¹⁹ Născut la 9 octombrie 1906. Studii liceale la Dakar și apoi Paris. Urmează filologia la Sorbonna. Predă ca profesor de liceu la Tours și Paris. În timpul războiului este un timp prizonier în Germania. Din 1945, alături de Lamine Gueye, reprezintă Senegalul în Adunarea Națională franceză. În 1949 crează propriul partid, Blocul Democratic Senegalez, care din 1958 devine Uniunea Progresistă Senegaleză. Președinte al Federației Mali din aprilie 1959. După destrămarea federației, Senegalul se proclamă republică independentă sub conducerea președintelui Leopold Senghor. Reales în mai multe rânduri, se retrage voluntar la 31 decembrie 1980, în favoarea primului său ministru, Abdou Diouf.

²⁰ Primul președinte al R. Congo (Brazzaville). Deși se dedică unei cariere ecleziastice, se lasă atras în lupta de emancipare națională, înființînd în 1956 partidul „Uniunea Democratică pentru Apărarea Intereselor Africanilor — U.D.D.I.A.”. Din 1957 este prim-ministru. Printr-o nouă lege constituțională, la 21 noiembrie 1959, Fulbert Youlou devine președinte. La 15 august 1960, R. Congo își proclamă independența. Extravaganțele lui Youlou provoacă nemulțumirea populației. La 13, 14 și 15 august 1963 au loc puternice manifestații antiguvernamentale — „cele trei glorioase” —, care duc la prăbușirea regimului său.

²¹ Născut în aprilie 1922. După studii la Univ. Makerere din Uganda, pleacă în Anglia (primul student tanganyikez în metropolă). Aici urmează istoria și economia la Univ. Edinburg. Încununat cu „Master of Arts”, revine în patrie în 1952, ca profesor la Das es Salaam. La 7 iul. 1954 pune bazele „Tanganyika African National Union — T.A.N.I.U.”, primul partid național. În august 1960, T.A.N.U. obține o victorie zdrobitoare în alegeri și, prin urmare, Nyerere devine prim-ministru. Sub conducerea sa, Tanganyika își proclamă independența la 9 decembrie 1961 iar peste un an, la decembrie 1962, se instaurază republica. La 26 aprilie 1964, Tanganyika se unește cu Zanzibarul (independent de la 10 decembrie 1963) și formează Republica Unită Tanzania. Președinte este ales dr. Julius Nyerere, reales în 1965, 1970, 1975 și 1980. Din toamna lui 1985, J. Nyerere renunță la magistratura supremă a țării.

²² Primul șef de guvern al Nigeriei independente. Născut în 1912 într-o familie modestă din nord. Îmbrățișează cariera pedagogică (studii în istorie la Univ. Londra). Fondator, în 1951, al partidului „Northern People's Congress — N.P.C.”. Ocupă mai multe posturi ministeriale. În august 1957 numit prim-ministru. Își păstrează funcția și după proclamarea independenței Nigeriei, la 1 octombrie 1960. Guvernul său este răsturnat de puciul militar din 15 ianuarie 1966, în timpul evenimentelor fiind ucis.

²³ „Jeune Afrique”, Paris, no. 1 168, 25 mai 1983, p. 49.

²⁴ Ibidem, p. 50.

²⁵ Vezi Carta O.U.A., în *Relații internaționale în acte și documente*, vol. 3, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1983, p. 101—104.

²⁶ Lui Diallo Telli i-au urmat ca secretari generali ai O.U.A.: 1972—1974: Nzo Ekhhah N'Ghaky (Camerun); 1974—1978: William Eteki Mboumoua (Camerun); 1978—1983: Edem Kodkjo (Togo); 1983—1985: interimar, Peter Onu (Nigeria); din 1985 — Idé Oumarou (Niger).

²⁷ Vezi „Scnteia”, 27 mai 1986, p. 6.

²⁸ Ioan Bari, Sterian Dumitrescu, *Șansele unei lumi*, Edit. Politică, București, 1988, p. 17-

²⁹ „Scnteia”, 27 mai 1986, p. 6.

³⁰ „Jeune Afrique”, Paris, no. 1 145, 15 decembrie 1982, p. 40.

³¹ Sylvanus Olympi (Togo) 13 ianuarie 1963, premierul Tafewa Balewa (Nigeria) — 15 ianuarie 1966, gen. J.T.U. Aguiyi Ironsi (Nigeria) — 29 iulie 1966, gen. Ama Andom (Etiopia) — 23 24 noiembrie 1974, N'Garta Tombalbaye (Ciad) — 13 aprilie 1975, gen. Murtala Muhammed (Nigeria) 13 februarie 1976, gen. Teferi Bante (Etiopia) — 3 februarie 1977, dr. William R. Tolbert jr. (Liberia) — 12 aprilie 1980 și căpitan Thomas Sankara (Burkina Faso) 15 octombrie 1987.

³² Ex premierul Patrice Lumumba (Congo K.) — 17 ianuarie 1971, prințul—premier Louis Rwagaasore (Burundi) — 13 octombrie 1961, primul ministru Pierre Ngendandumwe (Burundi) — 15 ianuarie 1965, președinții : Abdirashid Ali Shermarke (Somalia) — 15 octombrie 1969, col. Richard Ratsimandrava (R. Malgașă) — 11 februarie 1975, comandant Marien N'Gouabi (R. P. Congo) — 18 martie 1977 și Anwar El-Sadat (R. A. Egipt) — 6 octombrie 1981.

L'ORGANISATION DE L'UNITÉ AFRICAINE — À PLUS D'UN QUART DE SIÈCLE D'EXISTENCE

Résumé

Entre le 22 et le 25 mai 1963, 31 États africains, réunis à Addis-Abeba, capitale de l'Éthiopie, fondèrent l'Organisation de l'Unité Africaine.

L'idée de l'unité est plus ancienne ; elle tire son origine de l'ample mouvement intellectuel panafricain de la diaspora africaine, développée pendant la première moitié de notre siècle aux États-Unis et en Europe occidentale. Elle acquiert une nouvelle dimension après la seconde guerre mondiale, dans le contexte des révolutions de libération nationale déclenchées en Afrique. La conquête de l'indépendance par un important nombre d'États a créé des conditions favorables à l'épanouissement du concept de l'« unité africaine ». Si dans une première étape on avait assisté à l'apparition de deux groupements distincts (« le groupe de Casablanca » et respectivement « le groupe de Monrovia »), l'évolution naturelle de l'état de choses a mené ensuite à la création de l'O.U.A. Aujourd'hui l'organisation panafricaine comprend 50 États. Elle a contribué d'une manière déterminante à la décolonisation presque totale du continent noir, à la solution de nombreux conflits entre les États membres, et a introduit une nouvelle perspective dans l'analyse des relations interafricaines. En même temps, l'O.U.A. est appelée à contribuer, dans la mesure du possible, à la solution des problèmes extrêmement graves avec lesquels le continent est confronté : le sous-développement, le remboursement de la dette extérieure, la malnutrition, la politique raciste du gouvernement sud-africain, etc. Vu son caractère de forum où l'on mène des débats et non d'organisme suprétatique, l'O.U.A. ne prouve son efficacité qu'en fonction du climat de compréhension entre les pays adhérents. Les évolutions positives du dernier temps nous donnent l'espoir que les États d'Afrique sont à même de surmonter les difficultés du moment et de mener à bonne fin l'héritage laissé par la génération qui a réalisé l'indépendance politique.

MEMORII. CORESPONDENȚĂ. ÎNSEMNĂRI

AMINTIRI DESPRE ÎNFIINȚAREA INSTITUTULUI DE ISTORIE UNIVERSALĂ DE CĂTRE N. IORGA

Am avut prilejul de a fi în preajma lui N. Iorga când, în 1936, el a hotărât să întemeieze un institut românesc pentru studiul istoriei universale. Aceasta era o veche dorință a istoricului, deși în aceeași vreme el conducea alte două institute înființate de el : pe cel de studii bizantine și pe cel sud-est european. Față de domeniile cercetate de acestea, activitatea noului institut urma să cuprindă o arie incomparabil mai întinsă, practic sondând trecutul omenirii întregi.

De astă dată nu s-a mai pus problema de a instala institutul oriunde, chiar într-o clădire necorespunzătoare, situație în care se găseau celelalte două. Pentru noul institut s-a convenit cu Ministerul Învățămîntului ca să fie clădit un local special. În acest scop a fost ales un teren pe șoseaua Jianu, în apropiere de Piața Victoriei, folosind o parte din teritoriul parcului învecinat.

Biblioteca personală a istoricului, donată din 1923 de către N. Iorga statului român, urma să fie transferată în localul noului institut : ea reprezenta la acea dată un fond de cca 50 000 de volume. În casa din șoseaua Bonaparte, nr. 6, cuprinsă în aceeași donație din 1923, urmau să se mute institutele de bizantinologie și de studii sud-est europene, care-și avuseseră pînă atunci sediul în str. Banul Măricine, nr. 1, într-o clădire așa de veche și șubredă încît era gata să se prăbușească. Dar, prin acest aranjament, N. Iorga rămînea fără locuință și atunci s-a stabilit ca istoricul să se mute odată cu cărțile sale, ocupînd, în calitate de director, un apartament chiar în localul care avea să se ridice în șoseaua Jianu (actualul bulevard al Aviatorilor, nr. 1).

Deschiderea noului institut a avut loc la 1 aprilie 1937, cînd lucrările de construcție erau în curs. În cuvîntarea rostită, tipărită fără întirziere¹, N. Iorga a arătat rostul acestei ctitorii ale sale. Între timp continuau discuțiile asupra planului clădirii, care au fost foarte anevoioase, deoarece N. Iorga căuta ca statul să cheltuiască cit mai puțin. De pildă, ar fi dorit să nu fie decît o singură sală, cu destinație dublă : sală de lectură și, totodată, sală de conferințe. Planurile acestei construcții fuseseră încredințate arhitectului P. Antonescu, iar acesta le discuta amănunțit cu d-na Ecaterina Iorga. Eu, aflînd de intenția de a se face numai o singură sală și mică depozite de cărți, insuficiente pentru numărul mare de volume, i-am explicat d-nei Iorga că un asemenea plan nu va satisface nici nevoile imediate ale institutului și cu atît mai puțin în viitor, cînd biblioteca va crește. Ea m-a rugat să-i expun toate observațiile mele ca să i le comunice arhitectului. Ca urmare a acestor demersuri, planul a fost modificat, prevăzîndu-se două săli, una la parter și alta la etajul I. Pentru depozitul bibliotecii a fost rezervat tot nivelul superior.

Astfel, Institutul pentru studiul istoriei universale devenise o realitate și, ca atare, de la 1 ianuarie 1937, i s-a întocmit un buget. Personalul a fost, la început, foarte redus ; planul de activitate nu avea în vedere cercetătorii științifici salariați, în buget fiind prevăzute numai cîteva posturi necesare pentru a asigura funcționarea instituției : director (fără salariu), secretar, bibliotecari, stenograf, administrator și vreo doi oameni de serviciu. Mie mi-a fost încredințată conducerea bibliotecii.

Clădirea trebuia să fie gata în 1939. Pînă atunci erau de executat lucrările de inventariere a bibliotecii. În acest scop au fost angajați șase bibliotecari, care nu figurau în bugetul institutului, ci erau plătiți din fondurile personale ale lui N. Iorga. Începînd din 1938, el primea o indemnizație de consilier regal pe care o destinase exclusiv unor scopuri culturale și de binefacere. Suma de 50 000 de lei lunar a servit în cea mai mare parte la retribuirea personalului suplimentar și cumpărarea de cărți noi. Cărțile erau achiziționate de la anticari, care-și aveau prăvăliile pe cheiul Dimboviței. N. Iorga cumpăra el însuși cărțile de la cei trei frați Pach, fiecare din ei avînd cîte o asemenea prăvălie : zilnic, la orele 13, el pleca, însoțit de mine, la Casa Anticariilor. Pentru achizițiile de cărți a fost rezervată și o sumă din bugetul institutului. Atunci au intrat în bibliotecă numeroase lucrări de mare valoare : enciclopedii, albume de artă, mult apreciate de N. Iorga.

Au început să sosească și daruri prețioase din străinătate. După înființarea institutului s-a trimis o circulară prin care diferite instituții din țară și de peste hotare erau informate despre

apariția unui nou centru de cercetare și despre scopurile pe care le urmărea. Un important dar de cărți a venit din Dancmarca — încăperea în care au fost depuse păstrind pînă astăzi numele de „sala daneză” — iar altul din China. Din Italia a fost trimisă marca enciclopedie Treccani (31 de volume). Aceasta a fost donată în următoarele împrejurări. Din biblioteca noastră lipsea noua ediție a Enciclopediei franceze în 6 volume. Fiind „Ziua Cărții Franceze”, eu am cumpărat-o cu o reducere de 25 %, fără să-i cerut profesorului aprobarea în prealabil. N. Iorga s-a arătat nemulțumit, spunindu-mi că unele cărți le putem căpăta în dar. Și, cînd a venit în vizită ministrul Italiei la București, i-a manifestat dorința sa de a avea enciclopedia Treccani pentru biblioteca institutului, ceea ce s-a realizat în curînd.

În organizarea noului institut, N. Iorga a acordat o deosebită importanță sectorului de cercetări slave. El împărtășea concepția lui I. Bogdan cu privire la însemnătatea studiilor de slavistică pentru istoria românilor și pentru aceea a sud-estului european. În cadrul bibliotecii institutului a fost creat un sector al cărții slave. Au fost procurate operele complete ale istoricilor ruși Kareev, Soloviev, Kliucevski, precum și diferite reviste de istorie, între care „Jurnalul Ministerului Instrucțiunii Publice” pentru perioada 1826 — 1916. Astfel a luat naștere o prețioasă colecție de cărți slave (cca 10 000 de volume).

În legătură cu procurarea de instrumente de lucru din cele mai utile, s-a pus problema pregătirii unui grup de specialiști pentru cercetări de slavistică. S-au ținut cîteva ședințe și N. Iorga a propus să ne adresăm Ministerului Învățămîntului pentru a căpăta aprobarea necesară. În această vreme, la București se afla într-o misiune științifică prof. Alexandre Eck de la Universitatea din Bruxelles, specialist în istoria Rusiei medievale². El se interesa foarte mult de inițiativa institutului și aprecia sectorul slav creat în biblioteca noastră. A ținut în cadrul institutului un curs despre instituțiile feudale în Rusia. Mai tîrziu va deveni unul dintre consilierii institutului alături de V. Laurent, M. Lascares și D. M. Pippidi³.

În cursul anului 1939 a început mutarea cărților din locuința personală a lui N. Iorga în localul institutului din șoseaua Jianu. La deschiderea anului universitar a avut loc și inaugurarea oficială a institutului. Au fost de față regele Carol al II-lea, ministrul Învățămîntului și președintele Academiei Române. Invitații erau atît de puțini încît sala de conferințe, de o sută de locuri, nu era ocupată nici pe jumătate. Măsurile de pază au întrecut orice închipuire. Ni se ceruseră cheile de la toate birourile și dulapurile, iar clădirea institutului a fost pur și simplu invadată de agenții Siguranței. Atmosfera a fost rigidă, rece și lipsită de entuziasm. Era o mare deosebire față de ședința de deschidere din 1937, cînd se anunțase înființarea institutului de către N. Iorga, care-și vedea astfel încununată activitatea științifică de aproape o jumătate de veac.

Totuși, viața institutului se desfășura mai departe. Se țineau săptămînal conferințe, prezentate de istorici din București, din provincie sau din străinătate, care au avut un mare succes. Sala era întotdeauna plină. În legătură cu aceste conferințe, îmi amintesc de un fapt foarte puțin cunoscut. Deși N. Iorga, printr-un act de lege special, fusese exceptat de obligația pensionării, fiind, ca și doctorul Gh. Marinescu, profesor pe viață, și deși se bucura de o sănătate bună pentru vîrsta lui (68—69 de ani), îl preocupă necontenit gîndul cine va fi succesorul său la direcția institutului. De aceea el a invitat pe cîteva istorici, pe care îi socotea mai merituoși, ca să țină cîte o conferință la institut. Printre ei au fost C. Marinescu, A. Oțeța, P.P. Panaitescu și alții. Era ca un fel de concurs secret despre care n-au știut decît colaboratorii cei mai apropiați ai lui N. Iorga. La aceste conferințe venea de obicei și d-na Ecaterina Iorga, care se așeza în rîndul întii, în partea dreaptă a sălii de conferințe. A doua zi, N. Iorga întreba cu multă curiozitate despre impresia lăsată de vorbitorul din ajun. El personal n-a apreciat în mod deosebit pe nici unul, fiind nemulțumit mai cu seamă de modul de a expune al conferențiarilor. El cerea în asemenea ocazii o expunere literară colorată, plină de vervă, capabilă să atragă pe ascultători, pe cînd expunerile pe care le-a auzit din partea așa-zisilor „candidați” la postul de director erau seci și monotone, cel puțin după părerea lui.

Cu acest concurs secret s-a terminat anul universitar 1939—1940 și N. Iorga, ca de obicei, a plecat pentru vară la Vălenii de Munte. La 6 septembrie s-a produs lovitura de stat: a abdicat Carol al II-lea și a venit la putere Ion Antonescu. La institut schimbările s-au petrecut cu o repeziune uimitoare. Profesorul a fost pensionat de la catedra de istorie universală de la Facultatea de Litere, dar menținut în funcția de director al Institutului pentru studiul istoriei universale, deoarece aceasta era onorifică.

În curînd, ministrul a trimis un control financiar al gestiunii institutului. Chiar în cursul lunii septembrie a venit un inspector de la minister și mi-a cerut toate registrele de cărți cumpărate și actele de cumpărare de cînd exista institutul. După factura respectivă, cărțile trebuiau să fie trecute în registrul-inventar și fișa în catalog. Aceste operații nu erau încă executate în întregime, fiindcă biblioteca abia se mutase în noul local și principala noastră grijă fusese de a pune la dispoziția publicului fondul vechi al bibliotecii. În această perioadă, N. Iorga a început să lucreze la *Istoriologia umană*, care avea să fie ultima sa operă, și îmi transmitea aproape zilnic liste cu titlurile cărților de care avea nevoie la Vălenii.

Ca să îndeplinească lucrările cerute de inspector, am format o echipă care, în afara programului obișnuit de serviciu, își continua activitatea după orele 17, până aproape de miezul nopții. Pe lângă bibliotecarii din institut, în această echipă au lucrat și prieteni, printre care cele două stenografe franțuzoaice, d-rele Fouret, angajate pentru traducerea *Istoriei românilor* a lui N. Iorga în limba franceză. Cu ajutorul lor, lucrarea a fost terminată în două săptămâni.

Între timp a ieșit la iveală o mare dificultate. Toate fondurile institutului, precum și sumele alocate pentru cumpărarea de cărți din averea personală a lui N. Iorga erau rulate de administratorul institutului, I. Farcaș. Acesta, din neglijență, nu respectase formele cerute de regulament. El și directorul institutului erau împreună responsabili față de stat, dar N. Iorga nu-l controla și-l lăsase să acționeze după bunul lui plac, arătându-i, ca și nouă tuturor, o încredere deplină. După ce am cercetat facturile achitate de el, am găsit o serie de acte în care era indicat numai un număr de volume, fără a preciza titlul, numele autorului și prețul fiecăruia. În situația în care ne aflam, N. Iorga trebuia să iasă din acest control fără nici o umbră. M-am hotărât să plec la Vălenii de Munte ca să-i expun personal profesorului cele descoperite. După pensionare, N. Iorga nu s-a mai întors în București. Casa lui din Văleni era păzită de trei legionari, purtând cămașa verde. La intrare mi-au cerut buletinul de identitate și mi-au notat numele. Când i-am relatat situația de la institut, precum și problema cu facturile suspecte emise de anticari, profesorul s-a întunecat la față și l-am văzut că aproape-i dau lacrimile: „Întotdeauna mi-a fost teamă de așa ceva!”. Atunci i-am propus să completez facturile cu listele de cărți rezultate din donații și dublete, ca să nu-l descoperim pe Farcaș, oricât neregulă fiind dăunătoare pentru institut. Am primit încuviințarea cuvenită și am plecat mai liniștit la București. În câteva zile am pus la punct toate lucrările și inspectorul și-a încheiat ancheta fără să obicezeze nimic la gestiunea institutului.

Dar această întâmplare a avut urmări importante. N. Iorga și-a pierdut încrederea în I. Farcaș, care avea în seamă și fondurile tipografiei „Datina Românească” din Vălenii de Munte, unde se tiparau lucrările istoricului. După pensionarea lui N. Iorga au fost suprimate și toate subvențiile pe care ministerul le acorda până atunci tipografiei și diferitelor așezăminte de la Văleni. N. Iorga i-a cerut lui Farcaș să nu se mai amestece în administrația fondurilor destinate pentru Văleni și l-a îndepărtat și din funcția de la institut.

Aici lucrurile mergeau din ce în ce mai rău. După cutremurul de la 22 octombrie 1940, „Școala de Arte Frumoase” a fost grav avariată și Ministerul Învățământului a hotărât să mute atelierele școlii în sala de lectură a institutului. Abia dacă mai trebuie să spun că de nepotrivită și de abuzivă era această măsură. S-a făcut și propunerea să fie scoase cărțile din depozitele lor și să se instaleze acolo dormitoare pentru elevii interni ai școlii. Pentru a apăra biblioteca — proprietate a statului —, s-au încercat demersuri pe lângă doi foști elevi ai lui N. Iorga, Anton Balotă și P.P. Panaitescu, care aveau autoritate în mișcarea legionară, ultimul fiind numit de curând rector al Universității din București. Amândoi au răspuns cu brutalitate la aceste solicitări: — Cărțile să fie aruncate în stradă!⁴ Dar comisia venită să inspecteze localul a constatat că depozitele sînt improprii pentru scopul propus și cărțile au rămas la locul lor.

Sala de conferințe a fost desființată cu totul. În subsolul institutului s-a instalat o organizație de legionari, care folosea sala pentru ședințele lor. Băncile din sala de conferințe au fost coborâte în subsol, iar mesele din sala de lectură transportate la o cantină. Mobilierul nostru nou și frumos a fost împrăștiat astfel și nu s-a mai întors decât în luna martie a anului următor, cînd a fost adus înapoi într-un hal fără de hal, zgriyat și pătat.

Institutul nu mai avea, în propria sa clădire, decât depozitele de cărți și două birouri mici⁵. Biblioteca și-a continuat activitatea și cînd venea cîte un cititor era primit în cancelarie. Oamenii de serviciu fiind în înțelegeră cu legionarii, erau nevoite de o vîgilență permanentă. Cu ajutorul inginerului care colaborase cu P. Antonescu la planurile clădirii, s-a montat o broască specială la ușa de fier care ducea la depozitele de cărți, astfel încît nimeni nu mai putea pătrunde acolo decât în timpul programului de lucru, în prezența bibliotecarilor.

După cutremurul de la 10 noiembrie, de la Văleni au venit vesti neliniștitoare: casa Iorga fusese grav avariată, devenind de nelocuit. Profesorul se pregătea să se mute la vila lui de la Sinaia, după ce avea să pună în ordine așezămintele sale de la Văleni. Totodată au venit și liste de cărți, necesare pentru Istoria universală la care lucra N. Iorga, ceea ce arăta că, deși tulburat de urmările cutremurului, el își urmărea mai departe preocupările de cercetare. În curînd s-a aflat că N. Iorga, împreună cu soția sa, se va stabili la Sinaia în jurul datei de 20 noiembrie. Deoarece, la institut se adunaseră diferite chestiuni urgente în legătură cu administrația care nu puteau fi rezolvate fără aprobarea directorului, m-am hotărât să plec la Sinaia.

Acolo am sosit pe la orele 11 dimineața și am găsit-o pe d-na Iorga în dormitor. Stînd de vorbă despre cele întîmplate la Văleni, mi-a povestit cum se prăbușiseră zidurile în biroul soțului ei. Ca de obicei, era stăpînată pe dînsa, manifestînd o tîrie de caracter neclintită.

După aceea, am urecat la etaj, unde N. Iorga lucra. I-am expus situația de la institut și am discutat problemele pentru a căror rezolvare venisem. După ce am coborît la parter, peste puțină

vreme, N. Iorga m-a chemat din nou. De data aceasta, nu mi-a mai spus nimic despre institut. Cu o mare amărăciune, el a comentat faptul că nici un ziar din țară nu a scris despre ravanii suferite de așezămintele sale de la Văleni din cauza cutremurului. „ — Ai să vezi, nici atunci când voi muri, ziarul nu vor scrie nimic. O tăcere, o tăcere cumplită” . . .

Eram emoționată de gândurile lui dureroase, gândurile unui om care toată viața a muncit cu abnegație și fără să se cruțe pentru binele poporului său. Așa ne-am despărțit. A coborât și el în hall-ul de jos și, când am ieșit în grădina, N. Iorga, cu d-na Iorga alături, a rămas pe terasă, uitându-se în urma mea: ochii umbriți de tristețe ai profesorului și părul arăntiu al soției sale. Așa i-am văzut pentru ultima dată împreună . . .

Așa am ajuns plină în ziua de 28 noiembrie când, venind dimineața la institut, am aflat de la omul de serviciu Tudor Frențiu că în oraș s-a răspândit știrea că N. Iorga fusese asasinat în noaptea trecută. Pinea atât de neverosimil încât nimănui nu voia să creadă. Apoi am auzit că N. Iorga fusese ridicat de legionari de la vila lui din Sinaia. Doamna Iorga telefonase la București, Valentin Iorga plecase după mama sa la Sinaia cu mașina și noi îi așteptam să sosească la București pe la amiaza. Când au ajuns, doctorul Topa i-a spus doamnei Iorga, care nu știa încă, groaznică veste.

Abia pe la orele 15 s-a comunicat din partea oficialităților că trupul neînsuflețit al profesorului Iorga va fi depus în capela din cimitirul Bellu. Într-adevăr, el a fost așezat acolo într-un coșciug, direct pe podea, în hamelul lui ciuruit de gloanțe și pline de sânge. A doua zi, pe o vreme ploioasă și rece a avut loc înmormântarea. Cimitirul era plin de armată, așezată mai ales pe alcea principală în care poartă și capela.

Am venit devreme, când aproape nu era lume, iar scierul nu fusese încă depus în mijlocul capelei. Mă mirat expresia de liniste și de umbră care se întipărise pe figura defunctului. Chipul care, în tot cursul vieții, era o dăndă sentimentelor ce frământau acest suflet vijelios, nu mai exprima acum nici lupta, nici mânia, nici spaimă, nici durere, ci numai liniște — o liniște supremă. O expresie care era altă străină figurii lui N. Iorga. Era de neînchipuit că aceasta putea fi sârșitul unui asemenea gânditor și unui luptător de un curaj fără seamăn. Un singur lucru n-au prevăzut ucigașii: că, deși ei au pus capăt existenței lui fizice, nimeni n-a fost în stare să i stăină gândul și să i omoare cuvântul. Acestea nu trăiesc doar în amintirea noastră, a celor care l-am cunoscut. Ele nu vor fi nimicite niciodată.

Valeria Costăchel

N O T E

¹ Brosura *Institutul pentru studiul istoriei universale (sediința de deschidere)*, București, Editura Institutului, 1937, 16 p., cuprinde discursurile lui C. Angelescu, N. Iorga și I. Nistor, urmate de textul legii publicate la 29 decembrie 1936, în „Monitorul oficial”, I, nr. 301, p. 11 240. Dintre pozițiile acestuia, mai importante sînt următoarele: „Art. 1 — Se înființează pe data publicării prezentei legi un *Institut pentru studiul istoriei Universale*, cu sediul în București, avînd scopul de a forma cercetătorii care să contribuie la progresul acestei discipline [. . .] Art. 3 Directorul institutului se numește cu titlu definitiv de către ministrul Educației Naționale, recrutîndu-se dintre profesorii titulari de istorie universală de la universitățile din țară și putînd funcționa și după ieșirea la pensie de la catedra de învățămînt. Art. 4. Casa și biblioteca cedate statului român de către d-l profesor Nicolae Iorga trec în proprietatea acestui institut, păstrîndu-se donatorului folosința viageră”.

² Despre personalitatea complexă și cariera aventuroasă a acestui învățat, vezi Marc Szeftel, *Alexander Eck in memoriam (1876—1953)*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Neue Folge, 3, 1955, p. 351—354.

³ D.M. Pippidi, *Quelques souvenirs personnels sur l'Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga”* în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXV, 4, 1986, p. 263—266.

⁴ Informație comunicată de Andrei Pippidi, care o deține de la regretatul Emil Lăzărescu.

⁵ La această situație se referă scrisoarea ce mi-a fost adresată de către directorul institutului la 30 octombrie 1940 (cf. N. Iorga, *Corespondență*, I, ed. Ecaterina Vaum, București, 1984, p. 343).

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

DOCUMENTE FUNDAMENTALE DESPRE 23 AUGUST 1944

Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944 a marcat „inceputul unei noi istorii a patriei noastre — istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași, a cuceririi depline a independenței și suveranității naționale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria sa țară”¹. Într-adevăr, odată cu 23 August și cu prefacerile politice, sociale, economice, ideologice, educative de atunci și pînă acum s-a realizat, prin contribuția muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, a tuturor forțelor progresiste, patriotice, transpunerea în fapt a năzuințelor spre libertate, spre împlinirea drepturilor cetățenești, democratice, a intereselor fundamentale ale națiunii, ale patriei, manifestate neconținut, la niveluri și forme diferite, în deceniile, în secolele trecute. „Triumful deplin al socialismului la orașe și sate, lichidarea pentru totdeauna a exploatării omului de către om — a relevat tovarășul Nicolae Ceaușescu, în 1965, la Congresul al IX-lea — , reprezintă cea mai mare victorie politică a partidului nostru după cucerirea puterii ; ea întruchipează înfăptuirea visurilor pentru care au luptat și s-au jertfit cei mai buni fii ai clasei muncitoare, ai poporului român”².

Bilanțul general al drumului parcurs, de la 23 August 1944 și pînă în prezent și, în acest cadru, al drumului de peste 40 de ani străbătut de construcția socialistă în România, bilanț înfățișat cu prilejul plenarei din noiembrie 1988, este semnificativ și concludent. Drumul acesta însă nu a fost ușor, a trebuit să se înainteze pe căi necunoscute, au fost și nu puține dificultăți, care au fost și sînt învinse. „Oricine vizitează România, orice om de bună credință, indiferent de concepțiile sale politice sau filozofice — a relevat secretarul general al partidului la ședința plenară din noiembrie 1988 — , poate să constate marile transformări petrecute în patria noastră, în viața poporului român, puternica dezvoltare economico-socială din anii socialismului și, în mod deosebit, din anii de după Congresul al IX-lea al partidului”. „Privim cu îndreptățită mîndrie la ceea ce am realizat, dar și cu hotărîrea de a acționa cu toată fermitatea în vederea înlăturării lipsurilor, perfecționării în continuare a întregii activități, asigurînd astfel înfăptuirea neabătută a obiectivelor strategice trasate de Programul partidului de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și de înaintare fermă spre comunism”³.

În decursul acestui timp și în aceste împrejurări ale istoriei celor 45 de ani, doar schițate mai sus, a început să se formeze și, etapă de etapă, să se dezvolte o tot mai bogată literatură istorică, economică, politologică, filosofică, juridică, inclusiv artistică, despre 23 August și consecințele sale așa de importante în destinul poporului român⁴. În cuprinsul acestei literaturi, care a devenit tot mai diversificată în ceea ce privește formele ei, au fost editate și volume de documente — volume mai mici ori mai mari ca număr de pagini — , au fost publicate felurite mărturii — inclusiv amintiri — în reviste, cum sînt „Anale de istorie”, „Revista de istorie”, „Revista arhivelor”, „Magazin istoric”, precum și în ziare centrale ori locale: „Știința”, „România Liberă”, „Știința tineretului” și altele. De altminteri, înainte de a se trece la stringerea unor documente în grupaje pentru reviste ori volume, o seamă de documente — în primul rînd interne — au fost publicate în ziare, ori separat, chiar îndată după întocmirea lor, întrucît a fost nevoie să fie cunoscute atît în țară, cît și în străinătate. Așa au fost publicate, încă a doua zi, după elaborarea lor, în seara zilei de 23 august 1944, Declarația Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Declarația guvernului, Proclamația regelui⁵, în care se consemna și anunța însemnătatea epocală a schimbării făcute, se apela la armată, la toți cetățenii să se unească și să ducă la îndeplinire noile comandamente. În zilele, în lunile, în primii doi-trei ani care au urmat au fost date publicității, în aceleași condiții, adică în presa generală, numeroase texte care erau elaborate odată cu actele de guvernămînt, cu reafirmarea partidelor politice și a programelor lor, cu necesitatea relatării referitoare la evenimentele din vara și toamna anului 1944, atunci cînd necesități ale luptei politice, ideologice cereau aceasta. Tot pentru uzul activităților la ordinea zilei a început alcătuirea, sub formă de broșură, a unor culegeri de documente (programe, rezoluții, apeluri, cuvîntări, interviuri etc.). O muncă de tip istoric,

„Revista de istorie”, tom 42, nr. 9, p. 959—965, 1989

În modalitate specifică științei istorice, vizînd nu documente din istoria generală a țării, ci din istoria foarte recentă, dar și din perioada „interbelică” interesînd împrejurările care au dus la 23 August 1944, nu s-a întreprins decît relativ tîrziu, concret, editorial, începînd — dacă avem în vedere *Documente din istoria Partidului Comunist din România* — din anul 1951. Încă de la aceste porniri la drum munca aceasta a fost însă afectată și ea — și, față de alte teme, ea chiar în măsură și mai mare — de concepțiile și practicile necorespunzătoare de selectare, pregătire redacțională și editare a mărturiilor istorice, concepții și practici la care m-am referit și cu alte prilejuri⁶. Voluntul menționat mai sus, apărut în Editura pentru literatură politică — o a doua ediție, în 1953 — referindu-se la întregul răstimp 1917—1944 cuprindea și un număr de texte despre anii imediat anteriori lui 1944. Au urmat volume delimitate pe perioade mai mici: 1917—1922, în 1953 (ediția a doua, în 1956); 1923—1928, în 1953; 1929—1933, în 1956; 1934—1937, în 1957. Volumul referitor la perioada 1938—1944, care a fost tipărit, a ramas îndată nedifuzat; încă de atunci se observase inutilitatea și nocivitatea lui. În 1958, într-o formulă ceva mai îngrijită, dar și el impregnat de deficiențele pe care le-am reamintit în notă, a apărut, la Editura tineretului, volumul *Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist. 1917—1944*; în partea finală cuprindea și cîteva texte din anii 1940, 1941, 1944.

Din motive care, fie și succint au fost enunțate în literatura noastră social-politică, mulți ani a dominat o tratare diminuată și însuși actului de la 23 August; mai întîi, a fost explicat, pe larg, ca rezultat indeosebi al factorilor militari externi; apoi a început să fie menționat și rolul „formațiunilor patriotice” românești; tocmăi după 11 ani — cu prilejul aniversării din 1955 — a fost întrebuințată pentru prima oară, în mod oficial, noțiunea „insurtecție”; era un pas înainte, spre o imagine mai corespunzătoare, căci o insurecție presupune desigur acțiunea, în primul rînd, a factorilor interni, adică rolul poporului român, al clasei sale muncitoare, al partidului nostru comunist. Pe măsură ce s-a evoluat spre o interpretare mai degajată de înfririle externe, mai potrivită cu adevărul faptelor reale, cu reflectarea mai exactă a conexiunilor și a însemnătății mișcării istorice proprii, au fost introduse îmbunătățiri și în ceea ce privește documentele și editarea lor. O schimbare mai hotărîtă, mai amplă, s-a produs după Congresul al IX-lea al P.C.R. din 1965. „Pe drept cuvînt se poate afirma că cel de-al IX-lea Congres al partidului a deschis o nouă epocă revoluționară în activitatea partidului, în construcția socialistă în România. S-a pus capăt conservatorismului, șablonismului și concepției «modelului unic» în construcția socialistă”. „A fost lichidată atitudinea de ploconire față de tot ce era străin și s-au redat partidului și poporului încrederea în forțele lor, în capacitatea lor de gîndire și acțiune, sentimentul de demnitate patriotică, revoluționară”⁷.

Întreaga muncă din domeniile științei istorice s-a ridicat pe o treaptă nouă; istoria a fost reinobilată de suflul nou, mobilizator, al patriotismului, de privirea mai largă, mai cuprinzătoare, asupra interdependenței dialectice și asupra primordialității factorilor social-istorici interni, de apellare la criteriile fertile ale adevărului istoric, de promovare a rigurozității presupuse de știința universitară, academică despre izvoarele istorice. Este epoca în care au fost inițiate și realizate, odată cu marele corpus de izvoare *Documenta Romaniae Historica* — aflat încă în continuarea muncii de întocmire a lui — asemenea alte lucrări de valoare, ca *Fontes Daco-Romaniae*, *Mihai Viteazul în conștiința europeană* (pînă în prezent 4 volume), *1859 la români* (2 volume), *1918 la români* (6 volume), precum și alte culegeri. În aceste împrejurări în care au intervenit benefic și lărgirea, aprofundarea concepției despre 23 August, prin introducerea noțiunii „revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă”, s-a urcat pe o treaptă nouă și munca de publicare a documentelor, fie în reviste, fie în culegeri, într-un volum ori în mai multe volume. Aș cita în această privință *Pentru eliberarea patriei. Documente extrase din presă, memorii cu privire la lupta poporului român pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist. (23 august—25 octombrie 1944)*, realizată sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, în 1972, în Editura militară. De asemenea, *Documente din istoria militară a poporului român*, primul volum, apărut în 1974, avînd drept obiect perioada 1878—1882; după el au urmat, în serie, și alte volume, în această serie realizîndu-se și volume privind 23—31 august 1944: vol. I, 1977; vol. II, 1977; vol. III, 1978; vol. IV, 1979; 1—3 septembrie 1944, 1980; 4—6 septembrie 1944, 1980; 7 septembrie—25 octombrie 1944, 1984; 26 octombrie 1944—15 ianuarie 1945, 1985; 6 ianuarie—12 mai 1945, 1985; 13 mai 1945—31 decembrie 1947, 1988. Această lucrare a fost pregătită de Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară.

Un moment de culme, prin numărul și valoarea textelor, prin introducerea în circuitul interpretativ a unor informații cu totul deosebite, este corpusul, pînă acum de patru tomuri masive, *23 August 1944. Documente*, primele două fiind gata în anul împlinirii a patru decenii de la victoria revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă.

Volumul I, 665 pagini, apărut în anul 1984, se ocupă de perioada 1939—1943; volumul II, 872 pagini, apărut în același an, se ocupă de faptele din 1944; volumul III, 612 pagini, editat

În 1985, se ocupă de anii 1944—1945, iar volumul IV, cu același an de editare, se ocupă tot de anii 1944—1945. Seria acestor patru tomuri a fost realizată sub egida Direcției generale a Arhivelor Statului și a Centului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, în Editura științifică și enciclopedică. La selectarea și pregătirea pentru tipar a celor 1 392 de texte a lucrat un competent și larg colectiv de specialiști, unii la două, cei mai mulți la toate cele patru volume⁸. Bogăția de documente, din care au fost alese acestea, se datorește dezvoltării intense a activității de investigare în arhivele noastre din țară și de mai susținută dotare a lor cu noi descoperiri; nu în ultimul rând se datorește cercetării frecvente în arhive din alte țări. Așa cum releva și Florin Constantiniu, în recenziia întocmită pentru primele două volume, în 1984: „În ultimii ani, Direcția Generală a Arhivelor Statului a întreprins un efort ce nu poate fi lăudat încajuns la investigare a arhivelor străine în vederea detectării și procurării — sub formă de microfilme sau xerografii — a documentelor privind istoria României. Grație acestui efort, baza documentară a istoriei naționale, cu deosebire, a epocii contemporane, a cunoscut o reînnoire fundamentală, care a pus în lumină fapte și aspecte pe de-a întregul ignorate sau puțin cunoscute. Printre monumentele de excepțională însemnătate din istoria noastră a căror cunoaștere a făcut un considerabil progres, ca urmare a cercetării acestui tezaur documentar, se numără și actul revoluționar de la 23 August 1944”⁹.

Volumul I, deschis printr-o *Notă asupra ediției* (p. VII—XII), conține un *Cuvînt înainte* (p. XIII—XX), semnat de general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, apoi o *Introducere* semnată de Vasile Arimia și Mircea Mușat (p. XXII—LVII) tradusă în engleză (p. LXI—LXXII) și o *Listă a documentelor* (p. LXXV—CVI), cu traducere în engleză (p. CVII—CXLIII). Primul document este un Manifest al C.C. al P.C.R., datat : 1939 ianuarie, iar ultimul — numerotat : 463 — este din 1943 decembrie 29, un raport confidențial al ministrului S.U.A. în Suedia. *Nota asupra ediției, Cuvîntul înainte și Introducerea* se referă și la volumul următor, al II-lea, care are însă o *Listă proprie a documentelor* (p. 7—54); aici traducerea în engleză se găsește la sfîrșitul volumului (p. 835—871). Primul document al acestui volum — numerotat : 464 — este un fragment din *bulletinul informativ* înaintat Președinției Consiliului de Miniștri cu privire la unele noi instrucțiuni date de C.C. al P.C.R., *bulletin* datat : 1944 ianuarie 3; iar ultimul — numerotat : 900 — este un ordin din 1944 octombrie 26, al ministrului de război, generalul de corp de armată Mihail Racoviță, în care se evocă bucuria eliberării părții de nord-vest a României de sub dominația hitleristo-horthystă. Între volumele numerotarea documentelor este făcută în continuare, detaliu sugerînd și el unitatea devenirii, respectiv unitatea tuturor volumelor ca o singură operă.

În *Notă asupra ediției* autoarei și coordonatorii informează că pun la dispoziția cercetătorilor și a publicului aceste documente pentru „cunoașterea cît mai exactă a istoricilor evenimente social-politice petrecute între anii 1939—1944” (vom vedea că volumele III și IV au în orbita lor și anul 1945), „a luptei eroice, pline de abnegație duse de poporul român împotriva regimului intern cit și pentru apărarea suveranității, independenței și integrității teritoriale a țării, contra Germaniei hitleriste și pentru ieșirea din război [...]” (p. VII) Editarea volumelor a fost prilejuită de împlinirea a 40 de ani de la 23 August, „care a marcat, concomitent, începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă și, prin dimensiunile interne și internaționale, un moment de răscucere în istoria națională și a celui de al II-lea război mondial” (ibidem). Documentele au fost adunate din arhivele interne, precum și din arhive străine. Documentele — se apreciază în continuare — dispun de autoritate, întrucît emană de la organisme ori de la oameni care au avut rolul de a cunoaște exact ceea ce întreprindea și cum acționau diferite persoane sau organizații și instituții.

Documentele interne sînt decrete, legi, rapoarte, ordine, circulare, dări de seamă, note, *bulletine* informative, sinteze, rechizitorii, memorii scrise ș.a.m.d.; au fost incluse și articole din ziare, manifeste, fragmente din publicații mai mari. Documentele externe sînt rapoarte, scrisori, memorii, instrucțiuni, directive și alte genuri de asemenea documente pr venite de la diplomați acreditați în diferite state, miniștri sau alte persoane cu atribuții guvernamentale, comandanți militari; de asemenea articole din ziare, comunicate ale agenților de presă, emisiuni de radio ș.a.m.d. Documentele externe oferă o mulțime de informații în legătură cu „problemele ce frîmțau opinia publică din România — și nu numai din România —, ecoul și influența pe care le-au avut diferite hotărîri, acțiuni, acte etc. ale guvernului român, dar și ale altor guverne, frîmțările sociale și politice, măsurile întreprinse, căile și mijloacele folosite pentru înlăturarea dictaturii antonesciene, alungarea hitleriștilor din țară, eliberarea părții de nord-vest a României cotoprite de horthyști în vara anului 1940” (p. IX).

De regulă în volume au fost incluse documente inedite, în unele situații — pentru a se înfățișa, pe cît este posibil, o imagine cît mai completă și pentru a se propaga documente cunoscute dar foarte importante — au fost reproduse și texte editate. Sel cționarea a fost întreprinsă în așa fel încît sesă acopere problematica complexă a temei și să se obțină unitatea cronologică și problematică, încît prin lectura lor să fie desprinse trăsăturile evenimentului, legătura lui în

seria luptelor îndelungate purtate de poporul român pentru păstrarea ființei sale, pentru libertate și independență, să rezulte pregătirea și desfășurarea evenimentelor în timpul concret-istoric respectiv, să fie scoase în relief semnificațiile interne și internaționale.

În cazul documentelor compuse în limba română, pregătirea pentru publicare „a impus o grijă deosebită pentru păstrarea autenticității stilului, fără a lăsa însă greseli supărătoare” (p. IX); de aceea, au fost reconstituite numai unele cuvinte prescurtate, iar cînd unii termeni sînt ambigui și inadecvați au fost lăsați așa, însă în *Notă* autorii au atras atenția că cititorul trebuie să li rețină cu rezerva cuvenită; în unele situații au fost atașate însemnări explicative, orientative.

Documentele în limbi străine (vol. I, în ordinea numerică de la mult la mai puțin : germană, maghiară, engleză, italiană; vol. II, care conține cele mai multe documente străine : engleză, germană, franceză, portugheză, turcă, italiană) au fost reproduse în original, pentru a fi cît mai utile cercetării științifice riguroase; ele sînt însă însoțite de traducere în limba română. Autorii garantează că „Efectuarea traducerilor s-a realizat cu deosebită grijă pentru redarea fidelă a conținutului documentului și a stilului folosit de emitenți, existînd în același timp preocuparea pentru a se da frazei o formă cît mai cursivă și literară și folosind ortografia conform uzanțelor actuale” (p. XI). Să mai menționăm, pentru a sublinia și astfel valoarea lucrării, că fiecare document este precedat de un rezumat, iar după textul lui este indicată sursa construită prin elementele de înregistrare din arhiva de origine.

Am menționat deja că primele două volume au fost recenzate, tot în coloanele acestei reviste, la puțin timp după apariția lor, de Florin Constantiniu, azi un remarcabil specialist și în problema care face obiectul acestor patru volume și între volumul al II-lea și volumul al III-lea (apoi și între volumele al III-lea și al IV-lea) există o continuitate cronologică, iar această legătură aici are însemnătatea în plus că exprimă interferarea dintre actul istoric împlinit în concretitatea sa determinată în timp și consecințele sale nemijlocite, creșterea sa mai departe. E ceea ce, în alte cuvinte, remarcă de bună seamă și Florin Constantiniu, de aceea transcriu din recenzia lui următoarele două grupuri de idei : „Se desprinde din istoria documentelor din acest volum” (al doilea) „imaginea complexă a contextului internațional în care s-a realizat actul de la 23 August 1944 și se constată încă o dată că singura soluție realistă, în concordanță cu interesele majore ale poporului român, a fost aceea preconizată de Partidul Comunist Român : unirea tuturor forțelor antifasciste ale țării în vederea salvării și eliberării națiunii române prin propria ei luptă”¹⁰. Aceasta orientare a prevalat în cele din urmă, și ea a condus la actul revoluționar de la 23 August 1944, care a marcat începutul unei noi ere în istoria poporului român, iar prin consecințele sale strategice, politice și logistice a grăbit prăbușirea Germanicilor hitleriste. Este ceea ce explică profundul răsunet peste hotare a unui eveniment deosebit de important pe plan intern și internațional (de menționat caracterizarea de „revoluție politică și militară” dată de Wladimir d'Ormesson în ziarul « Le Figaro » din 30 august 1944 — doc. 806)”¹¹.

Îmi rămîne, prin urmare ca, după considerarea operei în întregul ei, să mă rezum la concretizări și exemplificări din ultimele două volume, respectiv al III-lea și al IV-lea, apărute în 1985 și avînd aferă de cuprindere, în continuare, anul 1944, ca volumul al II-lea, și anul 1945. Volumul al III-lea este deschis printr-o *Notă asupra volumelor III și IV* (p. VII—IX); conține un *Cuvînt înainte* (p. XI—XXIII) semnat tot de general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, apoi o *Introducere*, semnată tot de Vasile Arimia și Mircea Mușat (p. XXV—LV), urmată de traducerea în engleză (p. LVI—LXVIII) și *Lista documentelor* (p. LXIX—LXXXII), cu traducerea ei în engleză (p. LXXXIII—XCVI). Ca și *Notă asupra volumelor III și IV*, *Cuvîntul înainte* și *Introducerea* privesc, la un loc, și volumul IV, care are însă o *Listă proprie a documentelor* (p. VII—XXI) cu varianta engleză (p. XXII—XXXVI). Primul document al volumului III — numerotat 900 — este datat : 1944 august 26-27, și este un raport al Statului major al marinci asupra acțiunilor întreprinse în vederea cooperării cu trupele sovietice împotriva trupelor germane, iar ultimul — numerotat 1 137 — și datat 1945 ianuarie 31, este un document referitor la eliberarea orașului Brno din Cehoslovacia de către trupele române. Volumul următor, al IV-lea, începe cu un document — num rotat : 1 138 — și datat : 1945 februarie 1; este un apel al Mișcării Dezrobirii Națională prin care aceasta își afirmă adevăratele intenții la programul de guvernare al F.N.D. : volumul are ca ultim document — numerotat : 1 395 —, din 1945, o dare de seamă asupra praprijinului și ajutorului material dat de trupele române populației ungare și cehoslovace. Pentru uzul tuturor celor patru volume, la acesta din urmă este inclus un *Tablel cu comandamentele, marile unități și unitățile a marelui român participant la războiul antihitlerist* (p. 559—566) și *Indice* (p. 567—606).

În *Notă asupra volumelor III și IV* se informează că aceste două volume „reflectă evenimentele pe trecute în România în perioada august 1944-august 1945” (p. VII), cu alte cuvinte — consecințele, înfrunghirea concretă și imediată a importanței marii acțiuni a poporului român din 1944. Autorii precizează : „Indiferent de proveniență”, (din arhive interne, dar și străine, în special americane și engleze) „documentele din aceste volume se referă la evenimentele ce s-au

succedat în perioada respectivă în România și în alte țări participante la conflagrație. Marea lor majoritate evidențiază lupta poporului român pentru eliberarea întregului teritoriu național și, după 25 octombrie 1944, participarea țării noastre la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, contribuție materializată atît prin efortul militar direct al armatelor angajate în operații, cît și prin cel material, făcut de întreaga economie națională pentru susținerea și asigurarea frontului” (p. VII). Unele documente atestă preocuparea diferitelor categorii sociale, a diferitelor forțe politice pentru rezolvarea problemelor pe care le impunea necesitatea refacerii țării și îndeplinirea condițiilor armistițiului semnat la Moseova, în ziua de 12 septembrie 1944 cu Națiunile Unite. Din alte documente, se desprinde poziția forțelor burgheze care, după participarea lor în consens deplin înainte și în timpul evenimentelor din august 1944, au început să se îndeparteze și să pună stavilă înaintării spre mai ample, mai adînci prefaceri progresiste, revoluționare și, în consecință, să încerce revenirea doar la cadrele politice, sociale și economice specifice regimului burghez parlamentar. Din ambele volume reiese, în schimb, cu pregnanță, rolul crescînd al Partidului Comunist Român, al celorlalte partide și organizații democratice în instaurarea, pe scară tot mai largă a libertăților cetățenești, înlăptuirea de reforme economice, politice și sociale în direcția intereselor și idealurilor esențiale ale maselor populare, ale națiunii, ale statului. Și de data aceasta, ca și la *Nota* de la primul volum, autorii țin să precizeze că „toate documentele au fost reproduse în forma în care au fost redactate, cu excepția ortografiei, actualizată în situații stridente, indicîndu-se elementele de identificare necesare (cota, arhiva, microfilmul, ziarul etc.). Cele străine au fost transcrise după original și traduse în limba română. Regulile tehnice după care s-a lucrat sînt cele indicate în *Nota asupra ediției* publicată în volumul I” (p. VIII). De altfel, în aceste volume sînt mai puține documente în limbi străine; volumul III are documente în engleză — cele mai multe față de alte limbi —, în maghiară, franceză, germană, spaniolă, rusă, Volumul IV are și el mai numeroase documente în engleză și mai puține în maghiară, germană, franceză.

În *Cuvînt înainte*, general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu trasează un sintetic și cuprinzător tablou asupra situației în lume și în România de la declanșarea plină la încheierea celui de-al doilea război mondial. În cadrul imaginii de ansamblu, evidențiază: „Partidul comunist, instanțele supreme ale statului român au susținut deschis, odată cu izbucnirea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, hotărîrea neștrămutată a poporului nostru de a-și apăra cu toată puterea drepturile sale imprescriptibile: independența, suveranitatea și integritatea teritorială a României. Acestea au fost în fapt și mobilurile în virtutea cărora România a declarat război Germaniei naziste și Ungariei horthyste, armata română sprijinită de întregul popor începînd lupta împotriva trupelor ocupante”. „Deci intrarea României în războiul împotriva Germaniei naziste a fost un act suveran, independent, efectuat prin opțiunea liberă a întregului popor”. „Încununare a luptei de rezistență națională antifascistă organizată și condusă de partidul comunist, Revoluția din august 1944 a consemnat între mutațiile imediate de mare profunzime accederea partidelor clasei muncitoare — comunist și social-democrat — la nivelul factorilor de decizie guvernamentală”. „Această cucerire revoluționară de importanță decisivă a permis angajarea unui amplu proces de modelare revoluționară a societății românești în conformitate cu interesele majore ale clasei muncitoare, ale maselor largi populare, singurele în măsură să impună și să asigure dezvoltarea liberă și independentă a României” (p. XV). La rîndul lor, Vasile Arimia și Mircea Mușat în *Introducere* analizează concret, dens, modul cum „Actul istoric revoluționar înlăptuit de poporul român la 23 August 1944 a marcat nu numai răsturnarea regimului de dictatură antonesciană și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, pentru eliberarea întregului teritoriu național și cucerirea deplină a independenței și suveranității naționale, ci și un pas hotărîtor pe calea înlăptuirii unor profunde reforme social-politice și economice” (p. XXV). Pentru aprofundarea explicațiilor dar și pentru relevarea anticipatoare a conținutului volumelor, autorii includ în studiul lor numeroase citate din documentele tipărite aici.

Parcursul succesiv al documentelor aduce în atenție o mare bogăție de informație și aprecieri — unele și contradictorii —, sugerează procesualitatea complexă și multilaterală, în care se impune însă pregnant progresul istoric, transformările care încep să se producă în viața societății. Terminologia (și respectiv, definiția) despre 23 August are abia în formare, și avea deci și imprecizii; ea lasă însă să apară, ici și colo, în documente aprecieri dintre cele mai interesante care parcă prezumă caracterizarea fundamentală la care s-a ajuns în prezent. Din texte de proveniență diferită, interne sau externe, iată cîteva enunțuri de acest gen. „Ziua de 23 August este o dată istorică fiindcă în acea zi sau mai exact în zori zilei de 23 August — ceea ce este simbolic — România începea o viață demnă de un stat democratic, răsturnînd dictatura fascistă și pe agenții lui Hitler” (doc. 1 000; vol. III, p. 272); fraza a pronunțat-o, potrivit relației din „Scnteia”, A. I. Vlșinski în răspunsul la cuvintele rostite de C. Vișoianu, ministrul român al afacerilor străine, la dejunul oferit la 16 noiembrie 1944. „23 August: dată istorică în existența

statului și neamului românesc"; însemnare, în cadrul unui text mare, din „registru istoric” al Căpităniei portului Turnu-Severin, referitor la evenimentele petrecute în anul 1944 (doc. 1 067, vol. III., p. 404). „Participarea activă a celor 14 divizii în Ungaria și Cehoslovacia, precum și actul de la 23 August, au ajutat mult pe aliați. Când se va scrie istoria, actul de la 23 August va însemna un factor important în mersul acestui război” — știre transmisă de postul de radio „Glasul Americii” în limba română; 1943 februarie 2 (doc. 1 157, vol. II, p. 69), ș.a.m.d.

Știința istorică din România, în general întregul front al activităților politico-ideologice din patria noastră prin aceste noi și bogate, valoroase volume de documente, care se referă la o etapă în care se găsesc înseși începuturile perioadei contemporane ale istoriei românești (într-o viziune mai nouă a interpretării), dispune de foarte importante mijloace de propagandă și cercetare, de mărturii istorice felurite din care să se extragă noi și temeinice argumente pentru a ne apăra și promova interesele noastre, idealurile noastre fundamentale. După cum se știe și după cum s-a scris de curând, impresionant de multe și încărcate arhive există în lume, îndeosebi în Europa și în America de nord, ale căror sertare încă nu au fost deschise. Mai sînt fondurile de documente ale țărilor vecine României sau, dacă nu sînt nenijlocit alăturate, țări care se află în această zonă central și sud-estic europeană, fonduri care încă nu au fost investigate, sau nu au fost investigate cît a fost și este necesar, posibil. Înșiși autorii și coordonatorii au arătat în *Notă asupra ediției* (vol. I, p. VIII): „Nedisponînd de surse documentare în volume nu sînt prezentate în suficientă măsură izvoare din arhivele unor state, mai ales vecine României, [...]”, și de aceea, pentru stadiul de acum, au fost preluate „informații oferite de note și comentarii de presă și radio sau indirect, din corespondența diplomaților străini acreditați la Moscova ori în alte capitale europene”.

Pe măsură ce vor fi date la iveală noi fonduri documentare, înșiși această colecție, care a fost în centrul atenției acestui studiu-recenzie, va trebui adăugată și revăzută. Noi volume de documente sînt în curs ori vor trebui să fie în curs de pregătire pentru publicare, din profunde, firești motive științifice, politico-ideologice.

Într-o impresionant de documentată carte, de o factură aparte (*August 1944. Repere istorice*), se comentează, fie și succint — nu era posibil amplu în dimensiunile lucrării și în profilul ei — modalitățile de clasificare a izvoarelor istorice privind revoluția română din august 1944. „Sursele istorice care oferă date despre insurecție se împart din punct de vedere al conținutului lor în *documentare* (acte emise de diverse foruri politice, militare, diplomatice privind pregătirea și desfășurarea insurecției) și *narrative* (relatări, de cele mai multe ori cu caracter memorialistic), adică acele izvoare care cuprind nararea insurecției de către persoane implicate în pregătirea sau desfășurarea ei”¹². O altă clasificare, spun autorii, „are în vedere apartenența națională a celor care au redactat și din acest punct de vedere ele se împart în *interne* și *externe* [...]”¹³. Se observă că pot fi și alte criterii și înseși acestea două concretizate pot fi gândite sub aspectele mai concrete ale ramurilor lor componente. Este necesar să se dezvolte preocuparea teoretico-metodologică despre caracteristicile izvoarelor istorice ale perioadei contemporane și despre perioada contemporană, și elaborată mai departe cu toată temeinicia și, totodată, suplețea știința despre acest tip de documente, știință ea însăși parte alcătuitoare a științei generale despre conceptele și „mijloacele”, „tehnicile” cunoașterii de tip istoric a societății mai apropiate în timp de noi și actuale.

Constantin Mocanu

NOTE

¹ Programul Partidului Comunist Român de sîturire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. Politică, București, 1975, p. 52.

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 6.

³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la șeaința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești. 28 noiembrie 1988, Cuvîntare la încheierea ședinței comune, 30 noiembrie 1988*, Edit. politică, București, 1988, p. 35, 36.

⁴ Considerații mai ample despre această literatură am făcut în studiul *23 August 1944 — dimensiuni universale* inclus nr. 7, 1989), în numărul 7, 1989 al revistei de față.

⁵ În „România liberă”, 24 august 1944.

⁶ „În cele mai multe dintre acestea”, (dintre culegerile de documente, pe diferite teme) „deși știința istorică românească dispunea de o veritabilă tradiție și de savanți de cea mai înaltă calificare, de înaltă erudiție și de elevată cultură, au fost impuse, mai ales în anii în care un rol decisiv îl avea Mihail Roller, «criterii» arbitrare de selecție, nu o dată dându-se preferință documentelor potrivnice intereselor național-teritoriale; numeroase texte au fost publicate în mod fragmentar, trunchiat, și chiar cu intervenții de redactare, de stil, înelt s-a imprimat o îndepărtare de înțelesul lor; sub explicația elementarizantă, vulgarizatoare — pe care am auzit-o de mai multe ori — că documentele trebuie cunoscute de data aceasta «de popor» ele au fost publicate fără originalul în limbi străine, ca latina, slavona, franceza, germana etc., și astfel au fost și au rămas inutile pentru cercetarea științifică temeinică”. (Revista de istorie”, tomul 41, nr. 11, 1988, p. 114). A se vedea și „Revista de istorie”, tomul 42, nr. 1, 1989, p. 80.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești. 28 noiembrie 1988*, p. 29.

⁸ Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Axenia Andone, Ileana Chiru, Eugenia Ciocan, Valentina Costake, Anuță Dănilă, Alexandru Duțu, Ileana Gămuțescu, Elena Gheorghe, Viorica Hostiuc, Mircea Mușat, Cristian Popișteanu, Emilia Poștăriță, Eleonora Rădulescu, Mihai Retegan, Ioan Talpeș.

Colectivul de coordonare : Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat.

La fiecare volum sînt anunțați numeroși specialiști care au colaborat : Dumitru Angheti, Tudor Bucur, Ion Florescu, Emilia Colu, Maria Dragomir, Ion Dumitru Snagov, Mihaela Ilie, Elena Moisuc, Rodica Mușetoiu, Viorica Oancea, Ion Pătroi, Cristian Popișteanu, Margareta Szabo, Sabina Spermezan, Constantin Vlad, Valeriu Veliman.

⁹ „Revista de istorie”, tomul 37, nr. 11, 1984, p. 1 047.

¹⁰ *Ibidem*, p. 1 149.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 155.

¹³ *Ibidem*

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CU TEMA : „DUNĂREA ȘI MAREA ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN”, EDIȚIA A VII-A

În zilele de 25—27 mai 1989, au avut loc la Constanța lucrările sesiunii științifice anuale a Muzeului Marinei Române, moment marcat prin înaltă ținută, desfășurat sub semnul marilor evenimente ale anului — sărbătorirea a 45 de ani de la declanșarea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august și lucrările celui de al XIV-lea forum al comuniștilor români.

Sub generoasa temă : „Dunărea și Marea în istoria poporului român”, sesiunea a reunit și la această ediție cadre didactice, militare și civile, cercetători, arhiviști, bibliografi, muzeografi din București, Brăila, Constanța, Galați, Giurgiu, Orșova, Pitești, Timișoara și Tulcea.

Lucrările au fost deschise de căpitanul de rangul II Ilie Herța, care a spus că : „În calitate de organizatoare, conducerea Muzeului Marinei Române din Constanța, urează « bun venit » tuturor celor peste 90 de participanți, ce au avut amabilitatea de a răspunde invitației noastre”.

Cuvîntul de salut a fost rostit de contraamiralul Constantin Iordache, din Comandamentul Marinei Militare, care a spus printre altele : „Îmi este plăcut să folosesc acest prilej pentru a saluta oaspeții sosiți la noi de pe întreg cuprinsul țării, onorîndu-ne cu prezența lor și contribuind cu pasiune la aprofundarea istoriei marinei, pe toți iubitorii albastrului imens al Dunării și Mării, care au avut amabilitatea și interesul să asiste la lucrările sesiunii”.

Contraamiralul Constantin Iordache și-a exprimat convingerea și satisfacția că sesiunea se va desfășura în lumina tabloului dezvoltării istorice trasat de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Expunerea din 28 noiembrie 1988 la Plenara Comună a C.C. al P.C.R. și a organismelor democrației muncitorești, revoluționare. De asemenea, a subliniat necesitatea ca tezele și datele conținute în acest însemnat document al vremurilor noastre, să se regăsească în cercetările întreprinse, în studiile elaborate; mai mult, ideile directe ale expunerii constituie programe de activitate. S-a subliniat rolul marinarilor, al Marinei la marile evenimente istorice ale românilor, istoria marinei fiind parte integrantă a istoriei neamului, trecută și prezentă. De fapt, istoria marinei constituie, mai ales prin Muzeul Marinei Române, un instrument de lucru prețios în educarea patriotică, revoluționară a maselor, a tineretului în primul rînd, fiind și un factor de opțiune pentru viitoare profesii.

În încheiere, vorbitorul a subliniat necesitatea formării, în primul rînd la tineret, la toți românii, a dragostei și interesului pentru trecutul marinei românești și i-a chemat pe toți cei prezenți să contribuie la aceasta.

În continuare a luat cuvîntul căpitanul de rangul I Gheorghe Cioenaru, din Comandamentul Marinei Militare, care a prezentat *Marina română în Muzeul Militar Național. 1923—1937*, comunicarea constituind o filă documentată din istoricul încercărilor realizării unui muzeu al marinei și, în același timp, o sinteză a reprezentării acestei arme în Muzeul Militar Național.

Căpitanul de rangul I Emanoil Țigănaș, din Comandamentul Marinei Militare, a abordat un subiect vast, de importanță deosebită, concentrat în *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind corelația dintre dezvoltarea economico-socială și întărirea capacității de apărare a patriei; considerații asupra componentei navale a sistemului național de apărare*, fiind parte integrantă a doctrinei noastre militare naționale, al cărui fondator este însuși comandantul suprem, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Decanul Facultății de istorie-filozofie București și directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, a prezentat comunicarea *În cel de-al 45-lea an al libertății sale și în anul celui de-al XIV-lea Congres al partidului, România zilelor noastre — grație politicii clarvăzătoare și consecvente a președintelui său, tovarășul Nicolae Ceaușescu — militază cu strălucire pentru necontenita extindere a dialogului, a bunelor raporturi și conlucrării dintre țările de la Dunăre și Marea Neagră*.

Căpitanul de rangul III Jiașu Moldovan din instituția gazdă, a vorbit despre P.C.R. — continuatorul tradițiilor de luptă ale mișcării muncitorești-revoluționare. *Tovarășul Nicolae Ceaușescu — promotor al unui spirit nou, științific și cetezător în problemele cardinale ale dezvoltării patriei și națiunii pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*, a punctat

principalele evenimente istorice înlăptuite de popoul român sub conducerea partidului, personal a tovarășului Nicolae Ceaușescu.

O lucrare cartografică de redusă circulație, intitulată „Harta istorică a Imperiului Roman și a neamurilor barbare vecine în anul Domnului 400 când imperiul a început să fie supus unor invazii străine”, a fost semnalată și în ceea ce privește apele geto-dacilor, analizată de către căpitanul de rangul II Neculai Pădurariu din Marele Stat Major. Comunicarea poartă titlul *Căile navigabile din spațiul carpațo-danubiano-pontic în anul 400 al erei noastre (după o hartă publicată la Londra în 1709)*, fiind însoțită de două fotocopii ale lucrării: una integrală, iar cea de-a doua în detaliu, spațiul geto-dacic.

Informații prețioase cu privire la *Flotele dunărene ale domnitorilor români din secolul al XVII-lea* au fost transmise de dr. Radu Ștefan Ciobanu din București.

Dr. Ioan Chipcer de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, a prezentat o prețioasă sinteză a marinei comerciale în comunicarea sa *Preocupări pentru dotarea marinei comerciale române în a doua jumătate a perioadei interbelice*.

Notății inedite cu privire la *Raportul între organizarea militară și regimul politic al coastei Mării N gre în epoca romană* au fost aduse de conf. univ. dr. Radu Florescu, Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”, București.

Date noi cu privire la *Aspecte ale romanizării la Dunărea de Jos în secolele I—III era noastră* a adus dr. Adrian V. Rădulescu, directorul Complexului Muzeal: Muzeul de Istorie Națională, Arheologie și Artă, Constanța.

O analiză pertinentă, cu indicații directe privind îmbogățirea expoziției de bază a Muzeului Marinei Române, asupra lucrării istoricului Gheorghe Brătianu — „Marea Neagră”, a realizat căpitanul de rangul I (r.) Nicolae Petrescu, în comunicarea *Dunărea și Marea Neagră în opera științifică a lui Gheorghe Brătianu*, această comunicare fiind ultima ce s-a prezentat în plen.

A doua zi, lucrările s-au desfășurat pe trei secțiuni: în cadrul primei secțiuni - Istorie veche și medie au fost prezentate următoarele comunicări: *Sistemul de fortificație al dabeii getice de la Satul-Nou — Ollina, județul Constanța* de dr. Mihai Irimia de la Complexul Muzeal: M.I.N.A.A. Constanța; *Marea și portul Tomis în opera din exil al lui Ovidiu de Vasile Barbu*, Muzeul Județean Giurgiu; *Transporturi de mărfuri pe apă în dezvoltarea economică a unor așezări din Cimpia Munteniei* de Cristian Schuster, Muzeul Județean Giurgiu; *Noi alestări epigrafice ale prezenței flotei militare romane în nordul Dobrogei* de Florin Topoleanu, Muzeul „Delta Dunării” Tulcea; *Reprezentări de navis actuariae în bazinul vestic al Mării Negre (sec. II—III e.n.)* de Octavian Bounegru, Complexul Muzeal: M.I.N.A.A. Constanța; *Esența vieții spirituale în contextul văii navigabile Uluia de Lucian Lică*, Liceul Industrial nr. 6 Constanța; *Date noi privind instalația portuară antică de la Capidana* de Cristian Matei, Muzeul Militar Central, Filiala Constanța. Comunicările de istorie medie au fost: *Privilegiile asupra apelor interne în Țara Românească a Munteniei în secolele XIV—XVIII* de Iolanda Țighillu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; *Litoralul românesc în harta lui Iehuda Ben Zara*, de dr. Eugen Glück, Arad, *Considerații privind morile de apă de pe Aries, din secolul al XVIII-lea de Dominu Pădureanu*, Institutul de Marină „Vircea cel Bătrîn”, Constanța; *Sulina la întilnirea dintre Dunăre și Mare (sec. XVII—XVIII)* de Alexandru și Alexandra Giscă, Liceul „Unirea”, București; *O descriere inedită a Dunării și localităților riverane românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea de dr. Constantin Șerban*, București; *Construcții românești de nave și ambarcațiuni în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea de Mariela Chipcer*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.

La Secțiunea a II-a s-au prezentat comunicări legate de istoria modernă: *Chestiunea Dunării. În legeri, tratate, comisiile Dunării (1830—1858)* de Florina și Ștefan Barbu, de la Biblioteca Academiei R.S.R., București; *150 de ani de la călătoria lui Molteke pe Dunăre și Marea Neagră*, de Cornelia Niculescu, Biblioteca Academiei R.S.R.; *Canalul Dunăre — Marea Neagră. Proiecte 1838; 1844; 1856.* de Florina și Ștefan Barbu; *Politica românească privind navigația la gurile Dunării, înainte de războiul de independență* de dr. Anca Ghiăț, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București; *Mihail Kogălniceanu și chestiunea Dunării (1881—1882)* de Victoria Popovici, București; *Primele vase comerciale de marfă S.M.R. s r ia „București” (1897—1898)* de Nicolae Koslinski, București; *Portul Constanța la cumpăna veacurilor. Publicații, constănțene de la începutul secolului al XX-lea comentind dezvoltarea portului de Ioan Spătani* Biblioteca Academiei R.S.R., București; *Legătura telegrafică Constanța — Constantinopol și implicațiile ei politico-economice la începutul secolului XX* de Constantin Paraschiv, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București; *Constanța, Mangalia și ținuturile dobrojene în memoriile de război ale lui Hector de Béarn (1828)* de Adrian-Silvan Ionescu, Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București; *Portul Constanța — principala poartă comercială în relațiile României cu țările din sud-estul Europei — 1900—1914* de Daniela Bușă, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; *Mărturiile unor ofițeri de marină privind eforturile pentru evitarea căderii*

Constanței în luna octombrie 1916 de Cornelia Ghinea, Arhivele M. Ap. N. Pitești; *Centenarul victoriei unei idei: pregătirea în față a cadrelor superioare de comandă ale armatei de cpt. de rangul I Emilian Munteanu, Academia Militară, București*; *Dunărea văzuță în romanul Trei în furtună* de colonel (r.), dr. farm. Virgil Bostănaru, Constanța; *Simboluri heraldice arborate în marina militară română: 1834—1897* de Ileana Cazan-Neagu, și Mircea Suciu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, București, *Date inedite privitoare la aportul Bateriei nr. 10 artileriei grea, încadrată cu ofițeri de marină în campania din anul 1916* de maior Dumitru Stavarahe, Academia Militară București.

La Secțiunea a III-a de istorie contemporană s-au susținut comunicările: *Despre cercetările interdisciplinare privind rolul apelor în istoria poporului român* de Emil Paunescu, Muzeul Județean Giurgiu; *Marea Neagră — un punct de referință în geografia spirituală a poporului român* de Felicia Tudorică, Heidemarie Popescu, Liceul Industrial de Marină, Orșova; *Gheorghe I. Brătianu și Marea Neagră. Itinerar de călătorie pontic* de lt. col. Aurel Pentelescu, maior Petre Otu, Academia Militară, București; *Concepții și realizări privind pregătirea tineretului din România în spirit marinăresc în perioada interbelică de maior Petre Otu*; *Activitatea L. N. R. pentru formarea unei conștiințe marinărești* de dr. Nicolae Bârdcanu, București; *Dunărea în istoriografia română* de Mariana Conovici, B.C.U., București; *Concepția lui Nicolae Iorga privind rolul Dunării în istoria poporului român* de Mariana Mihăilescu, B.C.U., București; *Prima româncă marină: Irina Constanțiu* de Carmen Atanasiu, Muzeul Marinei Române, Constanța; *Activitatea portuară la Brăila reflectată într-o revistă de cultură regională* de Doru Bădăru, B.C.U., București; *Dunărea la Porțile de Fier reflectată în opere literare* de Gabriela Jinga, Georgeta Cican, Liceul Industrial de Marină, Orșova; *Noi documente privind nivelmentul și topografierea orașului Călărași* de Viorica Prodan, B.C.U., București; *Dezvoltarea portului Brăila în primii ani după Marea Unire* de Alexandru Ionel, Liceul Industrial de Marină, Brăila; *O posibilă bază navală — lacul Tașaul (1929)* de maior Dumitru Dobre, Arhivele M. St. M., București; *România și proiectul unei baze navale franceze la Marea Neagră (1924—1925)* de Nicolae Dascălu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, *Unele considerații privind regimul juridic al Dunării de căpitan de rangul II Ilie Herța*, Muzeul Marinei Române, Constanța; *Pașini inedite ale unui jurnal de bord semicentenar despre călătoria bricului „Mircea în Mediterana de Adrian Săvoiu*, București; *Mărturie și documente inedite referitoare la prima călătorie de instrucție a navei școală „Mircea” (1939)* de dr. Cezar Apreotesei, Timișoara; *Considerații privind reflectarea vieții muncitorilor portuari în presa locală dobrogeană înainte de 1944* de Vanghele Culicea, Biblioteca Județeană Constanța; *Noi date asupra alianțelor politice ale P.C.R. în vederea înfăptuirii actului de la 23 August 1944* de conf. univ. dr. Teodor Marinescu, Institutul Politehnic București; *Cooperarea marinei militare cu celelalte arme în războiul antihitlerist. Considerații de ordin tactic* de Mariana Păvăloiu, Muzeul Marinei Române, căpitan de rangul III Ioan Damiachin, Comandamentul Marinei Militare; *Luptele din august-septembrie 1944 în zona Orșova și împrejurimi. Contribuția marinei fluviale la reușita acestora* de Constantin Juan-Petroi, Biblioteca Orașenească Orșova; *Considerații de ordin tactic privind cooperarea forțelor Diviziei IX infanterie cu cele ale marinei pentru eliberarea Dobrogei (august 1944)* de maior Leonida Moise, Muzeul Militar Central, Filiala Constanța; *Contribuția marinei la evacuarea trupelor române din Sevastopol (aprilie 1944)* de locotenent-major Adrian Crivăț, Arhivele M. Ap. N. Pitești; *Un document diplomatic din 1940 referitor la Dobrogea* de Margareta Guziec, Galați, *Contribuții ale ofițerilor de marină la dezvoltarea istoriografiei militare de marină (1879—1944)* de Cornel Greavu, Muzeul Marinei Române, Constanța; *Problema repartizării materialului flotant austro-ungar conform hotărârii Consiliului Suprem de la Paris (1919)* de Vasilica Manea, Arhivele M. Ap. N. Pitești; *Dimitrie Leonida — un precursor al canalului Argeș-București-Dunăre-M. Neagră* de Doina Vișan, Mihaela Popov, Muzeul Tehnicii „Prof. Ing. Dimitrie Leonida”, București.

În după-amiaza aceleiași zile, într-o ședință plenară, au fost susținute următoarele comunicări: *Un musafir „nepoftit” la Constanța* de Radu Ionescu, Biblioteca Academiei R. S. R., București, *Universul acvatic în opera eminesciană* de dr. Radu Bagdasar, Muzeul Literaturii Române, București; *Gheorghe Brătescu — fondator al revistei „Analele Dobrogei* de dr. Constanța Călinescu, Constanța; *O mărturie europeană despre viceamiralul Ioan Bălănescu* de Aurică Smaranda, București; *O mărturie inedită privind voiajul de studii întreprins de viceamiralul Ioan Bălănescu în Anglia, 1937* de dr. Ion Stanciu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; *Peisajul dobrogean în opera lui Țuculescu* de Simona Rusu, Muzeul de Artă Constanța, *Peisajul marin în arta modernă românească* de Ruxandra Dreptu, O.P.C.N., București, *Peisajul dobrogean în opera pictorilor din „Grupul celor patru”* de Doina Păuleanu, Muzeul de Artă, Constanța; *Paralele între peisajul marin în opera lui Mihai Eminescu și Nichita Stănescu*, Maria-Justina Gorovei, Maria-Monica Gorovei, București.

Cuvinte calde de mulțumire la adresa participanților și a tuturor celor care au concurat la reușita acestei sesiuni au fost rostite de către căpitanul de rangul II, Ilie Herța, la închiderea lucrărilor celei de-a VII-a ediții.

Cea de-a treia zi a fost afectată unei frumoase plimbări la bordul navei semicentenare, nava școlă „Mircea”.

Jianu Moldovan
Mariana Păvăloiu

UN UTIL INSTRUMENT DE LUCRU: *INDICELE BIBLIOGRAFIC (1948–1985) AL „REVISTEI DE ISTORIE”*

Realizarea și editarea unor instrumente de lucru — atât de necesare tuturor celor preocupați de studiul istoriei — rămâne și în prezent un deziderat de strictă necesitate al istoriografiei românești contemporane. Din această cauză orice nouă apariție în acest domeniu nu poate fi decât benefică, iar realizarea ei — salutară.

Pornind de la acesta dar și animați de dorința de a pune la îndemna frontului istoric un util repertoriu tematic al realizărilor sale de până în prezent, Biblioteca Centrală Universitară din București și Institutul de istorie „Nicolae Iorga” și-au unit eforturile în vederea întocmirii unui indice de lucru al principalei publicații de specialitate a domeniului.

Colectivul de realizatori, coordonat de Doina Făget (din partea B.C.U.) și Marian Stroia din partea Institutului „N. Iorga”, a fost compusă din Sanda Crișan, Anca Tezi, Doina Ilanu, Lidia Lepădatu, Valentina Nedelcu, Andrei Niculescu, Anca Podgoreanu, Florica Singer, Victoria Stoian, Viorela Teodorescu, Clemens Trifu (B.C.U.), Gelu Apostol (Institutul N. Iorga). Sanda Crișan, Gheorghe Neacșu, Andrei Niculescu au asigurat, cu acuratețe, translația titlurilor în limba franceză.

Nu se pot omite la acest capital sprijinul efectiv pe care l-au acordat acestei întreprinderi conducerea celor două instituții de cultură și cercetare (prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu și, respectiv, dr. Ion Stoica), care au sesizat importanța și mai ales necesitatea unui asemenea gen de lucrare. Voluntății beneficiarilor, de asemenea, de asistență și înțelegerea competență a conducerii Universității Bucureștene, a conf. univ. dr. Iulian Cârțână, prorector al Universității.

Relevând rolul major al publicației în peisajul cultural, științific și ideologic al patriei, redactorul-șef adjunct al „Revistei de istorie”, Ion Apostol, subliniază cu justețe în „Cuvintul înainte” faptul că: „Adinec angajată și implicată în activitatea ideologică și politică din țara noastră, „Revista de istorie” a răspuns la marile comandamente social-politice și educative ale edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, ale formării omului nou, publicând studii și articole consacrate aniversărilor unor mari momente sau personalități din istoria poporului roman sau unor probleme de mare interes politic și obșteasc. În paginile revistei au fost combătute — obiectiv și argumentat — interperetările tendențioase ale trecutului românesc apărute peste hotare, cu vădită finalitate politică” (p. VIII).

Într-un asemenea context ni se pare cu atât mai semnificativ caracterul bilanțier al volumului în discuție.

Din rindurile de față nu pot lipsi câteva considerații asupra concepției — credem judicioase — care a călăuzit pe alcătuitoarii lucrării. Plecând de la ideea și realitatea marelui volum de *transformaște istorică* cuprins în coloanele revistei (reprezentat în circa 2 796 de poziții bibliografice — care nu reflectă însă numărul *total* al contribuțiilor), materia a fost organizată în 7 mari capitole, capabile să reflecte în chip corespunzător conținutul fiecărei contribuții, respectiv: Documente de partid și de stat. Materiale teoretice; Probleme generale. Teoria și metoda istoriei; Științe auxiliare; Istoria României; Istoria universală; Viața științifică; Revista revistelor.

Având în vedere faptul că în primii săi ani de existență revista a avut un caracter enciclopedic, realizatorii au prevăzut și un subcapitol „Varia” — destinat să grupeze aceste din urmă contribuții.

În afara acestor capitole principale, *Indicele* mai conține o rubrică de „In memoriam”, iar la sfârșit un indice al autorilor cuprinși în lucrare, extrem de necesar pentru consultarea lesnicioasă a acestuia.

În cadrul fiecărei diviziuni tematice, titlurile au fost ordonate alfabetic, în ordinea cronologică a apariției, cu o numerotare proprie în cadrul fiecărei casete. Cronologia amintită nu a separat contribuțiile originale de recenzii, cronici, însemnări, oferind astfel o oglindă fidelă a activității fiecărui autor, luat în parte, cit și o imagine de ansamblu asupra realizărilor sectorului respectiv de cercetare.

Apariția aceasta este totodată prilej de bilanț retrospectiv, de oglindă a realizărilor existente, dar și prilej de relevare a acelor domenii mai puțin acoperite, cărora li s-a acordat insuficientă atenție, imbold de canalizare a efortului creator, de autodepășire și perfecționare continuă.

Reflectând potențialul de cercetare și investigație nu al unei singure instituții, ci o cuprindere a ceea ce a dat mai bun *întreaga* noastră istoriografie militantă (la proporțiile de reviste, evident) în intervalul menționat, această recentă contribuție bibliografică vine, o dată în plus, să evidențieze avântul fără precedent al științei istorice în România socialistă, beneficiară a unei preocupări constante din partea forurilor superioare de partid și de stat, a îndrumărilor de excepțională însemnătate ale secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu ; ea are sarcina de a duce pe mai departe reflectarea moștenirii glorioase a trecutului nostru istoric.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

IOANA URSU, DUMITRU PEDA, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu*, Cuvînt înainte de acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 295 p. + il.

Reconstituirea și reconsiderarea creației înaintașilor, repunerea acestora la adevărata lor dimensiune și la locul pe care-l merită în pantheonul culturii naționale reprezintă, indiscutabil, o datorie de crez și de conștiință atât patriotică, cât și profesională, a școlii istoriografice românești contemporane. O asemenea misiune, de loc ușoară, și-au asumat-o — conștienți de riscurile pe care le presupune — și cercetătorii Ioana Ursu, ea însăși descendentă a marelui istoric, și Dumitru Preda, cel din urmă activînd la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară. Ei au reușit să ofere cititorului pasionat de istorie, cit și specialiștilor avizați, o lectură incitantă, densă prin vastitatea informației documentare, atractivă prin reconstituirea minuțioasă în respectul adevărului științific, a vieții și activității marelui istoric-patriot care a fost Ioan Ursu.

În competentul *Cuvînt înainte*, alcătuit cu respect și venerație pentru figura marelui dascăl și luptător, academicianul Ștefan Pascu punctează cîteva din momentele biografice și științifice ale istoricului transilvan. Apreciînd remarcabilul travaliu depus de cei doi autori acesta conchide cu netăgăduită justete că lucrarea „Ioanei Ursu și a lui Dumitru Preda este mai mult decît o restituire științifică valoroasă; ea prelungește cu o undă de emoții galeria bărbaților transilvăneni care, fără ezitare și cu un desăvîrșit devotament, s-au dăruit slujirii patriei și strălucirii istoriei românești” (p. 9).

Cele șapte capitole ale lucrării („Asprele trepte ale învățaturii”, „Un tânăr rîvnitor pentru științe istorice”, „Unirea tuturor energiilor naționale”, „Pentru România Mare”, „1918: marea victorie a poporului român”, „Universitatea Ardealului își deschide porțile”, „Profesor și educator pentru studenții săi”) recompun cu grijă pentru adevăr și cu o exemplară acribie fraseul prin viața și prin activitatea de cunoaștere, scriere și predare a istoriei naționale al merituosului istoric transilvan, stîns din nefericire prea devreme, atunci cînd se afla în plină înflorire a capacității sale creatoare.

De la anii școlii primare din Cața și liceului din Brașov, trecînd prin absolvirea cu succes a cursurilor Universității bucureștene, la perioada profesoratului la Brăila, Piatra-Neamț și Craiova, a stagiilor științifice desfășurate cu strălucite roade peste hotare și apoi al perseverentului efort pentru ocuparea meritată, dar la capătul citor avatururi, a catedrei de istorie medie și modernă la Universitatea din Iași, Ioana Ursu și Dumitru Preda ne restituie drumul de luptă și sacrificii, de nelncetată acumulare și maturizare profesională a omului și dascălului de excepție.

În paginile monografiei ne sînt înfățișate cu reală emoție aplecarea spre istorie, a tînărului profesor, preocuparea sa pentru acele subiecte care să evidențieze rolul țărilor române în relațiile internaționale ale evului mediu sau interesul îndreptat cu precădere spre cîteva din marile personalități ale trecutului patriei, remarcabile prin efortul de apărare a integrității statale (Ștefan cel Mare, Petru Rareș etc.).

Autorii ne înfățișează în paralel ascensiunea profesională a lui Ioan Ursu, lentă, dar în permanent progres. Deosebit de amănunțite sînt redade străduințele acestuia, într-un context foarte complex, de a obține catedra de istorie medie și modernă la Universitatea din Iași, alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române (mai 1910) activitatea ca profesor universitar la Cluj (între 1919 — 1923), care încununează în chip strălucit traiectoria didactică și educațională a eroului monografiei. Spre lauda lor, autorii au pus în lumină și meandrele vieții universitare a epocii, relațiile lui Ioan Ursu cu alți mari istorici și savanți ai vremii, între care Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, A. D. Xenopol, Ch. Drouhet ș.a.

Pe un alt plan este urmărită totodată activitatea de neobosit promotor al cauzei unității naționale desfășurată cu neostenit devotament și înaltă datorie civică de profesorul Ioan Ursu.

Trecut ca numeroși alți transilvăneni în țara liberă, la sfîrșitul veacului trecut, I. Ursu a înțeles să-și pună toate eforturile, toate silințele și sforțările în lupta pentru înfăptuirea idealului sacru pentru toți românii — unirea într-o singură patrie. Editor între 1916 — 1918 a gazetei patriotice „Revista Neamului”, președinte, începînd din 1914, al secției din Iași, a „Ligi Culturale” (devenită apoi, „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”), militantul activ a

fost inclus recunoaștere a prestigiului dobândit și a travaliului neobosit — în grupul celor zece personalități care au format misiunea universitară română, având drept țel propagarea și popularizarea în străinătate a legitimității și justetei idealului național românesc. Publicarea, în 1918, la Paris, a volumului *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre* în cunoscuta editură Payot a încununat în chip concret activitatea desfășurată pînă atunci pe parcursul unui întreg an, justificînd decizia de politică externă a poporului nostru. Lucrarea este însoțită de o îngrijită *Bibliografie selectivă*, un rezumat în limba franceză, ca și de un index de locuri și persoane întocmit cu deosebită acuratețe. Ilustrațiile, plasate la sfîrșitul lucrării, inteligent selecționate, completează și întregesc în chip armonios cuprinsul de idei al volumului în cauză. La cele de mai sus avem o singură remarcă de ordin critic, și anume opinia că lucrarea ar fi avut de cîștigat dacă autorii ar fi efectuat o mai largă și pertinentă analiză a contribuției lui Ioan Ursu la progresul științific al școlii istorice românești, fapt ce ar fi reliefat și mai pregnant rolul său în cultura națională la începutul veacului XX.

„Ceea ce rămîne drept mărturie a zburciunii și trudei sale — încheie autorii — este mesajul generos și înflăcărat al vieții și operei unui intelectual care și-a înțeles misiunea și și-a manifestat personalitatea în serviciul idealului național, a libertății și întregirii patriei sale, a afirmării neamului românesc în lume”.

Raliindu-ne la concluzia de mai sus, apreciem că prin recenta contribuție introdusă în câmpul de idei al literelor românești, Ioana Ursu și Dumitru Preda ne readuc în actualitate pe unul din reprezentanții de seamă ai învățămîntului și științei istorice din țara noastră.

Marian Stroiă

VASILE VESA, *Les relations politiques roumano-françaises au début du XXe siècle (1900—1916)*, Edit. Academiei, București, 1986, 221 p

Urînd o tradiție ilustrată în trecut de Nicolae Iorga, Pompiliu Eliade, și mai recent Mircea N. Popa, istoricul clujean Vasile Vesa a dedicat deja raporturilor româno-franceze în segmentul cronologic menționat mai sus numeroase lucrări și studii, dintre care spicuim: *România și Franța la începutul sec. al XX-lea (1900—1916)*. *Pagini de istorie diplomatică, Relațiile româno-franceze în perioada 1910—1914 în lumina corespondenței diplomatice franceze etc.*

În lucrarea de față autorul analizează acest subiect de istorie a diplomației dintr-o nouă perspectivă, și anume aceea a relațiilor politice româno-franceze, subliniînd rolul jucat de cercurile diplomatice de pe malurile Senei în realizarea aspirațiilor naționale ale românilor.

În primul capitol, intitulat „O perioadă de eforturi fără succese. Sfîrșitul secolului al XIX-lea, — începutul sec. XX”, se încearcă o prezentare sintetică a trăsăturilor caracteristice relațiilor oficiale dintre Franța și România. După o succintă enumerare a principalelor evenimente politice cu impact deosebit în politica externă a ambelor state, autorul desprinde existența a două etape distincte: cea care debutează în deceniul opt al secolului trecut și durează pînă în 1900 și etapa 1900—1916. Prima are ca trăsătură definitorie o evidentă indiferență, răceală manifestată în relațiile economice, culturale, politice româno-franceze, fenomen ce se încearcă a fi explicat prin divergența de obiective urmărind pe plan extern de cele două state: România după 1877/1878 viza întărirea independenței sale, adoptînd calea alianței cu acele state europene care i-o putea garanta, orientîndu-se astfel spre Tripla Alianță prin semnarea tratatului secret din 1883; la rîndul său Franța, slăbită și izolată pe plan diplomatic după războiul franco-prusac din 1870, va avea drept țel contrabalansarea puterii germane, fie prin menținerea în Europa centrală a unui stat puternic, cum era Imperiul dualist — fapt ce contravenea evident aspirațiilor naționale ale românilor — fie prin găsirea unui partener cu aceleași interese în politica europeană. Etapa 1900—1916 se caracterizează printr-o vizibilă ameliorare a relațiilor româno-franceze, prin reactivarea curentului de opinie profrancez, existent în stare latentă și în etapele anterioare. Autorul analizează factorii care au provocat direcționarea politicii oficiale române spre Franța și deci, implicit, spre Puterile Antantei; cel economic, caracterizat prin eforturile oamenilor de afaceri din ambele țări de a intensifica raporturile comerciale, financiare; cel național, desăvîrșirea statului unitar român, ideal sprijinit de fidela prietenă occidentală în condițiile schimbării orientării politicii sale externe de la începutul sec. XX.

Relațiile politice româno-franceze între 1910—1914, constituie subiectul celui de-al doilea capitol. Se pornește de la realitatea istorică, demonstrîndu-se că, în anii menționați, România, prin acțiunile sale externe, denunță de fapt tratatul din 1883, cu toate că *de jure* îl reînnoiește în februarie 1913.

Ideea este susținută prin prezentarea acelor momente, ce au impulsionat contactele pe planuri multiple dintre cele două țări, avind o influență benefică asupra relațiilor oficiale : vizitele reciproce ale unor personalități ale vieții culturale și științifice din București și Paris, propaganda deosebită desfășurată prin intermediul presei de către reprezentantul Franței în România, C. Blondel, și nu în ultimul rînd încheierea tratatului din 1912, adevărată breșă în monopolul german de aprovizionare cu armament a țării noastre. În continuare este analizată evoluția contactelor diplomatice româno-franceze în timpul războaielor balcanice din 1912—1913, plecîndu-se de la premisa că divergențele survenite între statele din regiune sînt datorate imixtiunii marilor puteri doritoare să le atragă în sfera lor de influență. Secundînd activitatea diplomatică a Rusiei în Balcani, Franța va urmări atragerea României sau cel puțin detașarea sa de Tripla Alianță. În ciuda unei temporare deteriorări a relațiilor româno-franceze, ce a culminat în perioada decembrie 1912 — februarie 1913, autorul demonstrează aportul hotărîtor al cercurilor politice pariziene în impunerea și concretizarea Tratatului de pace de la București din 1913. Criza balcanică a reprezentat o ocazie prielnică pentru diplomația română de a-și manifesta deschis nemulțumirea față de atitudinea adoptată de Austro-Ungaria, dorința de desprindere treptată de blocul Puterilor Centrale. Ultima parte a capitolului este consacrată eforturilor depuse de reprezentanții la București a celor două blocuri politico-militare în vederea atragerii sau a menținerii României în sfera lor de influență, subliniindu-se faptul că, după atentatul de la Sarajevo și în special după declanșarea conflagrației mondiale, în țară se remarcă existența unei puternice mișcări antiaustriece cu un caracter popular.

Condițiile interne și externe în care România va adopta poziția sa de neutralitate în cadrul Consiliului de coroană din 3 august 1914, poziția oscilantă a Franței și a Imperiului țarist față de acest act sînt principalele probleme abordate în capitolul III. Totodată sînt prezentate presiunile exercitate de cele două puteri în toamna lui 1914 și primăvara lui 1915 în vederea determinării României de a intra în război alături de Antantă. În acest context se subliniază importanța convenției de neutralitate semnată la 1 octombrie 1914 cu Imperiul țarist, act prin care se recunoaște pentru prima dată dreptul României de a-și desăvîrși unitatea națională.

Pornindu-se de la ideea că România din punct de vedere politic s-a decis încă de la începutul războiului de partea Antantei, capitolul următor tratează rolul Franței în discuțiile inițiate de cercurile oficiale române cu reprezentanții blocului militar menționat, în anul 1915. În condițiile în care statele Triplei Înțelegeri se aflau în defensivă, fiind extrem de interesate în atragerea țărilor neutre, debutează, la 3 mai 1915, tratativele directe româno-ruse, prilej pentru reprezentantul nostru la Petrograd, C. Diamandy, de a prezenta poziția guvernului de la București. Cea care va impulsiona discuțiile, arătîndu-se interesată în încheierea unei convenții politice și militare, care să satisfacă pe deplin aspirațiile naționale ale românilor, va fi Franța. Cu toate că aceste negocieri nu s-au încheiat cu intrarea imediată a României în război, autorul le consideră a fi fructuoase pentru că guvernul român a obținut recunoașterea deplină a revendicărilor lui naționale, angajîndu-se totodată să interzică tranzitul pe teritoriul sau a munițiilor către Turcia, paralel cu acordarea unui ajutor în muniții și armament către Serbia, adevărată poziție de cobeligeranță față de Antantă.

În capitolul al V-lea este prezentată criza militară a Antantei în sud-estul Europei și impactul ei asupra relațiilor româno-franceze. În condițiile aderării Bulgariei la Tripla Alianță și a atacării Serbiei de către Germania, se amplifică eforturile cercurilor politice franceze — în care se remarcă noul prim-ministru A. Briand — pentru angajarea militară a României pe frontul balcanic. Conturîndu-se aportul deosebit al premierului de la București I. I. C. Brătianu în apărarea intereselor naționale, cu abilitate și curaj se arată atitudinea sa hotărîtă, răspunsul ferm dat presiunilor Antantei : România va merge alături de Tripla Înțelegere, dar nu în sudul Dunării ci în nordul Carpaților. Atenția deosebită a cercurilor franco-anglo-ruse față de statele neutre din sud-est, România și Grecia, este materializată și prin menținerea unor importante efective militare în Salonic.

Tratativele din 1916, an hotărîtor pentru angajarea României în cadrul primului război mondial, sînt descrise pe larg în capitolul intitulat „În ajunul intrării în război a României”, unde sînt enumerate eforturile concrete întreprinse de reprezentanții Antantei în România în vederea finalizării discuțiilor din anii precedenți. Astfel, este menționată importanța politică a tratatului economic anglo-român încheiat la începutul anului, fiind prezentate pe larg demersurile diplomației franceze în vederea unei cooperări armate româno-ruse, avînd la bază propunerile românești : trupele noastre să aibă preponderanță în Transilvania, iar cele ruse la Dunăre. Interesul Franței pentru dotarea armatei române cu armament modern s-a materializat prin numeroasele contracte încheiate cu uzinele de război franceze, prin încercarea de livrări ritmice în condițiile închiderii Strimtorilor prin portul rus Arhanghelsk.

Cuvintele generalului rus Alekseev „Circumstanțele cer României să ni se alăture acum sau niciodată” devin motto-ul ultimului capitol, rezumînd totodată ideea principală : intrarea țării noastre în război în vara anului 1916 a fost determinată în mare parte de presiunile pe

care puterile Antantei le-au exercitat asupra guvernului român. În condițiile în care forțele militare ale Antantei se pregăteau pentru declanșarea unui atac decisiv în vara lui 1916, o serie de oameni politici și militari francezi nutreau convingerea că o lovitură administrată forțelor austro-ungare de către armata română ar avea consecințe serioase în desfășurarea războiului. Se reliefează, astfel, aportul deosebit al lui A. Briand, Maurice Paleologue — reprezentantul Franței la Petrograd —, C. Blondel și contele de Saint-Aulaire — reprezentanții Franței la București în timpul tratativilor pentru semnarea convenției politice și a celei militare. Se subliniază faptul că singur guvernul francez va sprijini necondiționat realizarea aspirațiilor naționale și egalitatea de drepturi și de tratament a țării noastre cu marile puteri.

Investigând atent izvoarele din epocă, arhivele franceze și române, autorul analizează în detaliu relațiile politice româno-franceze, încadrându-le în mod judicios în contextul internațional european.

Prin demersul său științific, Vasile Vesa readuce în atenția istoricilor români și străini un episod important din cronica tradițională a legăturilor româno-franceze într-o perioadă caracterizată prin profunde contradicții internaționale, când atât România cât și Franța s-au aflat în fața unor importante opțiuni politice, ce au dus succesiv la angajarea lor în prima mare confruntare din istoria lumii.

Raluca Prioteasa

JOACHIM HENNING, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausends u.z.*, Berlin, 1987, 176 p., 51 fig., 56 tabele.

Editura Academiei de Științe din R. D. Germană a publicat, cu doi ani în urmă, lucrarea cu titlul de mai sus, elaborată de cercetătorul german Joachim Henning, binecunoscut în domeniul științelor istorice prin lucrările sale consacrate cercetării fenomenului agrar, în special pentru perioada mileniului I e.n. Lucrarea la care ne referim în recenzia de față vine să încununeze activitatea științifică a autorului în această privință, constituindu-se într-o lucrare de referință de cea mai mare însemnătate pentru istoria fenomenului agrar din cursul primului mileniu e.n., în câteva țări din sud-estul Europei: Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, România. Este prima lucrare cu acest specific, consacrată cercetării unor aspecte din sfera istoriei agrare de majoră însemnătate pentru înțelegerea evoluției indelepticilor agrare fundamentale în perioada secolelor I — X e.n., implicațiile ce decurg din dinamica dezvoltării uneltelor de producție agricolă în epoca și spațiile menționate.

Baza documentară a lucrării o formează, în primul rând, materialele arheologice scoase la iveală prin cercetări sistematice și organizate în cea mai mare parte, efectuate de echipe de arheologi din țările amintite. Este impresionantă documentarea pe care Joachim Henning a realizat-o prin analiza materialelor în cauză, publicate în cea mai mare parte, dar și inedite, aflate în colecțiile diferitelor unități muzeale din țările respective.

Problemele pe care colegul nostru le abordează sînt de o mare importanță istorică pentru întreg spațiul sud-est european. Probleme precum *Evoluția tehnicii uneltelor agrare* (Entwicklung der landwirtschaftlichen Gerätetechnik), *Evoluția forței de producție în agricultură și transformările sociale în perioada de trecere de la antichitate la evul mediu* (Entwicklung der Produktivkräfte in der Landwirtschaft und die gesellschaftlichen Veränderungen im Übergang von der Antike zum Mittelalter in Südosteuropa), *Relațiile de proprietate din agricultură* (Eigentumsverhältnisse in der Landwirtschaft), *Evoluția formelor de gospodărie* (Gehöftformenentwicklung), *Producția agricolă* (Die Landwirtschaftliche Produktion) etc. reprezintă probleme de remarcabilă însemnătate pentru istoria agrară sud-est europeană în secolele I — X e.n.

Mă voi opri, în continuare, asupra unuia dintre cele mai importante probleme abordate în lucrare, cea a evoluției uneltelor agricole, a tehnicii agrare în cursul secolelor I — X e.n. în spațiul menționat, ca constituind cheia înțelegerii procesului de dezvoltare generală agrară, problemă în care autorul a adus contribuții esențiale, atât pe plan local, cât și în ceea ce privește raportul dintre evoluția uneltelor agricole din teritoriile analizate.

Studiul tehnico-economic detaliat pe care autorul l-a efectuat asupra principalelor piese agricole, de pildă, în cazul brăzdarelor din fier de plug, al scerșilor din fier, coșoarelor, coaselor etc. concluziile istorice desprinse în urma acestei analize, reprezintă o bună științifică câștigată de care trebuie să se țină seama de acum înainte în studierea problemei respective.

Evidențele statistice întocmite de autor, pe baza materialelor documentare cunoscute, arată câteva aspecte semnificative pentru dinamica tehnologică a unora dintre principalele unelte

agrare, pentru înțelegerea transformărilor petrecute în cursul secolelor I — X e.n. în cadrul comunităților de viață din sud-estul Europei.

Reține în mod deosebit atenția constatarea potrivit căreia impactul civilizației romane asupra teritoriilor intrate în sfera de dominație a Romei s-a concretizat, în ceea ce privește tehnica uneltelor agricole, prin receptarea de către comunitățile umane respective a unor noi modalități tehnice de elaborare a unora dintre piesele agrare de bază, cum ar fi, de pildă, brăzdarul de plug din fier, cea mai importantă piesă a plugului propriu-zis.

Evidențele statistice arată că, pe măsură ce dominația romană se extinde asupra teritoriilor sud-est europene, se receptează noi tipuri de unelte agricole, precum brăzdarul de plug din fier de tip roman (cu mașon), iar alte unelte, precum secura cu tijă la mîner, specifică lumii romane, capătă noi dimensiuni cantitative, comparativ cu uneltele tradiționale. Fenomenul de receptare a acestor unelte se explică prin caracteristicile lor tehnico-economice superioare celor folosite până atunci, de pildă, brăzdarului de plug din fier de tip lingură (celto-dacic) și secerii cu spin la mîner. Sub aspectul receptării acestor unelte de către comunitățile sud-est europene, situația se prezintă diferit: în timp ce pe teritoriul Pannoniei și al Iugoslaviei fenomenul de receptare a brăzdarului roman este, începând din sec. I e.n., total, pe teritoriul de la sud de Dunăre (pe cel al Bulgariei) receptarea noii piese se face cu oarecare întârziere, aici tipul tradițional (tipul lingură) continuând a fi folosit cu precădere. Noul tip se va impune deplin începând din secolele VI — VII e.n.

Pe teritoriul Daciei (teritoriul României), până la cucerirea romană, s-a utilizat în exclusivitate brăzdarul tip lingură (cu predominarea variantei dacice). Odată cu cucerirea unei părți însemnate din Dacia de către romani, se receptează cu destulă rapiditate tipul de brăzdar roman care se utilizează alături de cel tradițional. Începând din sec. IV e.n., tipul tradițional este înlocuit total și definitiv de noul tip. Această concluzie, bazată pe examinarea materialului documentar existent și la care subscriu în ceea ce privește situația pentru spațiul carpato-danubiano-pontic, subliniază existența procesului de asimilare tehnologică petrecută în cadrul procesului general de romanizare a populației vechii Dacii în cursul secolelor II — IV e.n. Receptarea mai devreme (încă din sec. I e.n.) a noilor tehnologii agrare de către comunitățile din vestul și sud-vestul Daciei, pe de o parte se explică prin intrarea mai timpurie a acestor teritorii în cadrul dominației romane; pe de altă parte, rămâne inexplicabilă (dacă evidența pentru sec. I — IV e.n. este exactă și completă) receptarea cu destulă întârziere a noilor piese de către colectivitățile agrare din sudul Dunării, deși aceste teritorii făcuseră și ele cunoștință cu civilizația romană destul de devreme.

În această ordine de idei, atrag atenția autorului că în ceea ce privește teritoriul vechii Dacii, evidența pieselor agricole (a brăzdarului de plug din fier) arată că după sec. IV e.n., tipul de brăzdar tradițional (celto-dacic) dispăre definitiv din uz. Depozitul de unelte agrare de la Căianu Mic, jud. Bistrița-Năsăud, datează din secolul IV e.n., așa cum, de altfel, se precizează în SCIVA, 30, 1979, 2, p. 257, și nu din secolele VIII — X cum se arată la p. 53 (harta cu indicativ 77). De asemenea, piesele agricole de la Căpilna datează dintr-o perioadă mai nouă (vezi reclificările de rigoare în „Acta Musei Napocensis”, 1967, 4, p. 471 nota 2; brăzdarul de plug de la Căpilna este un mașon, tip roman, și nu tipul B₃, cum apare în harta de la p. 52 a lucrării colegului Henning, indicativ 77).

Cît privește problema rolului funcțional al acelor rame metalice (Spateförmige Eisenbeschläge, p. 72—76), socotite de mulți cercetători brăzdare de plug sau rame de cazmale, ea rămîne deschisă, fiind necesare, în continuare, cercetări corespunzătoare, pentru stabilirea deplină a rolului lor funcțional.

Cu aceste câteva considerații, socotim lucrarea colegului Henning o excelentă contribuție la cunoașterea fenomenului agrar pe teritoriul unora dintre țările sud-est europene în acea epocă de mare interes pentru istoria popoarelor respective, dar, totodată, dificilă în cunoaștere, datorită unei sărace informații documentare.

Ștefan Olteanu

JERZY TOPOLSKI, *Metodologia istoriei*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 474 p.

Sînt peste două secole de cînd a apărut conștiința înnoirii obiectului istoriei, concretizată în pledoaria pentru extinderea cîmpului de cercetare asupra fenomenelor care aduceau în lumină viața societății și a popoarelor, și este mai mult de un secol de cînd meditația filosofică și teoretică asupra procesului istoric s-a constituit într-o componentă însemnată a mișcării de adevărată și a gândirii moderne.

Cercetarea concretă s-a dezvoltat în dialog permanent cu aceste curente de idei și chiar dacă practica istoriografică ținea să-și afișeze independența printr-un anume indiferentism la ceea ce era „dincolo” de timpul ei nemijlocit de studiu, marile domenii de investigație au avut și au subiacent și o anumită orientare teoretico-ideologică, un ghidaj de ordin doctrinar. Dacă la nivelul unei anumite lucrări, al unor studii sau cercetări, luate separat, aceasta este mai puțin vizibil, faptul devine evident la nivelul unei „școli”, a ansamblului activității istoriografice dintr-o perioadă sau alta.

Încet ideea că valoarea unei lucrări istorice este independentă de reverberațiile filosofico-teoretice ale vremii ei ni se pare discutabilă. Aparținând unei epocii și unei anumite climat cultural, ea filtrează, inevitabil, frământările și curentele de idei ale acestuia. Mai mult; neori contribuie ea însăși la cristalizarea lor și, în orice caz, la definirea caracteristicilor „stilului cultural” al unui moment istoric. A judeca o operă istorică numai prin prisma înnoirii bazei documentare a unei probleme sau a largirii sferei tematice a acesteia, ar însemna să neglijăm tocmai acele lucrări fundamentale care propun o viziune nouă, marează puncte de reper în înțelegerea și explicarea unui fenomen sau a unei epoci, în întregime.

Aserțiunea cu privire la caracterul cumulativ al științei istorice, îndreptățită nelindoiș în multe privințe, are și un revers: ea încurajează un anumit scepticism față de putința învârilor fundamentale, legate cel mai adesea de viziunea cercetării, de premisele teoretico-metodologice ale acesteia.

Deceniile postbelice au impus cu o forță deosebită fenomenul de înnoire a istoriografiei. El se detașează ca un prag distinct în dezvoltarea istoriografiei prin multitudinea direcțiilor pe care le înglobează și a naturii factorilor participanți la procesul de inovare: percepem acest proces în metodele și tehnicile de investigație, în conectarea științei istorice la direcțiile moderne de studiu ale societății, în extinderea cimpului tematic al cercetării, în introducerea unor elemente noi în totalitatea reflexiei despre societate și despre evoluția acesteia.

Un dinamism aparte relevă perfecționarea tehnicilor de cercetare și extinderea sferei tematice a istoriei, ceea ce explică multiplicarea demersurilor colective și a studiilor în echipă, dată fiind varietatea și complexitatea problemelor examinate. O mai vie pecete a originalității poartă însă operele individuale și poate nu numai în sfera reflexiei filosofice unde actul de creație este prin excelență expresia individualității creatoare, ci și în sfera sistemelor explicative, teoretice și metodologice, mai apropiate de preocupările pragmatice ale cercetătorilor.

Acestei „serii” îi aparține și lucrarea istoricului polonez Jerzy Topolski *Metodologia istoriei*, apărută în 1973. Lucrarea a suscitat interes încă de atunci și s-a impus cercurilor de specialiști pe plan mai larg, fiind tradusă în italiană și engleză.

Publicarea lucrării în limba română (1987, Editura științifică și enciclopedică) dă cititorului nespecializat satisfacția de a veni în contact cu o autentică meditație asupra procesului investigației istorice și a exigențelor pe care le implică, iar cercetătorului îi dezvăluie întreaga gamă de norme și cerințe, în semnificația lor generală și în răsfringerile lor nemijlocite, într-o realizarea operei istorice.

Systematică fără intenții didactice și normativă fără prescripții de proiecte și modele, cartea lui Jerzy Topolski își asumă sarcina de mare complexitate intelectuală de a ordona, la nivel de tratat, „considerațiile referitoare atât la procesele de cercetare, cât și la efectele acestora, precum și la cercetările asupra obiectului cercetărilor istorice” (p. 28).

În consecință, materia se dispune într-un triptic care include așa-zisa *metodologie obiectuală a istoriei* (în care se dezbate conceptele de *fapt*, *proces* și *legitate* în legătură cu conținutul real al istoriei, deci cu materia obiectivă a sistemului de referință care alcătuiește corpul cunoașterii istorice), *metodologia pragmatică a istoriei* — partea cea mai întinsă a lucrării — care examinează mecanismul cunoașterii în istorie, investigația *in actu* a evenimentelor trecute ale societății omenești (ni se înfățișează aici un amplu evantai de aspecte configuratoare ale temei, de la specificul cunoașterii și adevărului istoric, la raportul izvor-cunoaștere istorică, teoria cunoștințelor provenite din afara izvoarelor, metode cantitative, explicația în istorie, construcția și sinteza istorică etc.); în sfârșit, *metodologia nepragmatică a istoriei*, secțiune în care autorul include considerațiile asupra cercetării ca rezultat finit, altfel spus *ceea ce rezultă după desfășurarea* investigației. Examenul se desfășoară asupra narațiunii istorice și a elementelor ei (cu inflexiuni speciale asupra narațiunii cu semnificație teoretică), a generalizării în cadrul discursului istoric, a valorizării și actul evaluativ în narațiunea istorică, a raportului: judecăți de valoare — judecăți de constatare etc.

Se adaugă la cele de mai sus o parte teoretică asupra metodologiei științei, ca atare, și a obiectului metodologiei istoriei și o remarcabilă incursiune în evoluția istoriografiei, considerată din perspectiva metodelor și modalităților de cercetare. Deci, nu aporturile de ordin științifice ale istoriografiei la elucidarea problemelor concrete din trecut, ci o tipologie a modalităților de cercetare în decursul etapelor pe care le-a străbătut istoriografia.

Reperete definite astfel de autor dau tabloului pe care-l trasează transparentă, spirit de sinteză și elocvență. Urmind traiectoriile direcțiilor de cercetare în istorie, autorul subliniază complexitatea procesului, diferențele de nivel ale liniilor de progres. „În general, dezvoltarea gândirii într-un domeniu echivala cu o rămânere pe loc în altul; această situație a determinat, la rândul său, o reacție care a condus la o concentrare exagerată a atenției asupra domeniilor până atunci neglijate. S-ar putea spune că gândirea metodologică în istorie a evoluat după principiile dialecticii; diferențele de nivel ale acestei gândiri în diversele domenii au produs dificultăți progresului ei general, iar acest fapt — la rândul său — a dat naștere tendințelor de echilibrare a disproporțiilor, ceea ce, în ultimă analiză, înseamnă dezvoltare prin contradicții interne” (p. 136).

Membru al Academiei poloneze de științe și profesor la Universitatea din Poznan, Jerzy Topolski e ceea ce putem numi un istoric complet. Autor al unor lucrări remarcabile de istorie economică, coordonator al unor sinteze de *Istoria Poloniei, visiting profesor* în Franța, S.U.A., Italia etc. și prezență activă în paginile revistelor de specialitate din mai multe țări, Jerzy Topolski s-a distins în special prin preocupările de teoria și metodologia istoriei. Ultima sa lucrare, *Teoria istoriei*, Poznan, 1985, este în aceeași măsură semnificativă ca și *Metodologia istoriei*.

Topolski aderă structural la principiile și spiritul concepției marxiste, a cărei forță cognitivă și capacitate euristică o vede în perspectiva recuperării integrale a supleței dialectice a acesteia, a dialogului deschis cu alte curente de gândire. Procedind la fundamentarea propriei viziuni istoric polonez raportează enunțurile cognitive la realitatea obiectivă în legătură cu care se structurează procesul cunoașterii și se definește adevărul. El se delimitează, astfel, de adepții pozitivismului logic care plasează atributele specifice ideii de adevăr sau de fals doar în domeniul analizei logice a limbajului științei. Adevărul științific nu ține doar de concordanța afirmațiilor din narațiunea istorică cu cerințele metodei științifice, ci și de concordanța acestor afirmații cu realitatea.

Totodată, Topolski este preocupat intens de metodele moderne în cercetarea științifică, de posibilitatea îmbogățirii cunoașterii istorice și a modelării prin aceste metode, de la teoria informației și metodele matematico-statistice, la disciplinele care se interferează cu istoria — ca sociologia, antropologia, psihologia socială. La fel, el este interesat de curentele teoretico-metodologice care au deschis orizonturi noi cercetării istorice sau au contribuit la adâncirea cunoașterii în domeniul dat — de la structuralism și filosofia analitică, la psihoistorie (interesantă, în măsura în care explică anumite mecanisme psihice compulsive, dar lipsită de spirit istoric și tentată să adapteze materialul concret unor modele preconceptuate).

Încolo de examenul scrupulos al procesului de cercetare în domeniul istoriei, desfăcut în imensitatea ramificațiilor sale, cartea lui J. Topolski este o convingătoare pledoarie pentru importanța momentului teoretic în investigația trecutului, pentru rolul teoriei în progresul științei istorice. Problema care i s-a pus în cartea recențată a constat, desigur, în a transpune enunțurile teoretice în directive metodologice cu caracter euristic. Paginile lucrării sint o mărturie a reușitei acestei transpuneri.

Un alt aspect care se cere subliniat este multitudinea exemplor concrete pe care se sprijină demersul metodologic al autorului. Este limpede că numai un istoric cu o îndelungată practică de cercetare putea să apeleze cu ușurință la exemple concrete atât de variate, extrase mai ales din istoria Poloniei (cum se poate înțelege), dar și din cea universală. Se elimină, în felul acesta, caracterul oarecum abstract — speculativ al cercetărilor de acest tip elaborate de filosofi, în genere de analiști din afara sferei de preocupări istorice propriu-zise.

Îmbrățișând ideea publicării *Metodologiei istoriei* și materializând-o în lucrarea nu de mult apărută, Editura științifică și enciclopedică împlinește nu numai un act de cultură, dar servește nemijlocit cercetarea istorică, punându-i la dispoziție un relevant reper de reflexie.

Eventualele inadvertențe terminologice sau impropriități stilistice trebuie judecate în lumina obstacolelor multiple și dificile pe care le-a ridicat traducerea din polonă a unei lucrări de factură teoretică. Merită, de aceea, subliniate eforturile traducătoarei Aura Țapu și stăruințele îndelungate ale celor doi redactori, Dinu Grama și Nicolae C. Nicolescu întru realizarea sarcinii asumate.

În total, vedem în publicarea *Metodologiei istoriei* un eveniment editorial. Pentru cercetători, pentru specialiștii domeniului, în genere, lucrarea se constituie într-o invitație la lectură pornită nu din simplu interes livresc, ci din rațiunea practică a propriei activități.

Damian Hurezeanu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infracupinate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Valoarea temporală a informației cartografice
Geneza orașului medieval în viziunea istoriografiei românești.
Învățământul preuniversitar în Evul mediu.
Mișcarea comunală în Europa apuseană.
Imagini spaniole ale epocii românești conduse de Mihai Viteazul.
Rolul factorului demografie în Spania secolului de aur.
Nicolae Iorga și Revoluția franceză.
Impactul revoluției asupra lumii hispano-americane.
Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.
Un principe luminat pe tronul țărilor române : Nicolae Mavrocordat.
C. A. Rosetti. Mărturii inedite.
Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.
Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.
Promovarea de către socialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.
Legislația electorală în România după Marea Unire.
Cooperarea românească interbelică între deziderat și realități. Tratatul de comerț și navigație Cooperarea românească interbelică între deziderat și realități. Tratatul de comerț și navigație româno-englez din 6 august 1930.
Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

